

Қазақ экономика,
қаржы және
халықаралық сауда
университетінің

ЖАРҒЫСЫ

2009 жылдан бастап шығарылады

№1
2019

ВЕСТНИК

Казакского университета
экономики, финансов
и международной
торговли

издается с 2009 года

Главный редактор:

Г.С. Сейткасимов,
научный руководитель
по экономическим исследованиям КазУЭФМТ,
академик НАН РК, д.э.н., профессор

Заместитель главного редактора:

А.А. Мусина,
директор Центра социально-экономических исследований,
д.э.н., профессор

Редакционная коллегия:

С.А. Абдымананов	ректор КазУЭФМТ, д.пед.н., профессор математики,
академик МАН ВШ
И.Ж. Искаков	ректор АНОО ВПО Межрегионального института
экономики и права при МПА ЕврАзЭС, к.ю.н.
В.П. Тихомиров	научный руководитель Московского государственного
университета экономики, статистики и информатики,
д.э.н., профессор
С.А. Гуткевич	завкафедрой «Международная экономика» Национального
университета пищевых технологий, д.э.н., профессор
Е. Әмірбекұлы	ректор, д.э.н., профессор, Таразский государственный
педагогический университет
Д.М. Турекулова	д.э.н., профессор-исследователь КазУЭФМТ
Б.Т. Аймурзина	д.э.н., асс. профессор, декан факультета «Бизнес»,
КазУЭФМТ
Р.Д. Берназарова	технический секретарь, главный специалист отдела
организации НИР КазУЭФМТ

Свидетельство о регистрации №15459-Ж (вторичное) от 07.07.2015 года
Выдано Министерством по инвестициям и развитию Республики Казахстан
Комитет связи, информатизации и информации

МАЗМУНЫ / СОДЕРЖАНИЕ

ҚАЗАҚСТАН ДАМУЫНЫҢ МАКРОЭКОНОМИКАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ / МАКРОЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ КАЗАХСТАНА

<i>Сатканова Р.Г., Мухамбетова Л.К.</i> Қазақстанның стратегиялық дамуының өңірлік аспектілері.....	3
<i>Дошан А.С.</i> Қазақстанда халықты әлеуметтік қорғау және еңбек нарығын реттеу.....	7
<i>Айдарханова Б.Б.</i> Анализ макроэкономических показателей стран Евразийского экономического союза.....	13
<i>Мухамеджанова А.А., Диханбаев Г.К.</i> Потенциал развития солнечной энергетики.....	18
<i>Токсанова А.Н., Галиева А.Х.</i> Перспективы развития государственно-частного партнерства в Республике Казахстан.....	26
<i>Baibasheva G.</i> Analysis and Evaluation of Government Activities Related to Provisioning of Public Goods.....	33

КӘСІПОРЫНДАҒЫ ЭКОНОМИКА ЖӘНЕ ЕСЕП / ЭКОНОМИКА И УЧЕТ НА ПРЕДПРИЯТИИ

<i>Керимбек А.К.</i> Шаруашылық кәсіпорынның өндірістік-қаржылық қызметін талдау.....	41
<i>Тусибаева Г.С., Кәжмухамбетова А.А., Айтхожина Л.Ж.</i> Применение МСА в Республике Казахстан: преимущества и недостатки.....	47
<i>Михайлина И.Н.</i> Основные приемы организации учета и аудита дебиторской и кредиторской задолженности.....	52
<i>Chernelevskaya O.L., Chernelevskiy L.N.</i> Sustainable Integration Associations – the Basis of an Innovative Growth Cluster in the Food Industry.....	59

ҚАРЖЫ / ФИНАНСЫ

<i>Алашбаева Н.М.</i> Инвестициялық жобалардың тиімділігін бағалаудың бағыттары.....	67
<i>Шталь Т.В., Алина Г.Б.</i> Риски исламского банка: специфика и особенности.....	71
<i>Лукпанова Ж.О.</i> Налоговое регулирование сельского хозяйства в Республике Казахстан.....	78

БИЗНЕС-БІЛІМНІҢ ДАМУ МӘСЕЛЕЛЕРІ / ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ БИЗНЕС-ОБРАЗОВАНИЯ

<i>Амирова Г.К.</i> Қазақстандағы ғылымның даму мәселелері және қазіргі жағдайы.....	84
<i>Абенова Г.И., Владыкина Е.Г.</i> Некоторые аспекты проблемного обучения бакалавров.....	89
<i>Gutkevych S.</i> Trends of Modern Education Development in the World.....	95
<i>Kovalova M.</i> STEM-education: prospects in Ukraine.....	100
<i>Slobodian N.</i> Strategic role of higher educational institutions of III-IV accreditation level in modern conditions in Ukraine.....	104

ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕР / СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ

<i>Валиева А.Б.</i> Қазақстан Республикасында әлеуметтік жұмыстың теориясы мен тәжірибесін қалыптастырудағы мәселелер.....	109
<i>Аманжолова А.А.</i> Қарт адамдардың әлеуметтік жағдайы мен психологиялық мәселелері.....	115
<i>Сантеева С.Ә., Байдаулетова А.Т.</i> Көру қабілеті шектеулі адамдар қозғалысын басқарудағы Arduino қолданысы.....	122

ӘОЖ 332.1
ҒТАМР 06.61.33

Р.Г. Сатканова, э.ғ.к., доцент
Л.К. Мухамбетова, э.ғ.к., доцент
ҚазЭҚХСУ

ҚАЗАҚСТАННЫҢ СТРАТЕГИЯЛЫҚ ДАМУЫНЫҢ ӨНІРЛІК АСПЕКТІЛЕРІ

Мақалада елдің 2025 ж. дейінгі Стратегиялық жоспарын іске асыру аясында өңірлік дамудың өзекті мәселелері қарастырылады.

Елдің әлеуметтік және экономикалық саясатын іске асырудың басты бағыттарының бірі өңірлердің әлеуметтік-экономикалық алшақтық пен өңірлер арасындағы теңгерімсіздіктің тұтас өсімінен кешенді және теңгерімді дамуы болып табылады.

Кілт сөздер: *стратегиялық жоспар, өңір, аймақтық саясат, макроаймақ, агломерация, хабтық қағида, урбанизация.*

Ключевые слова: *стратегический план, регион, региональная политика, макрорегион, агломерация, хабовый принцип, урбанизация.*

Keywords: *strategic plan, region, regional policy, macro-region, agglomeration, hub principle, urbanization.*

2018 ж. ақпан айында қабылданған елді дамытудың 2025 ж. дейінгі Стратегиялық жоспарында Қазақстанды дамытудың кешенді максаты – әлемнің дамыған отыз елінің лигасы жолында ЭЫДҰ елдері деңгейінде адамдардың өмір сүру сапасын арттыруға алып келетін экономиканың сапалы және тұрақты өсуіне қол жеткізу айқындалды.

Елдің 2025 ж. дейінгі Стратегиялық даму жоспары – Үшінші жаңғырту міндеттерін шешудің кешенді жоспары. Ол тек экономикалық жаңғыртумен ғана емес, институционалдық және әлеуметтік жаңғыртумен де байланысты мәселелерді қамтиды. Бұл құжат мемлекеттің бірінші басшысы Н. Назарбаевтың стратегиялық бастамаларын жүзеге асыруға бағытталған.

Стратегиялық жоспардың жеті жүйелі реформасы ел өмірінің барлық негізгі аспектілерін қамтиды: адамды, технологияны,

бизнесі дамыту, құқық үстемдігін қамтамасыз ету, өңірлерді, қоғамды және мемлекеттік секторды дамыту. Бұл «жаңа адами капитал», «технологиялық жаңарту және цифрландыру», «Бәсекелестік және бәсекеге қабілетті бизнес», «сыбайлас жемқорлықсыз құқықтық мемлекет», «күшті аймақтар және урбанизация», «қоғамдық сананы жаңғырту», «мемлекеттік сектор өзгерістер көшбасшысы ретінде» [1].

«Күшті өңірлер мен урбанизация» бесінші реформасы өңірлердің белсенді ұстанымы есебінен өңірлер арасындағы әлеуметтік-экономикалық алшақтықты және теңгерімсіздікті қысқартуға бағытталған, оған серпін жергілікті жерлерге экономикалық өкілеттіктерді кеңінен табыстауға және өңірлік деңгейде инвестициялар тартудың жаңа тетіктерін енгізуге мүмкіндік береді. Өңірлік басшылардың жауапкершілігі қосымша арттырылатын болады.

Елдің әлеуметтік және экономикалық саясатын іске асырудың басты бағыттарының бірі – өңірлердің кешенді және теңгерімді дамуы. Негізгі міндет – жалпы өңірлік өнім бойынша өңірлер арасындағы даму алшақтығын 3,2 еседен 2,7 есе дейін қысқартуға қол жеткізу» [1].

Қазақстан Республикасы өңірлерінің экономикалық даму деңгейлерін салыстыру бір жағынан ірі агломерациялар (Астана, Алматы) мен негізгі мұнай өндіруші өңірлер арасындағы жалпы өңірлік өнім көрсеткіштері деңгейін, екінші жағынан, елдің қалған өңірлері арасындағы елеулі алшақтығын куәландырады.

Бұл көрсеткіштің 2015 ж. бастап 2017 ж. дейінгі кезеңдегі динамикасын талдау жалпы өңірлік өнім ел бойынша 30%-ға жуық өскенін көрсетті, өңірлер бөлінісінде көрсеткіш 16-дан 54%-ға дейін ауытқып отыр. ЖӨӨ өсімі бойынша көшбасшылар – Маңғыстау, Атырау, Ақмола және Қарағанды облыстары.

Өңірлердің елдің жалпы ЖӨӨ-дегі үлесі де айтарлықтай ерекшеленеді. 2017 ж. деректер бойынша елдің жалпы өңірлік өнімінде ең үлкен үлес салмағын 21,8%, 10,9%, 10,6%, 7,9% Алматы қаласы, Атырау облысы, Астана қаласы және Қарағанды облысы алады. Ең аз үлес салмағы СҚО, Жамбыл, Қызылорда, Ақмола және Қостанай облыстары: 2,0-ден 3,4%-ға дейін. Қалған 7 аймақтың орташа үлес салмағы бар: 4,2-тен 6,2%-ға дейін [2].

Қазақстан өңірлерінің экономикалық дамуы тұрғысынан неғұрлым көрсеткіш параметрлерінің бірі жан басына шаққандағы ЖӨӨ болып табылады. Жалпы ел бойынша жан басына шаққандағы ЖӨӨ осы жылдар ішінде 26,3%-ға өсті және 2017 ж. жалпы 2,9 млн теңгені құрады, елдің 7 өңірі осы орташа көрсеткіштен асып түседі (Атырау облысы, Алматы қаласы, Астана қаласы, БҚО, Қарағанды және Павлодар облыстары), елдің қалған 9 өңірі-орта деңгейге жетпей отыр.

Ең жоғары деңгейге Атырау облысы, Алматы және Астана қалалары, Маңғыстау облысы ие: халықтың жан басына шаққанда 5,0-ден 9,4 млн теңгеге дейін. Көрсеткіштің ең аз деңгейі ОҚО, Жамбыл және Алматы облыстары: 1,0-1,2 млн теңге [2].

Жан басына шаққандағы ЖӨӨ деңгейі халықтың ақшалай табыстары мен оның әлеуметтік жағдайына теріс әсер етеді.

Мемлекеттің өңірлік саясаты әртарап-тандырылған ғылымды қажетсінетін экономикасы бар, қызмет көрсету секторларында (білім беру, медицина, туризм, қаржы, ғылыми әзірлемелер және басқалар) дамыған экспорттық әлеуеті бар әлемдік деңгейдегі болашақ қалалар ретінде Астана мен Алматы агломерациясын дамытуға бағытталатын болады [3].

Макроөңірлерді (Батыс, Оңтүстік, Солтүстік және Орталық-Шығыс) дамытудың негізгі басымдықтары оларды дамытуда хаб қағидатын енгізу және осы негізде Шымкент, Ақтөбе және Өскемен қалаларын агломерациялық дамыту үшін базаны одан әрі қалыптастыру тиіс.

Өсу орталықтарындағы жоғары сапалы инфрақұрылым инвестициялар үшін тең жағдайлар жасау және барлығы үшін жұмысқа орналасу мүмкіндіктерін кеңейту кезінде мемлекеттік-жеке меншік әріптестік құралдары арқылы құрылатын болады. Халықтың қалаға келуін қамтамасыз ету үшін жұмыс күшінің аумақтық және салааралық ұтқырлығы ынталандырылады және көші-қон ағындарын басқарудың тиімді тетіктері енгізілетін болады.

Практикалық шараларды іске асыру үшін нақты іс-шаралар, жобалар мен қаржыландыру көлемі бар Өңірлерді дамытудың 2025 ж. дейінгі прагматикалық бағдарламасын әзірлеу тапсырылды.

Бұдан басқа, елдің 2030 ж. дейінгі аумақтық-кеңістіктік дамуының болжамды схемасы әзірленетін болады, ол елдің басқарылатын урбанизациясының Жаңа картасы деп танылады.

Бүгінгі таңда жетекші елдердің экономикалары көбінесе жаһандық қалалар немесе мегаполистер. Әлемдік ЖІӨ-нің 70%-дан астамы қалаларда құрылады.

Бізде тарихи тұрғыдан өз қалауымыз қалыптасты, моноқалалармен және шағын облыс орталықтарымен аграрлық экономика басымдылыққа ие. Елімізде миллион халқы бар 3 қала бар, оның екеуі – Астана мен Алматы, қазірдің өзінде елдің ЖІӨ-нің 30%-дан астамын береді.

Қазіргі уақытта елде 87 қала, 30 кент және 6569 ауыл, қалаларда халықтың 57,4% тұрады. 2020 ж. қарай елдегі урбанизация деңгейі 60%-ға дейін, 2025 ж. қарай 65%-ға дейін артуы тиіс.

Урбанизация процесі біркелкі болуы тиіс. Реформаның локомотиві тек агломерациялар ғана емес, сонымен қатар экономикалық әлеуеті бар Қазақстанның орта қалалары болуы тиіс. Әлеуметтік және көлік инфрақұрылымын дамыту, бизнесті қолдау және білім берудің озық тәжірибелерін тарату бүкіл ел бойынша өмір сүру сапасын жақсартуды қамтамасыз етеді.

Басқарылатын урбанизация процесінің тиімділігін арттыру мақсатында акцентті урбанизациялаудан халықты урбанизациялауға көшіру жүзеге асырылатын болады. Басқарылатын урбанизация Қазақстанға әртараптандыру және өнімділікті арттыру жолымен экономиканың бәсекеге қабілеттілігін едәуір арттыруға мүмкіндік береді.

Өңірлік дамудың аталған аспектілері «Нұрлы жол», «Нұрлы жер» мемлекеттік бағдарламаларында енгізіледі, оларды іске асыру мерзімі 2025 ж. дейін ұзартылады. Бірінші «Нұрлы жол» бағдарламасы көлік инфрақұрылымын дамытуға, екіншісі – коммуналдық және тұрғын үй құрылысына бағытталған.

Соңғы жылдары «Нұрлы жол» бағдарламасы бойынша республикалық маңызы бар инфрақұрылым қалыптастырылды. 2015 ж. бастап 2400 шақырым автожол салынып, реконструкцияланады, 2020 ж. дейін

тағы 4600 шақырым жол пайдалануға беріледі [4].

Келесі кезең өңірлік және қалалық инфрақұрылымды жүйелі дамыту. Ол үшін 2019 ж. жергілікті маңызы бар жолдарды қаржыландыру 150 млрд теңгеге дейін, ауылды сумен жабдықтау 100 млрд теңгеге дейін ұлғаяды.

Сонымен қатар «инфрақұрылым» моделінен «адамдар инфрақұрылымға» моделіне біртіндеп көшу қажет [4].

Бұл елді мекендерді ірілендіруді ынталандырады, бөлінетін қаражатты пайдаланудың тиімділігін арттырады. Әрбір өңір мен ірі қала қолда бар бәсекелестік артықшылықтарды ескере отырып, тұрақты экономикалық өсу мен жұмыспен қамтудың жеке моделіне сүйене отырып дамуы тиіс [5].

Өңірлік дамудағы перспективалық міндеттердің бірі – өңірлердің экономикалық мүмкіндіктеріне және тұратын жеріне қарамастан, халықтың өмір сүру сапасының базалық стандарттарымен қамтамасыз ету.

Осыған байланысты тірек ауылдардан Республикалық маңызы бар қалаларға дейінгі түрлі елді мекендер үшін өңірлік стандарттар жүйесі әзірленеді. Стандарт әлеуметтік игіліктер мен мемлекеттік қызметтердің тізбесі мен қол жетімділігінің, көліктік, мәдени-спорттық, іскерлік, өндірістік, сандық инфрақұрылыммен және басқалармен қамтамасыз етілгендігінің нақты көрсеткіштерін қамтиды.

Бұл ретте шешілмеген проблемалар қатарынан неғұрлым өткірі – сапалы ауыз сумен, медициналық пунктермен, сапалы жолдармен қамтамасыз ету, үш ауысымды оқитудың, апатты мектептердің болуы, ауылдық жерлерге баса назар аударылуы тиіс.

Шағын және моноқалаларды дамыту мәселесі де назар аударуды талап етеді, оны шешу үшін мемлекет басшысы таяудағы үш жыл ішінде қосымша 10 млрд теңгеден беруді тапсырды [6].

Қазіргі уақытта Қазақстанда 41 шағын қала бар, олардың халық саны 947,2 мың

адамды құрайды. Бұл ретте 33 шағын қала тиісті ауылдық аудандардың әкімшілік орталықтары болып табылады, 8 шағын қала ауылдық аудандардың орталықтары болып табылмайды [2].

Моноқалалар тізіміне 27 қала кіреді, олардың халық саны 1,447 млн адамды немесе елдің қала халқының 16,8% құрайды, оның ішінде 16 моноқалалар тиісті аудандардың әкімшілік орталықтары [2].

Мемлекет басшысы сондай-ақ үш жыл ішінде Қазақстанның Астана, Алматы және Шымкент қалаларының шеткі мәселелерін шешуге қосымша 90 млрд теңгеден бөлуді тапсырды [6].

Президент әкімшілігі жасаған өңірлердің проблемалық мәселелері картасының негізінде жүйелі инфрақұрылымдық проблемалық мәселелерді (жолдарды, ауруханаларды, мектептерді, ауылды сумен жабдықтаудың, ТКШ және басқа да әлеуметтік маңызды мәселелердің жай-күйі) шешу бойынша жұмыс жүргізілетін болады.

Әрбір өңірдің бәсекелестік артықшылықтарына егжей-тегжейлі талдау жасау міндеті қойылды, оның нәтижесі өңірлердің даму әлеуетін және халықтың табысын арт-

тыруға бағытталған нақты шараларды әзірлеу болып табылады [7].

Бұл үшін аумақты дамыту бағдарламасының форматы өзгертіледі. ҰЭМ үйлестіруімен әкімдер «Атамекен» Ұлттық Кәсіпкерлер палатасымен бірлесіп өңірлердің шағын және орта бизнесіне талдау мен скрининг жүргізеді. 2020 ж. жаңа форматты және жүргізілген талдауды ескере отырып, барлық өңірлер өзінің аумақтарды дамыту бағдарламаларын түзетеді, онда перспективалы салаларды дамыту, инвестициялар тарту және жаңа жұмыс орындарын құру жөніндегі жоспарлар мен шараларды нақты айқындайды [7].

Бұдан басқа, жүргізілген талдаудың қорытындысы елдің 2030 ж. дейінгі аумақтық кеңістіктік дамуының болжамды сызбасымен және Өңірлерді дамытудың 2025 ж. дейінгі жаңа мемлекеттік бағдарламасымен сәйкестендіріледі.

Осылайша, өңірлік саясатқа жаңа тәсілдерді енгізу еліміздің әр өңірінде стратегиялық маңызы бар өмір сапасын жақсартуға бағытталады. Өмір сүрудің жаңартылған аймақтық сапасына негізделген жаңа елдің картасы құрылуы керек.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасының 2025 ж. дейінгі стратегиялық жоспары. <http://economy.gov.kz>.
2. 2017 ж. Қазақстан өңірлері / Статистикалық жылнамалығы. – Астана, 2018.
3. Нурланова Н.К. Сценарий развития регионов Казахстана и оценка возможностей их реализации // Проблемы развития территорий. – 2014. – Вып. 4/72. – С. 2-96.
4. ҚР Президенті Өңірлерді дамытудың 2025 ж. дейінгі бағдарламасын әзірлеуді тапсырды. – 5 қазан 2018 ж. <https://www.kt.kz>.
5. Амирова Г. Аймақтық және халықаралық интеграция жағдайында ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігін арттыру // ҚазЭҚХСУ Жаршысы. – 2017. – №1. – С.10-17.
6. Н. Назарбаевтың «Нұр Отан» партиясының XVIII съезінде сөйлеген сөзі. – 27 ақпан 2019 ж. <https://www.inform.kz>.
7. Т. Сулейменов рассказал о путях решения проблем регионов. – 5 февраля 2019 г. <https://www.kt.kz>.

Аннотация

В статье рассматриваются актуальные вопросы регионального развития в свете реализации Стратегического плана страны до 2025 г.

Одним из главных направлений реализации социальной и экономической политики страны является комплексное и сбалансированное развитие регионов с целью сокращения социально-экономического разрыва и дисбаланса между регионами.

Annotation

The article considers topical issues of regional development in the light of the implementation of the Strategic Plan of the country until 2025.

One of the main bearings of the execution of the social and economic policy of the country is the complex and balanced development of the regions in order to decrease the socio-economic discontinuity and the imbalance between the regions.

ӘОЖ 331.5.024
ҒТАМР 06.77.61

*А.С. Дошан, PhD, ст. преподаватель
ҚазЭҚХСУ*

**ҚАЗАҚСТАНДА ХАЛЫҚТЫ ӘЛЕУМЕТТІК ҚОРҒАУ ЖӘНЕ
ЕҢБЕК НАРЫҒЫН РЕТТЕУ**

Мақалада Қазақстандағы нарықтық қатынастың қазіргі жағдайларында әрбір адамның денсаулығы халық денсаулығының құрамдас бөлігі ретінде, оның тіршілігінің толыққанды бағасын ғана емес, сонымен қатар оның мүмкіндіктерінің әлеуетін анықтайтын факторға айналып отыр. Халық денсаулығы жағдайының деңгейі өз кезегінде, елдің әлеуметтік-экономикалық, мәдени және индустриялық даму өлшемін анықтайды.

Жастар арасындағы жұмыссыздық айрықша алаңдаушылық туғызады. Сондықтан, мемлекет жұмыспен қамту саласында түрлі шешімдер қабылдау және әр түрлі заңдар әзірлеу арқылы әлеуметтік-экономикалық және демографиялық саясатты жүргізе отырып, тиімді түрде еңбек ресурстарын басқаруға тырысуда. Зерттеу нәтижелері Қазақстанда халықты әлеуметтік қорғау және еңбек нарығын реттеу қажеттілігін көрсетеді.

Кілт сөздер: әлеуметтік, еңбек нарығы, инновация, ұлттық инновациялық жүйе, Қазақстан Республикасы.

Ключевые слова: социальная, рынок труда, инновации, национальная инновационная система, Республика Казахстан.

Keywords: social, labor market, innovation, national innovation system, Republic of Kazakhstan.

Қазақстандағы нарықтық қатынастың саулығы халық денсаулығының құрамдас кәзіргі жағдайларында әрбір адамның ден- бөлігі ретінде, оның тіршілігінің толыққанды

бағасын ғана емес, сонымен қатар оның мүмкіндіктерінің әлеуетін анықтайтын факторға айналып отыр. Халық денсаулығы жағдайының деңгейі өз кезегінде елдің әлеуметтік-экономикалық, мәдени және индустриялық даму өлшемін анықтайды.

Соңғы бесжылдықтың ішінде Қазақстанда жүргізіліп отырған денсаулық сақтау саласындағы саясат экономикалық және саяси трансформациялардың салдары болды, сонымен бірге денсаулық сақтаудағы реформаларға көзқарас бірнеше рет түбегейлі өзгерді. Азаматтардың денсаулығын сақтауға конституциялық құқықтарын іске асыру мақсатында міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру жүйесінде туындайтын қоғамдық қатынастарды реттейтін «Міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру туралы» 2015 ж. 16 қарашадағы №405-V ҚР Заңы қабылданды. Міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыруға жарналар келесідей анықталды:

1. Жұмыскерлердің, азаматтық-құқықтық сипаттағы шарттар бойынша кірістер алатын жеке тұлғалардың қорға төлеуге жататын жарналары:

- 2020 ж. 1 қаңтардан бастап жарналарды есептеу объектісінің 1%;
- 2021 ж. 1 қаңтардан бастап жарналарды есептеу объектісінің 2% мөлшерінде белгіленеді.

2. Дара кәсіпкерлердің, жеке не тариустардың, жеке сот орындаушыларының, адвокаттардың, кәсіби медиаторлардың жарналары 2020 ж. 1 қаңтардан бастап жарналарды есептеу объектісінің 5% мөлшерінде белгіленеді.

3. Қазақстан Республикасының шегінен тыс жерге кеткен азаматтардың, сондай-ақ өзге де төлеушілердің жарналары 2020 ж. 1 қаңтардан бастап жарналарды есептеу объектісінің 5% мөлшерінде белгіленеді.

Бұл жаңа мердігерлерді тарту арқылы кезектерді азайтуға мүмкіндік береді.

Жұмыс берушілер үшін:

– еңбек өнімділігінің артуы, дені сау ұжым;

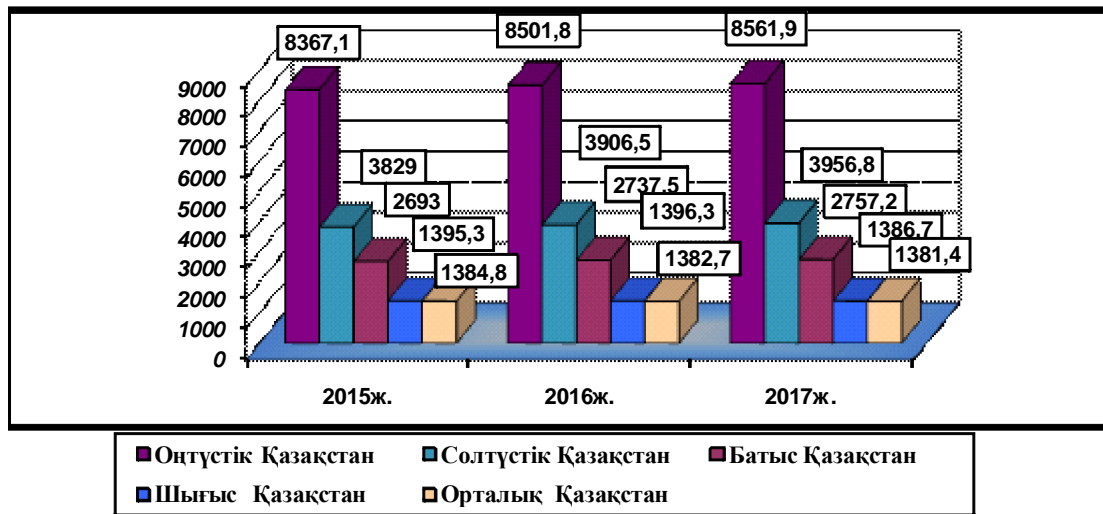
– жоғары деңгейдегі корпоративтік мәдениет;

– жұмыскерлердің ауруларына қатысты экономикалық шығындарды азайту;

– жұмыс уақытын оңтайландыру [1].

Қазіргі уақытта денсаулық сақтау саласы институционалдық тұрғыда өзгеріп, кадрлық әлеуеті дамып, сапалы медициналық қызмет көрсету деңгейіне көтеріліп келеді. Оған дәлел – Қазақстанда соңғы үш жылдың ішінде туу деңгейінің өсуі, жалпы өлім деңгейінің тұрақталуы, тиісінше, халықтың табиғи өсу коэффициентінің артуы. Бұл сектордың реформалары денсаулық сақтау объектілерін жекешелендіру мен жекеменшік мекемелердің ашылуымен сипатталады.

Қазақстан Республикасы аймағында ҚР ЕХӘҚМ мәліметінше, 2018 ж. 1 наурызға еліміздегі халық саны 18195,9 мың адамды құрады, соның ішінде қалалықтар – 10452,3 мың (57,4%), ауылдықтар – 7743,6 мың адамды (42,6%) құрады. 2017 ж. 1 қарашадағы салыстырғанда халық саны 240,3 мың адамға немесе 1,3% өсті. Халықтың басым көпшілігінің қалалық жерлерге қоныстану себебі: қазіргі таңда ауылдық жерлерде жұмыс көзінің тапшылығы және ауылдық жерлердің жеткілікті дәрежеде дамымауы. Тұрғындар саны жөнінен үлесі көп аймақтар: Оңтүстік Қазақстан облысы (2938,1 мың адам), Алматы (2020,8 мың адам), керісінше Солтүстік Қазақстан облысы (558,0 мың адам), Атырау (622,7 мың адам) халық аз қоныстанған. Халықтың мұндай әркелкі қоныстануы әр аймақтың экономикалық даму деңгейлерімен және географиялық, климаттық жағдайларына тікелей байланысты. Республиканың халқы ең тығыз орналасқан облыс Оңтүстік Қазақстан (9) болса, Солтүстік Қазақстан (7,2) экономикалық ауданда халық орташа, ал Батыс Қазақстан аймағында, сондай-ақ Орталық (3,6) және Шығыс Қазақстанда (4,9) да халықтың тығыздығы төмен көрсеткішке ие [2].

1-сурет. 2015-2017 жж. Қазақстан Республикасы экономикалық аудандарының халық саны (мың адам)*

*ҚР ЕХӘҚМ мәліметі негізінде автормен жасалған

Жоғарыдағы суретке талдау жасайтын болсақ, халқы ең көп аймақ Оңтүстік Қазақстан болып отыр, осы экономикалық ауданда республика халқының едәуір бөлігі (47,4% 8561,9 мың адам) өмір сүруде. Облыста 2015 ж. – 8367,1 мың адам мекен етсе, 2016 ж. көрсеткіш бойынша 1,6%-ға өсіп, халық саны 8501,8 мың адамға жеткен. Ал 2017 ж. 2016 ж. салыстырғанда адам саны 0,7%-ға көбейіп, 8561,9 мың тұрғынға жеткен.

Халық көп қоныстанған екінші экономикалық аудан – Солтүстік Қазақстан. Бұл аймақты 2015 ж. 3829 мың адам мекен етсе, 2016 ж. қоныстанушылар саны 2%-ға көбейген, 2017 ж. Солтүстік Қазақстан экономикалық ауданында халық саны 1,3%-ға, яғни 3956,8 мың адамдық көрсеткішті иеленді.

Сондай-ақ Батыс Қазақстан экономикалық ауданында да халық саны жылдан жылға көбеюде. Экономикалық ауданның халқы 2015 ж. 2693 мың адам болса, 2016 ж. 1,6%-ға көбейіп, 2737,5 мың адамды, ал 2017 ж. 2016 ж. салыстырғанда 0,7%-ға көбейіп, 2757,2 мың адамға жеткен.

Шығыс Қазақстан экономикалық ауданын халық аз қоныстанған аймаққа жатқызуға болады. Бұл экономикалық ауданда

соңғы жылдары халық саны бірде азайса, бірде көбейіп отыр. Егер 2015 ж. аймақта 1395,3 мың адам тұрса, 2016 ж. бұл көрсеткіш небары 0,07%-ға көбейіп, халық саны 1396,3 мың адамды құраған болса, 2017 ж. халық санында күрт төмендеу үрдісі байқалып, 2016 ж. салыстырғанда 0,7%-ға азайған, яғни 1386,7 мың адам.

Сондай-ақ халық аз қоныстанған экономикалық аудан болып саналатын Орталық Қазақстан аймағында 2016 ж. 2015 ж. салыстырғанда халық саны 0,2%-ға төмендесе, 2017 ж. 2016 ж. салыстырғанда бұл көрсеткіш 0,09%-ға төмендегені байқалады.

ҚР еңбек нарығында әлемдік еңбек нарығына тән қайшылықтармен қатар біздің нарыққа ғана тән мәселелер де орын алғандығын айта кету керек. Бұл мәселелер:

- өмір сүру мен еңбек тиімділігі деңгейінің төмен жағдайында орын алған еңбек белсенділігі деңгейінің жоғары болуымен;
- мамандардың аумақтық – сала жағынан алғандағы жинақылығының жеткіліксіздігімен;
- нарық жағдайына сәйкес келмейтін мамандарды дайындау және қайта дайындау жүйесінің орын алуымен;

– еңбек нарығының инфрақұрылымының жеткіліксіз дамуымен байланысты туған еді [3].

Елімізде 2018 ж. қаңтарда жұмыссыздар саны бағалау бойынша 440,3 мың адамды құрады. Жұмыссыздық деңгейі жұмыс күші санына 4,9% құрады. Жұмыспен қамту органдарында жұмыссыздар ретінде тіркелгендер саны 2018 ж. қаңтардың соңына 92,6 мың адамды құрады немесе жұмыс күшіне 1%.

Жұмыссыздық деңгейі жоғары аймақтарға Оңтүстік Қазақстан облысы мен Алматы қаласы (5,3%) жатады, жұмыссыздық деңгейі ең төмен аймақ – елордамыз Астана қаласы (4,6%). Астанада жұмыссыздық деңгейінің төмен болуы ҚР Үкіметінің елорданы дамытуы және жергілікті атқарушы органдардың тиімді қызмет етуімен, бастысы көптеген жұмыс орындарының ашылуымен түсіндіріледі, ОҚО-да жаңа жұмыс көздерінің ашылмауы, мемлекеттік және жергілікті жерлерде қабылданған бағдарламалардың толыққанды жүзеге асырылмауы жұмыссыздық деңгейінің жоғарылауына әкеліп отыр.

Жұмыспен қамтылған халықтың неғұрлым әлсіз санаты өз бетімен жұмыспен қамтылған азаматтар болып табылады, 2017 ж. өз бетімен жұмыспен қамтылған халықтың ең жоғары үлес салмағы елдің оңтүстік аймақтарында, яғни Оңтүстік Қазақстан (23%), Алматы (12,7%) және Шығыс Қазақстан (9,7%) облыстарында байқалуда.

Мәліметтерге сәйкес 2017 ж. жұмысқа қабілетті адамдар саны 9027,4 адамды құрады, бұл 2015 ж. салыстырғанда 0,5%-ға артқан. Соның ішінде жұмыссыздық деңгейі 5,3%-дан 4,9%-ға дейін төмендеген. Яғни жыл сайын жұмыссыздық деңгейі төмендеп келетінін байқаймыз. Сонымен, Қазақстан Республикасында соңғы жылдары жұмыссыздық деңгейі азайып, жұмыс орындары көптеп ашылып жатыр, оның басты себебі еліміздегі шағын және орта бизнестің дамуымен, отандық өндіріс орындарының қайтадан жұмыс істей бастауымен түсіндіріледі [4].

Тұрақты және өзгермелі детерминанттардың ерекшеліктерін қарастыра келе:

1) тұрақты сұранысы бар мамандықтар бойынша еңбек нарығындағы өзгерісті күні бұрын білуге болатындықтан, жұмыс берушілердің, кадрлар дайындайтын қызметкерлер мен ұйымдардың жинақтылығы мен мамандар дайындау бағытына қатты талап қоймайтындығын;

2) сұранысы өзгермелі мамандықтардың әсерінен жеткілікті деңгейде үлкен сұранымдар, пакеттер қалыптасады да, жұмыс берушілердің, кадрлар дайындайтын қызметкерлер мен ұйымдардың жинақтылығы мен бағытын жылдам өзгертуіне қатты талап қоятындығын көруге болады [5].

Жастар арасындағы жұмыссыздық айрықша алаңдаушылық туғызады. Сондықтан мемлекет жұмыспен қамту саласында түрлі шешімдер қабылдау және әр түрлі заңдар әзірлеу арқылы әлеуметтік-экономикалық және демографиялық саясатты жүргізе отырып, тиімді түрде еңбек ресурстарын басқаруға тырысуда.

Мәліметтерге сәйкес 2017 ж. жұмысқа қабілетті жастар (15-28 жас аралығында) 2141,0 адамды құрады, бұл 2015 ж. салыстырғанда – 10%-ға азайған. Соның ішінде жастар жұмыссыздығының деңгейі 3,9% азайған. Яғни жастардың жұмыссыздық деңгейі жыл сайын төмендеп келетінін байқаймыз. Оған бір себеп, мемлекет тарапынан техникалық мамандықтарға бөлінетін гранттардың жедел өскендігі және техникалық мамандарға сұраныстың жоғарылауы деп пайымдаймыз.

Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2015 ж. 31 наурыздағы №162 қаулысымен бекітілген Жұмыспен қамту 2020 жол картасы қабылданды. Бұл бағдарламаның мақсаты – халықтың жұмыспен қамтылу деңгейін арттыру, халықтың әл-ауқатын арттыруға жәрдемдесу, жұмыссыздықты қысқарту. Бағдарламада өзін-өзі жұмыспен қамтыған, жұмыссыз және халықтың нысаналы топтарына кіретін адамдарды жұмыспен қамтуға

жәрдемдесудің белсенді шараларына тарту, кадрлық әлеуетті, оның ішінде Қазақстан Республикасын индустриалды-инновациялық дамыту жөніндегі 2015-2019 жж. арналған мемлекеттік бағдарламаны іске асыру үшін кадрлық әлеуетті дамыту, атаулы әлеуметтік көмек көрсету жүйесін жетілдіруге бағытталған шаралар кешенін жүзеге асыру көзделеді.

2017 ж. 5 сәуірдегі жағдай бойынша бағдарламаға 80 мың адам қатысты, оның ішінде 75 мың (94%) жұмыссыздар, өзін-өзі жұмыспен қамтығандар – 5 мың (6%). Бағдарламаны жүзеге асыру аясында 48 мыңнан астам адам жұмысқа орналастырылған. Тағы 31 мың адам жұмыспен қамту орталықтары арқылы жұмыс берушілермен бос жұмыс орындарына жұмысқа орналастырылды. 2017 ж. 21 мыңнан астам жас қазақстандық техникалық және кәсіптік біліммен қамтылған. Бұл орайда мемлекет олардың оқу ақысын төлеп, білім алушыларға шәкіртақы төлеп, жол ақысы мен тұрғылықты жерлерінің ақысын өтейді, сонымен қатар бір мезгіл ыстық тамақпен қамтамасыз етеді. Оқыту электр-газ дәнекерлеуші, аспаз, жөндеуші слесарь, электр монтері, мал дәрігері, есепші, электрик, монтажшы, тігінші, т.б. мамандықтар бойынша жүргізілді. Сондай-ақ 2017 ж. сәуірінен бастап колледждердің, «Атамекен» ҰКП оқу орталықтарының, кәсіпорындардың оқу орталықтарының қысқа мерзімді курстарында 650 адам оқып жатыр.

Еліміздің 5 аймағында пилоттық режимде мобильді оқу орталықтары арқылы қысқа мерзімді кәсіптік оқыту апробацияланады. Оқытумен 26 мың қазақстандықты қамту көзделіп отыр. Бағдарламаның бірінші бағытын жүзеге асыру үшін 11,6 млрд теңге бөлінді.

Бағдарламаға қатысушылар үшін қалаларда несиелер «Даму» қоры арқылы, ал ауылдар мен шағын қалаларда Ауыл шаруашылығын қолдау қоры мен Аграрлық несиелер

корпорациясы арқылы беріледі. Берілетін несиелер сомасы 5 жыл мерзімге дейін (мал шаруашылығы және ауыл шаруашылығы кооперативтері – 7 жылға дейін) және жылдық мөлшерлемесі 6%-ға дейін 8 мың АЕК (18 млн теңгеге дейін) арттырылады. Сонымен қатар несиелердің қолжетімділігін арттыру мақсатында заңды тұлғалардың оны алу үшін тапсыратын құжаттары 30-дан 14-ке дейін, заңды тұлғалар үшін 9 құжатқа дейін қысқартылды.

Бағдарламаның екінші бағытын жүзеге асыру үшін 2017 ж. 38,5 млрд теңге қарастырылған. 2017 ж. 1 сәуіріндегі жағдай бойынша 5,8 мың шағын несиелер беріп, кәсіпкерлік негіздеріне 15 мың адам оқытылған.

Үшінші бағыт аясында әлеуметтік жұмыс орындарына 11,3 мың адамды орналастыру, жастар іс-тәжірибесіне 12,7 мың түлек, қоғамдық жұмыстарға 76,2 мың адам тартылады. 2,8 мың адамның көші-қонына субсидия төлеу қарастырылған. Бағдарламаның үшінші бағытын жүзеге асыруға 9 млрд теңге бөлінген.

2017 ж. басынан бері әлеуметтік жұмыс орындарына 12,4 мың адам орналастырылды, 28,1 мыңнан астам қазақстандық қоғамдық жұмыстарға жіберілді, 7,6 мың жас маман жастар іс-тәжірибесінде. Жалпы, бағдарламаны жүзеге асыруға 2017 ж. 85,3 млрд теңге қарастырылған [24].

Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017-2021 жж. арналған бағдарламасын іске асыру келесідей бағыттар бойынша жүзеге асырылатын болады:

- бағдарламаға қатысушыларды техникалық және кәсіптік біліммен және қысқа мерзімді кәсіптік оқумен қамтамасыз ету;
- жаппай кәсіпкерлікті дамыту;
- халықты жұмыспен қамтуға жәрдемдесу және еңбек ресурстарының ұтқырлығы арқылы еңбек нарығын дамыту [6].

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н. Назарбаевтың «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы. http://www.akorda.kz/ru/events/astana_kazakhstan/ (өтініш берген күні: 25.03.2019).

2. «Қазақстан Республикасын индустриялды-инновациялық дамытудың 2015-2019 жж. арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2014 ж. 1 тамыздағы №874 Жарлығы. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31588425_ (өтініш берген күні: 25.03.2019).

3. Kurmanov N., Tolysbayev B., Aibossynova D, Parmanov N. Innovative activity of small and medium-sized enterprises in Kazakhstan and factors of its development / *Економічний часопис-XXI*. – 2016. – N158. – P. 57-61.

4. Макашева А.К. ЭКСПО 2017: Новые возможности инновационного развития Казахстана // *Вестник КазУЭФМТ*. – 2018. – №2.

Аннотация

В современных условиях рыночных отношений в Казахстане здоровье каждого человека, как составной части здоровья населения, становится фактором, определяющим не только полноценную оценку его жизнедеятельности, но и потенциал его возможностей. Уровень состояния здоровья населения, в свою очередь, определяет критерии социально-экономического, культурного и индустриального развития страны.

Особую озабоченность вызывает безработица среди молодежи. Поэтому государство стремится эффективно управлять трудовыми ресурсами, проводя социально-экономическую и демографическую политику посредством принятия различных решений и разработки различных законов в сфере занятости. Результаты исследования свидетельствуют о необходимости социальной защиты населения и регулирования рынка труда в Казахстане.

Annotation

In modern conditions of market relations in Kazakhstan health of each person as an integral part of health of the population, becomes the factor determining not only a full assessment of its activity, but also potential of its opportunities. The level of health of the population, in turn, determines the criteria of socio-economic, cultural and industrial development of the country.

Youth unemployment is of particular concern. Therefore, the state seeks to effectively manage the labor resources, pursuing socio-economic and demographic policies through various decisions and the development of various laws in the field of employment. The results of the study indicate the need for social protection of the population and regulation of the labor market in Kazakhstan.

*Б.Б. Айдарханова, к.э.н., ст. преподаватель
КазУЭФМТ*

АНАЛИЗ МАКРОЭКОНОМИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ СТРАН ЕВРАЗИЙСКОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОЮЗА

В данной статье рассматриваются этапы экономической интеграции стран Евразийского экономического союза. Представлен макроэкономический анализ динамики развития стран-членов ЕАЭС, анализ текущего состояния экономики, влияние на экономические процессы внешних и внутренних факторов. В частности, автором проведен анализ основных макроэкономических показателей стран ЕАЭС, таких как ВВП, темпы экономического роста, структура ВВП ЕАЭС, платежный баланс, ВВП на душу населения и другие экономические показатели. Кроме того, рассмотрены основные ориентиры макроэкономической политики, направленные на дальнейшее повышение экономической устойчивости Евразийского экономического союза, а также меры, направленные на стабилизацию экономической ситуации и смягчение воздействия неблагоприятных внешних факторов на экономики государств – членов ЕАЭС.

Ключевые слова: *Евразийский экономический союз (ЕАЭС), Валовой внутренний продукт (ВВП), темпы роста ВВП, структура ВВП, экономический рост, международная интеграция, конкурентоспособность стран ЕАЭС.*

Кілт сөздер: *Еуразиялық экономикалық одақ (ЕАЭО), Жалпы ішкі өнім (ЖІӨ), ЖІӨ өсу қарқыны, ЖІӨ құрылымы, экономикалық өсу, халықаралық интеграция, ЕАЭО елдерінің бәсекеге қабілеттілігі.*

Keywords: *Eurasian Economic Union (EAEU), Gross domestic product, GDP growth rates, GDP structure, economic growth, international integration, competitiveness of the EAEU countries.*

Евразийский экономический союз (далее – ЕАЭС) является крупнейшей международной региональной экономической интеграцией стран на постсоветском пространстве. В ЕАЭС обеспечивается свобода движения товаров, а также услуг, капитала и рабочей силы, и проведение скоординированной, согласованной или единой политики в отраслях экономики.

Интеграционные процессы стран ЕАЭС включали в себя несколько основных этапов развития. В 2010-2014 гг. государствами – членами Союза был принят комплекс интеграционных мер, направленных на реализацию их внешнеторгового потенциала. В 2015-2017 гг. был обозначен курс на развитие внешнеторговых отношений ЕАЭС с третьими странами.

Экономическая динамика развития ЕАЭС была связана, как с внутренними структурными факторами, так и с внешней конъюнктурой на сырьевых рынках. Экспортно-сырьевая модель крупнейших экономик государств – членов Союза (Российской Федерации и Республики Казахстан), на долю которых приходится около 95,5% ВВП ЕАЭС, обуславливает основной тренд развития Союза и механизм трансляции внешних сырьевых шоков на интеграционное объединение в целом.

Как показано на рисунке, экономическое развитие стран ЕАЭС характеризовалась устойчивым ростом ВВП в течение 2010-2013 гг. и снижением темпов экономического роста в последующий период 2014-2016 гг., что было связано в основном

Қазақстан дамуының макроэкономикалық аспектілері /

с неблагоприятной ценовой конъюнктурой на основные экспортные товары (Рис.). В 2017 г. в странах ЕАЭС происходило вос-

становление экономического роста после последствий кризиса 2014 г.

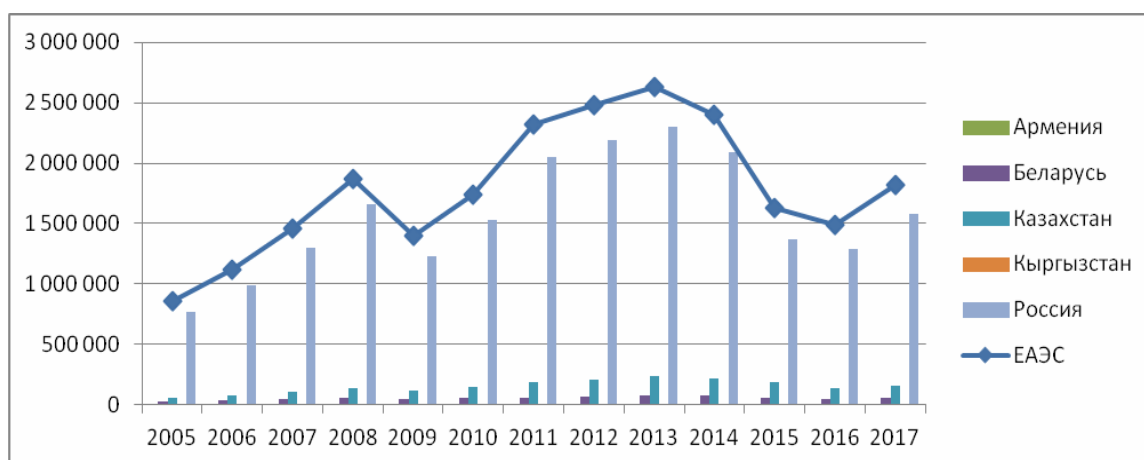

Рисунок. Динамика ВВП ЕАЭС за 2005-2017 гг. (млн долл. США)*

*Источник данных: Департамент статистики Евразийской экономической комиссии

Активная фаза развития интеграционных процессов в рамках ЕАЭС началась на фоне замедления роста экономик государств-членов – годовые темпы роста ВВП ЕАЭС уменьшились с 132,1% в 2011 г. до 104,8% в 2013 г. В конце 2014 г. – 2015 г. резкое изменение макроэкономической конъюнктуры привело к замедлению темпов роста экономики ЕАЭС и как результат – к более скромным итогам. В 2016 г., произошло замедление темпов сокращения ВВП ЕАЭС, что является позитивным сиг-

налом к восстановлению объемов ВВП в последующий период.

Сумма валового внутреннего продукта стран ЕАЭС за рассматриваемый период увеличилась с 1 744 млрд долл. в 2010 г. до 1 815 млрд долл. в 2017 г. (Табл. 1).

По данным 2017 г. наибольшую долю в структуре ВВП занимает Российская Федерация – 87%, другие страны, соответственно: Казахстан – 9, Беларусь – 3, Армения – 0,6, Кыргызстан – 0,4%.

Таблица 1

Валовой внутренний продукт стран ЕАЭС за 2010-2017 гг.
(в текущих ценах; млн долл США)*

Страны	2010	2011	2013	2014	2015	2016	2017	Доля в структуре ВВП, %
ЕАЭС	1 744 362	2 323 683	2 628 213	2 404 881	1 626 884	1 487 769	1 815 587	100
Армения	9 260	10 142	11 121	11 610	10 553	10 546	11 537	0,6
Беларусь	56 941	60 795	74 761	78 536	55 317	47 479	54 697	3
Казахстан	148 052	192 628	236 633	221 418	184 387	137 278	162 887	9
Кыргызстан	4 795	6 198	7 335	7 469	6 678	6 813	7 703	0,4
Россия	1 525 314	2 053 920	2 298 363	2 085 848	1 369 949	1 285 653	1 578 764	87

*Источник данных: Департамент статистики Евразийской экономической комиссии

/ Макроэкономические аспекты развития Казахстана

Особенностью экономического развития ЕАЭС в 2010-2016 гг. являлась неравномерность темпов роста экономик государств-членов, что, тем не менее, положительным образом повлияло на структуру

ВВП ЕАЭС по государствам-членам. В частности, в структуре ВВП снизилась доля Республики Беларусь и Российской Федерации, при этом, выросла доля ВВП остальных государств-членов в ЕАЭС (Табл. 2).

Таблица 2

Структура ВВП ЕАЭС по государствам-членам (в текущих ценах в долл. США)*

Страны	2010 г.	2016 г.	Изменения
Республика Армения	0,53%	0,71%	0,18%
Республика Беларусь	3,26%	3,18%	-0,09%
Республика Казахстан	8,49%	9,09%	0,60%
Кыргызская Республика	0,27%	0,44%	0,17%
Российская Федерация	87,44%	86,59%	-0,86%
ЕАЭС	100%	100%	—

**Источник данных: Департамент статистики Евразийской экономической комиссии [1]*

Характерной особенностью периода 2010-2014 гг. было выравнивание уровня экономического развития между государствами-членами. Так, разница между наибольшим и наименьшим показателем ВВП на душу населения по государствам-членам сократилась с 12,1 раз в 2011 г. до 7,4 раз в 2016 г. (Табл. 3).

В 2017 г. на фоне изменения макроэкономической конъюнктуры внешних рынков динамика изменилась на противоположную: разрыв между наибольшим и наименьшим показателем ВВП на душу населения по государствам-членам вырос до 8,3 раз.

Таблица 3

Валовой внутренний продукт на душу населения в странах ЕАЭС, (долл. США)*

Страны	2010 г.	2011 г.	2012 г.	2013 г.	2014 г.	2015 г.	2016 г.	2017 г.
ЕАЭС	9 847	12 977	13 951	14 703	13 235	8 945	8 139	9 884
Армения	3 041	3 350	3 512	3 680	3 852	3 512	3 524	3 872
Беларусь	6 000	6 418	6 913	7 898	8 289	5 829	4 997	5 759
Казахстан	9 071	11 634	12 387	13 891	12 807	10 510	7 715	9 030
Кыргызстан	920	1 183	1 233	1 342	1 331	1 163	1 179	1 296
Россия	10 678	14 368	15 320	16 016	14 278	9 389	8 779	10 745

**Источник данных: Департамент статистики Евразийской экономической комиссии*

В 2017 г. в странах ЕАЭС произошло восстановление экономической активности после последствий кризиса 2014 г., что показывает динамика макроэкономических показателей по странам, представленных в таблице 4.

Так, по итогам 2017 г. наиболее высокие темпы роста продемонстрировали Казахстан, Армения и Кыргызстан – 4,1, 7,5 и 4,7%, соответственно. Вместе с тем, приросты ВВП в Беларуси и России относительно других государств – членов ЕАЭС,

Қазақстан дамуының макроэкономикалық аспектілері /

остаются невысокими 2,5 и 1,6%. При этом Армения и Беларусь достигли максимальных темпов экономического роста с 2013 г., а Казахстан и Кыргызстан растут более вы-

сокими темпами по сравнению с 2015-2016 гг., однако все еще ниже докризисных темпов экономического роста.

Таблица 4

Сравнение макроэкономических показателей государств – членов ЕАЭС за 2015-2017 гг.*

Показатель	Государство – член ЕАЭС	Единица измерения	2015 г.	2016 г.	2017 г.
Темпы роста валового внутреннего продукта	Армения	проценты к предыдущему периоду	3,2	0,2	7,5
	Беларусь		-3,8	-2,5	2,5
	Казахстан		1,2	1,1	4,1
	Кыргызстан		3,9	4,3	4,7
	Россия		-2,5	-0,3	1,6
Сальдо счета текущих операций платежного баланса	Армения	млн долл. США	-272	-238	-328
	Беларусь		-1 831	-1 669	-931
	Казахстан		-5 135	-8 874	-5 353
	Кыргызстан		-1 059	-792	-306
	Россия		67 777	24 517	35 436
	Армения	проценты к ВВП	-2,6	-2,3	-2,8
	Беларусь		-3,2	-3,5	-1,7
	Казахстан		-2,8	-6,4	-3,3
	Кыргызстан		-11,1	-11,5	-4,1
	Россия		4,9	1,9	2,2

*Источник данных: Департамент статистики Евразийской экономической комиссии

Основными источниками роста экономик государств – членов ЕАЭС являются промышленность, сельское хозяйство, торговля, в некоторых странах строительство.

Во внешнем секторе в 2017 г. улучшение состояния сальдо счета текущих операций наблюдалось почти во всех государствах-членах ЕАЭС. Однако положительным сальдо счета текущих операций было по-прежнему только в Российской Федерации.

Положительной динамике внешней торговли способствовало более благоприятная ценовая конъюнктура на внешних рынках, увеличение экономической активности и спроса в странах ЕАЭС и других странах торговых партнерах.

В 2018 г. экономики государств – членов ЕАЭС продолжается умеренный рост на фоне благоприятной внешнеэкономической конъюнктуры. Вместе с тем экономический рост несколько замедлился по

мере прохождения фазы восстановления. За январь-сентябрь 2018 г. по сравнению с аналогичным периодом 2017 г. реальный ВВП ЕАЭС увеличился на 1,9% и по итогам 2018 г. составил околооколо 2%.

По итогам января-сентября 2018 г. наиболее высокие темпы прироста продемонстрировали Армения, Беларусь и Казахстан – 6,0, 3,7 и 4,1%, соответственно. Темпы прироста ВВП в России и Кыргызстане относительно других государств – членов ЕАЭС остаются невысокими: 1,6 и 1,2%.

В целом, как показывает выше приведенный макроэкономический анализ, наблюдается положительная динамика развития ЕАЭС, как международного интеграционного объединения.

В целях дальнейшего повышения экономической устойчивости Евразийской экономической комиссией были разработаны и утверждены «Основные ориентиры мак-

роэкономической политики государств-членов ЕАЭС на 2017-2018 годы» [2].

В данном документе были разработаны совместные кратко- и среднесрочные интеграционные меры, а также национальные меры, направленные на улучшение макроэкономической ситуации и создание условий для устойчивого развития и восстановления экономического роста.

Основные ориентиры макроэкономической политики были разработаны с учетом необходимости адаптации экономик государств-членов к внешним условиям и преодоления негативных последствий воздействия внешних шоков, связанных со снижением цен на основные экспортируемые товары и ухудшением экономической ситуации в мировой экономике и странах – основных торговых партнерах.

Реализуемые меры направлены на стабилизацию экономической ситуации и смягчение воздействия неблагоприятных внешних факторов на экономики государств-членов, в частности:

- улучшение макроэкономической ситуации;
- стимулирование корпоративного сектора экономик государств-членов к увеличению объемов инвестиций в основной капитал;
- увеличение добавленной стоимости в странах ЕАЭС;
- развитие несырьевого экспорта.

Для обеспечения выполнения поставленных целей и задач, был утвержден «Перечень мероприятий по реализации основных ориентиров макроэкономической политики государств – членов ЕАЭС на 2017-2018 годы» [3].

Основные направления экономического развития ЕАЭС – стратегический документ, в котором определены направления экономического развития государств-членов в рамках ЕАЭС, основанные на имеющихся ресурсах и объективных возможностях их совместного эффективного использования [4].

Для достижения цели экономического развития ЕАЭС – обеспечить качество и устойчивость экономического роста государств-членов в результате интеграции – поставлен ряд задач [5]:

- содействовать достижению национальных долгосрочных и среднесрочных целей по повышению устойчивости и конкурентоспособности экономик государств-членов;
- сформировать дополнительные источники экономического развития на основе реализации конкурентных преимуществ государств-членов и ЕАЭС в целом;
- повысить взаимную открытость и значимость экономик государств-членов посредством устранения барьеров, минимизации ограничений и изъятий для свободного движения товаров, услуг, капитала и рабочей силы;
- содействовать усилению позиций государств-членов на рынке третьих стран и в международных организациях [6].

В рамках инициатив, предложенных в докладе «Об интеграционных мерах по повышению устойчивости экономик государств – членов ЕАЭС», были реализованы интеграционные меры по повышению устойчивости экономик в контексте реализации Основных направлений экономического развития ЕАЭС до 2030 г.

ЛИТЕРАТУРА

1. Департамент статистики Евразийской экономической комиссии.
2. «Основные ориентиры макроэкономической политики государств – членов ЕАЭС на 2017-2018 годы». – Евразийская экономическая комиссия. Решение Высшего Евразийского экономического совета №7 от 14.04.2017. <http://www.eurasiancommission.org>

Қазақстан дамуының макроэкономикалық аспектілері /

3. «Перечень мероприятий по реализации основных ориентиров макроэкономической политики государств – членов ЕАЭС на 2017-2018 годы». – Решение Высшего Евразийского экономического совета № 32 от 15.09.2017.
4. Rakhimbekova A.E. Integration processes in the EAEU / Вестник КазУЭФМТ. – 2018. – №2.
5. «Основные ориентиры макроэкономической политики государств – членов ЕАЭС на 2018-2019 годы». – Решение Высшего Евразийского экономического совета №11 от 14.05.2018. <http://www.eurasiancommission.org>
6. «Основные направления экономического развития ЕАЭС до 2030 года». – Решение Высшего Евразийского экономического совета №28 от 16.10.2015.

Аңдатпа

Мақалада Еуразиялық экономикалық одақ елдерінің экономикалық интеграция кезеңдері талқыланады. Атап айтқанда, автор ЖІӨ, экономикалық өсу қарқыны, ЕАЭО ЖІӨ құрылымы, төлем балансы, жан басына шаққандағы ЖІӨ және басқа да экономикалық көрсеткіштер сияқты ЕАЭО елдерінің негізгі макроэкономикалық көрсеткіштерін талдады. Бұдан басқа Еуразиялық экономикалық одақтың экономикалық тұрақтылығын одан әрі жақсартуға бағытталған макроэкономикалық саясаттың негізгі бағдарын, сонымен қатар экономикалық ахуалды тұрақтандыруға және ЕАЭО-ға мүше елдердің экономикаларына қолайсыз сыртқы факторлардың әсерін азайтуға бағытталған шаралар қаралды.

Annotation

This article discusses the stages of economic integration of the countries of the Eurasian Economic Union. In particular, the author analyzed the main macroeconomic indicators of the EAEU countries, such as GDP, economic growth rates, the structure of the EAEU GDP, the balance of payments, GDP per capita and other economic indicators. In addition reviewed the main guidelines of macroeconomic policies aimed at further improving the economic sustainability of the Eurasian Economic Union, the measures aimed at stabilizing the economic situation and mitigating the impact of adverse external factors on the economies of the EAEU member states, increasing the value added in the EAEU countries.

УДК 330.15
ГРНТИ 06.52.13

*А.А. Мухамеджанова, магистр, ст. преподаватель
КазУЭФМТ*

*Г.К. Диханбаев, магистр
Международный университет Кыргызстана, Бишкек*

ПОТЕНЦИАЛ РАЗВИТИЯ СОЛНЕЧНОЙ ЭНЕРГЕТИКИ

В этой статье приводятся экономические возможности и конкурентоспособность фотоэлектрических преобразователей на энергетическом рынке. Рассматривается потенциальное воздействие на отечественную промышленность и охрану окружающей среды.

Также приводится сравнительный анализ между традиционными и альтернативными источниками энергии для ряда зарубежных стран и Казахстана.

Ключевые слова: фотовольтаика (PV), преобразование солнечной энергии, солнечные элементы, экология, устойчивая экономика, фотопреобразователи, возобновляемые источники энергии, альтернативная энергетика, защита окружающей среды.

Кілт сөздер: фотоэлектрлік, күн энергиясын түрлендіру, күн сәулесінің элементтері, экология, тұрақты экономика, фототүрлендіргіштер, қайта жаңартылатын энергия көздері, альтернативтік энергетика, қоршаған ортаны қорғау.

Keywords: renewable energy sources, sustainable economy, solar power plant, PV modules, alternative energies, solar energy conversion, photovoltaics, environment protection, solar cells, ecology.

Солнце является гигантским и самым эффективным источником энергии, который находится в настоящий момент в распоряжении человечества. Даже с такого большого расстояния в 150 млн км – оно ежедневно поставляет на поверхность Земли в виде радиации колоссальное количество энергии. От Солнца каждый день приходит столько энергии, что оно превышает в 15000 раз ежедневную потребность всего населения планеты. Основная часть территории Казахстана богата солнечным освещением, так что государство получает более 250 солнечных дней в году, кроме того, южные и юго-восточные районы могут обеспечить до 3000 часов солнечного света в год. Поэтому потенциал Казахстана по производству электроэнергии с использованием солнечной энергии достаточно велик. Это преимущество может привести к одной из перспективных возобновляемых экономик во всем мире. Однако известные запасы все еще остаются неиспользованными, и необходимо изучать новые возможности.

Фотовольтаическая промышленность представляет собой важный технологический прорыв и быстрорастущую передачу технологий в одной из наиболее богатых ресурсами стран. Фотоэлектричество (PV) является важным компонентом устойчивого энергетического хозяйства, который в последние годы получает зеленый свет [1].

Строительство солнечных электро-

станций, разрабатывающих фотоэлектрический рынок, рационально используя государственную поддержку, увеличивает пропускную способность части возобновляемых источников энергии в энергетической отрасли республики. Таким образом доля возобновляемых источников в топливно-энергетическом комплексе Казахстана должна увеличиться с нынешних 0,5 до 12% к 2030 г. Предстоящая стратегическая цель – достичь беспрецедентного уровня половины всей энергетической мощности в страны к 2050 г.

В 2006 г. государство запустило проект фонда долгосрочных кредитов для повышения энергоэффективности и инвестиций в возобновляемый сектор, так называемый KAZSEFF – Казахстанский фонд устойчивого энергетического финансирования. Он предназначен для частных промышленных компаний, которые готовы инвестировать в энергосбережение, эффективное распределение ресурсов и использование возобновляемых источников энергии с целью снижения общих затрат. Проект KAZSEFF организовал серию встреч и семинаров по модернизации и совершенствованию промышленности. Как следствие, десятки инновационных проектов были одобрены для финансирования по всей стране. Благодаря им ожидается ежегодная экономия свыше 300 ГВт-ч, это гигантское количество энергии, которое эквивалентно потреблению энергии в 100 тыс. домашних хозяйств либо

до 24 млн кг сырой нефти.

Правительство Казахстана финансирует строительство гидро-, ветровых и солнечных электростанций с целью увеличения мощности альтернативных источников энергии. Развитие внутреннего рынка фотоэлектрических преобразователей и солнечных коллекторов приобретает дополнительный импульс после опубликования нового закона о возобновляемых источниках энергии. Несмотря на большое использование солнечных коллекторов, в республике планируется интенсивное производство солнечных батарей. Новая электростанция была запущена вблизи столицы Астаны для производства и переработки кремния полупроводниковой чистоты и кремниевых пластин и подложек. В нескольких регионах установлены сотни новых солнечных модулей с мощностью до 10 кВт. Важной целью является создание дешевого производства фотовольтаических панелей, цены на которые должны быть ниже по сравнению с импортируемыми из-за рубежа.

Проблемы экономики альтернативных источников энергии должны решаться вместе со всеми ее секторами, включая гидроэнергетику, энергию ветра, биоэнергию, солнечную тепловую и фотовольтаику. Это связано с тем, что вышеупомянутые вопросы выдвигаются в качестве приоритетных направлений для промышленности, как указано в правительственной программе экономического развития Республики Казахстан. Производители «зеленой» энергии поддерживаются и защищаются законом с гарантией выкупа произведенной ими «чистой» мощности в соответствии с государственными тарифами. Эти тарифы прочно закреплены за весь согласованный период времени, в течение которого выплачиваются электростанции. Как правило, время выплаты составляет от 3 до 5 лет, например, для производства панелей солнечной энергии. Этот согласованный уровень цен оценивается по стоимости строительства заво-

да и поддерживает затраты рабочего режима, но всегда ниже среднего уровня рыночной цены на одну кВт-ч. Однако цены могут быть скорректированы с учетом годовой инфляции. Параллельно, сектор солнечной энергетики должен получить влияние от частных инвестиций. В настоящее время реальная финансовая поддержка со стороны правительства в основном направлена на создание устойчивых решений из регенеративных водных ресурсов путем строительства гидроэлектростанций. Другие сектора экономики «чистой энергии» еще предстоит изучить в стране.

В феврале 2013 г. вице-премьер-министр Казахстана объявил о планах инвестирования в строительство гидроэлектростанций, ветровых и солнечных электростанций для производства дополнительных энергоносителей мощностью более 1,0 ГВт к 2020 г. Сюда входят строительство 13 ветровых электростанций с общим объемом производства примерно 790 МВт, 14 гидроэлектростанций мощностью 170 МВт и несколько солнечных электростанций, способных производить около 77 МВт. Эти планы предполагают развитие экономики и диверсификацию промышленности в стране. Это может быть достигнуто путем инвестирования в солнечную энергию PV.

В соответствии с различными оценками, будет ли цена, достигнута методом фотовольтаики для производства электроэнергии, до уровня 0,10 евро за 1 кВт-ч, сможет ли фотовольтаика стать серьезной альтернативой и прочным конкурентом другим традиционным источникам энергии. Отчасти это связано с тем, что фотовольтаика является абсолютно экологически безопасным, чистым и устойчивым.

В конце 2012 г. в столице, начал действовать новый завод по производству фотоэлектрических модулей под названием «Astana Solar». Уже достигнуты полные производственные мощности: ожидается, что уровень мощности в 60 МВт солнечных

панелей в год увеличится до 100 МВт. Главная национальная компания «Казатомпром» сообщила, что завод работает полностью на основе сто процентного содержания казахстанского кремния. Сырье добывается на кварцевых месторождениях Сарыколь, содержащих около 1,7 млн тонн запасов кварца с уровнем рудных примесей на 0,5%.

Строительство завода солнечного модуля в Астане является частью крупномасштабного совместного проекта, реализуемого казахстанско-французским консорциумом «KazPV», в который входят АО «НАК «Казатомпром», ТОО «МК «KazSilicon», ТОО «Astana Solar», ТОО «Kazakhstan Solar Silicon» в партнерстве с французскими компаниями «CEA» – комиссариат по атомной и альтернативной энергетике Республики Франция, «CEIS» – Европейская компания мониторинга и консалтинга, «ECM Technologies» – производитель оборудования, «SEMCO Engineering» – производитель оборудования. ТОО «МК «KazSilicon» – металлургический комплекс в городе Уштобе – в настоящее время производит металлургический кремний с ежедневной емкостью от 12 до 13 тонн с последующим расширением производства до уровня 5000 тонн в год. Затем завод в Усть-Каменогорске, занимается дальнейшим этапом переработки. Таким образом, запущенный проект «KazPV» является одним из успешных, усилием правительственной программы по созданию в стране фотоэлектрической промышленности.

Еще одна прорывная бизнес-инициатива заключается в следующем: частная компания BISOL устанавливает солнечную электростанцию мощностью 2 МВт, монтаж системы солнечного отслеживания в районе города Капшагай недалеко от Алматы. Главный исполнительный директор BISOL Group комментирует: «Инвестирование в солнечную энергию дает большой потенциал, и наши 2 МВт PV-системы бу-

дут одними из первых в Казахстане». Система состоит из двух частей. Основной восточный сектор включает 1400 кВт монокристаллических кремниевых фотоэлектрических модулей, прочно установленных на фиксированной почве, в то время как западный сектор составляет 60 установок для отслеживания солнечной энергии, оснащенных 600 кВт концентрированными фотоэлектрическими модулями. Двух мегаваттная солнечная электростанция является первой в республике. Его цель – привлечь солнечную радиацию в качестве одного из возобновляемых источников энергии в удовлетворение растущих потребностей в энергии в пригороде Алматы, высоко населенном регионе. Это также окажет положительное влияние на условия окружающей среды и, безусловно, вдохновит на использование чистых технологий.

Правительство обязуется увеличить использование возобновляемыми источниками энергии в Казахстане в рамках сбалансированной, диверсифицированной «зеленой» политики для удовлетворения энергетических потребностей региона. В 2012 г. страна увеличила долю возобновляемых источников энергии на 6%, по сравнению с 2011 г. Этот прогресс, хотя и незаметный, должен будет продолжаться, при условии, что он достигнет государственной цели по общему объему возобновляемой энергии в 1040 МВт к 2020 г. Кроме того, президент Н.А. Назарбаев выдвинул цель политики – достичь к середине века не менее 50% всей мощности, потребляемой в республике, в результате использования альтернативных и возобновляемых источников.

Использование солнечного излучения неэффективно в северных частях нашей планеты по сравнению с экваториальной зоной, как показано на рисунке 1. Однако применение солнечных батарей в странах Северной Европы (Германия, Голландия, Франция и другие) по-прежнему выгодно. Например, в Германии более миллиона

домовладельцев имеют системы PV для получения электричества и согревания от солнечного света. В какой степени солнечное излучение может быть полезным и эффективным, в основном зависит от угла падения солнечных лучей на поверхности земного шара. При разных географических долготах в разное время года и в дневное время количество выделяемого тепла от Солнца различное.

Несмотря на широко распространенное мнение использование солнечной энергии по всей территории Казахстана, несом-

ненно значимо и выгодно, хотя угол падающих лучей Солнца на поверхность республики в среднем значительно меньше, чем под прямым углом. Из Шымкента в Петропавловск солнечной радиации достаточно, чтобы достичь 60% накопления энергии, чтобы обеспечить население электричеством и теплой водой. Для этого солнечные коллекторы должны быть закреплены неподвижно под определенным постоянным углом, т.е. им не нужно лежать прямо к горизонту.

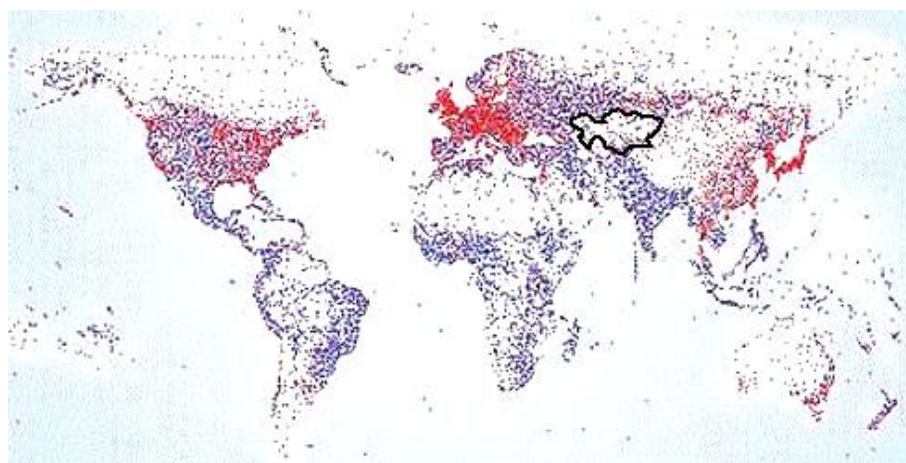

Рисунок 1. Мировое распространение фотоэлектрических модулей. Интенсивность цветов соответствует количеству установленных солнечных электростанций

Согласно недавним мониторинговым исследованиям [2], в южных регионах солнечная радиация более интенсивна по сравнению с северными регионами. Здесь около 1250-1350 кВт-ч ежегодно падают на квадратный метр поверхности Земли, а около 800-1000 кВт-ч делают в непосредственной близости от столицы Астаны. На сегодняшний день использование солнечной энергии в Казахстане по сравнению с западными и юго-восточными странами незначительно (Рис. 1), несмотря на предпочтительное географическое положение для более высокого солнечного облучения: страна может похвастаться от 2200 до 3000

часов солнечного света в год.

Для сравнения, среднее количество солнечной радиации, падающей на Землю, составляет 1700 кВт-ч на квадратный метр. Несмотря на то, что это значение заметно превышает средний уровень для Казахстана, тем не менее, поток солнечного света по-прежнему огромен и обеспечивает колоссальное количество энергии, чтобы его можно было использовать в качестве вспомогательного и дополнительного источника энергии для промышленного и частного использования. Следует подчеркнуть, что количество часов чистого солнечного освещения не играет такой важной роли, как

общее количество излучения, получаемого солнечными коллекторами. Принимая во внимание облачность и другие метеорологические условия, известно, что солнечные коллекторы и фотоэлектрические панели способны захватывать доступную солнечную энергию и преобразовывать ее в тепло и электроэнергию соответственно.

Например, в Германии, которая расположена на севере по сравнению с Казахстаном, вся электрическая мощность, создаваемая солнечным светом в 2012 г., превысила 9,2 ТВт-ч, что составляет 1,7% от общего потребления электроэнергии в этой стране, следует отметить, что все типы доступных возобновляемых источников энергии, включая ветроэнергетику (6,1%), биоэнергетику (4,0%), гидроэлектростанции (3,4%), обеспечивают примерно 16% валовой объем электроснабжения в Германии [3].

В 2009 г. были установлены новые солнечные батареи мощностью более 1500 МВт, которые соответствуют примерно пяти атомным электростанциям средней мощности.

Такая относительно высокая доля генерируемой электроэнергии, поступающей из возобновляемых источников энергии, может быть объяснена по разным причинам: недостаточные национальные оканелости, непрерывное снижение от атомных электростанций, продиктованное безопасностью и охраной окружающей среды, отсутствие нефтяных резервуаров, эффекта от парниковых газов, загрязнение природы и т.д. Кроме того, меры, принимаемые германскими властями, направлены на уменьшение части выбросов CO² в атмосферу. Аналогичная ситуация наблюдается и во Франции, хотя рынок солнечных коллекторов и фотоэлектрических батарей в этой стране несколько слабее, и атомному сектору уделяется больше внимания.

Следует отметить, что не все солнечное излучение, падающее на поверхность коллектора или панели, преобразуется в

полезную энергию. Некоторое количество энергии теряется. Ключевая роль в оценке конверсионной мощности солнечной энергии играет эффективность, характерная для системы (например, солнечного коллектора или фотоэлектрического устройства), которая определяется как соотношение полезной выходной энергии и падающей входной энергии [4].

Не вдаваясь в детали расчетов, можно приблизительно оценить, что для того, чтобы ежегодно генерировать в Казахстане 800-1000 кВт-ч, требуется 10 квадратных метров площади фотоэлектрических модулей. Если вместо этого используются солнечные тепловые коллекторы той же зоны, то выход энергии выше. Например, ежегодно можно производить 400-600 кВт-ч от одного квадратного метра поверхности солнечного теплового коллектора.

Место также имеет большое значение. Панели солнечных батарей и коллекторы будут расположены рядом с потребителем, чтобы устранить транспортные потери и ограничить затраты на вспомогательную конструкцию. В частности, использование автономных фотоэлектрических установок намного более эффективно для удаленной дистанционной общественной электрической сети. Это достигается за счет размещения солнечных панелей или их строительства: крыш, фасадов домов, навесов, городской инфраструктуры (см. рис. 2 для других применений PV). Любая поверхность, подверженная воздействию солнечных лучей, является потенциальным местом для PV. Таким образом, незначительные или отдаленные районы могут покрываться большим количеством стандартных солнечных модулей и обеспечивать электроэнергией общество. Более того, они могут быть легко расположены в засушливых регионах Казахстана, где солнечная радиация высока, а население низкое.

Рисунок 2. Солнечные панели в Боровом

К концу 2011 г. фотоэлектрические мощности по всему миру достигли рекордного уровня 80 ГВт [5].

Среди крупнейших производителей этой «зеленой» энергии – Китай, Европейский Союз, Япония и США. Например, альтернативные источники энергии в Германии составляют почти 12% от общей генерируемой энергии, что соответствует одной пятой всей произведенной электрической энергии. Это более 110 ТВт·ч в год. Из этого числа фотовольтаики занимают 8,2 ТВт·ч в год, это составляет около 1,5% от общей электрической энергии, произведенной в 2011 г. В настоящее время общее количество электроэнергии, поступающей с уже установленных фотоэлектрических станций в Германии, составляет более 22 ГВт, что гарантирует второе место в мировом обществе PV после Японии. В этой западной стране производится более трети всех солнечных модулей. Согласно прогнозам различных статистических агентств по энергетике, доля электрической энергии, вырабатываемой солнечной энергией, может достигать 15-18% от общего объема произведенной электроэнергии. Однако такой темп может быть реализован при условии, что развитие фотоэлектрического рынка вырастет не менее чем на 8% в год. В соответствии с данными немецкой организации UVS

(Unternehmensvereinigung Solarwirtschaft) [6] число компаний, занятых в промышленности PV, увеличилось с 3000 в 2003 г. до 12000 в 2011 г., а занятость изменилась с 13000 до 83000 человек для того же периода времени.

Японский рынок PV вырос со средним показателем 13% в год, начиная с 1995 г. С тех пор общий объем производства солнечных модулей вырос в десять раз. Такая ставка позволила этой стране произвести финансовый оборот в размере 2 млрд долл. США в 2003 г. и до 12 млрд долл. США в 2011 г. Причина, по которой бывшее руководство Японии на мировом рынке PV является постоянной поддержкой со стороны правительства [7].

Примером такой поддержки является так называемая программа «70 000 крыш», которая была запущена в 1997 г. Немецкие «100000 крыш» – аналог японской программы – были начаты в январе 1999 г. [3].

По прошествии нескольких лет был реализован следующий этап этого проекта под названием «миллион крыш». Соединенные Штаты также пытаются создать вариант солнечной энергии. Безусловно, самая амбициозная правительственная программа США – это Инициатива «Миллион солнечных крыш», которая позволит предприятиям и сообществам установить к

2020 г. солнечные системы на одном миллионе крыш в Соединенных Штатах [8].

Следует признать, что за последние несколько лет Китай является мировым производителем солнечных фотоэлектрических батарей и модулей. Однако, относительно количества уже установленных PV-мощностей, которые готовы к использованию, страна находится на втором месте после Японии. Тем не менее, ежегодный темп развития рынка PV в этой стране намного быстрее по сравнению с его конкурентами. Это можно объяснить высокой эффективностью производственного процесса, уменьшением цены / качества фактора, уменьшением живых ресурсов PV-модулей за счет дешевой рабочей силы и исходных материалов. Несомненно, что Китай в секторе возобновляемых источников энергии, в частности в фотовольтаике, станет лидером в ближайшем будущем [9].

Казахстан начинает интенсивный пе-

реход к использованию альтернативных и возобновляемых источников энергии. Важной задачей является создание отечественного экономического производства солнечных батарей, стоимость которых должна быть ниже зарубежных аналогов [10].

Проблемы альтернативной энергетики страны должны решаться комплексно для все сегментов (ГЭС, солнечной, био и ветроэнергетики), поскольку они являются приоритетными для республики. Государство целенаправленно поддерживает производителей «зеленой» энергии, гарантируя выкуп генерируемых ими мощностей по «защищаемым» производителями тарифам. Эти тарифы фиксируются на период окупаемости (например, 10 лет) и как правило, превышают среднерыночный уровень стоимости за 1 кВт-ч с привязкой к инфляции. Государственная поддержка служит мощным стимулом для развития возобновляемых источников.

ЛИТЕРАТУРА

1. Пирс Дж. Фотовольтаика – путь к устойчивому будущему // Фьючерс. – 2002. – Vol. 34 (7). – С. 663-674.
2. Energy Information Administration. Country Analysis Brief: Kazakhstan // U.S. Department of Energy. – 2008. www.eia.doe.gov.
3. German PV market // Solarbuzz.com. Retrieved on 3 June 2012; Siemer J. Größere Anlagen im 100.000-Dächer-Programm // Photon. – 2003. – Vol. 5. – P. 30-35.
4. Swanson R.M. Photovoltaics power up // Science. – 2009. – Vol. 324 (5929). – P. 891-892.
5. European Photovoltaic Industry Association // Market Report. – 2011. – 2012. – P. 2-43.
6. Geiger B., Witke F. Die energiewirtschaftlichen Daten der Bundesrepublik Deutschland // BWK. – 2003. – P. 56-63.
7. Mori N. Current status and future prospects of photovoltaic technology development program in Japan // Proceedings of the 28th IEEE Photovoltaic Specialists Conference. – 2000. – P. 1730-1733.
8. U.S. Department of Energy. The million solar roofs initiative // <http://www.eren.doe.gov/millionroofs/background.html> Retrieved on April 25, 2001.
9. Жарекешев И. Х. Солнечные тепловые технологии и фотогальваника – компоненты альтернативной энергетики // Вестник Национального ядерного центра РК. – 2013. – №1. – С. 77-87.
10. Макашева А.К. ЭКСПО 2017: Новые возможности инновационного развития Казахстана // Вестник КазУЭФМТ. – 2018. – №2. – С. 40-48.

Аңдатпа

Мақалада бүкіләлемдік энергия нарығындағы фотоэлектрлік түрлендіргіштердің экономикалық мүмкіндіктері мен бәсекеге қабілеттілігі зерделенген. Соңғы жылдары энергияның қайта пайдалануға болатын көздерін дамыту өрісінде ыждағаттылық танытылуда және мемлекеттік қолдау шаралары іске асырылуда. Фотовольтаикалық күн сәулесі стансаларының елдің жалпы энергия балансындағы әлеуетті ролі және олардың қоршаған ортаға тигізетін әсері талқыланған. Атап айтқанда, бірқатар шет мемлекеттер мен Қазақстан үшін энергияның қолданыстағы көздерімен салыстырмалы талдау келтірілген.

Annotation

In this paper the economical possibilities and the competitiveness of the photovoltaic converters in the energy market are argued. The potential impact on the domestic industry and environmental protection is discussed. A comparative analysis between the traditional and the alternative energy sources is made for different foreign countries and Kazakhstan.

УДК 334. (574)
ГРНТИ: 06.61.33

А.Н. Токсанова, д.э.н., профессор

А.Х. Галиева, д.э.н., доцент

КазУЭФМТ

**ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА
В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН**

В данной статье рассматриваются перспективы государственно-частного партнерства в Республике Казахстан, приводится анализ региональной и отраслевой структуры проектов ГЧП, который показал, неравномерное развитие ГЧП в регионах, увеличение социальной направленности проектов ГЧП (образование, здравоохранение). В статье предлагается сократить сроки заключения договоров, включать договора на проекты ГЧП в качестве залоговой базы, учитывать расходы в бюджетах госорганов с целью защиты интересов частного инвестора.

Ключевые слова: государство, частный бизнес, партнерство, регионы, отрасли, структура проектов, неравномерность развития, сроки контрактов, договора, залоговая база.

Кілт сөздер: мемлекет, жеке бизнес, әріптестік, аймақтар, салалар, жоба құрылымы, біркелкі емес даму, келісімшарттар мерзімі, шарттар, қамтамасыз ету базасы.

Keywords: public, private business, partnership, regions, industries, structure of projects, uneven development, terms for contracts, agreements, collateral base.

Государственно-частное партнерство – это форма взаимодействия государственного и частного секторов, предусматриваю- щая передачу субъектам частного сектора ответственности за оказание услуг, традиционно относящихся к сфере ответствен-

ности государственного сектора. Здесь, прежде всего, речь идет о реализации конкретных проектов, в рамках которых государство передает частному сектору определенные права и, одновременно, обязанности и риски.

История государственно-частного партнерства насчитывает несколько столетий, так, первый концессионный проект во Франции был реализован еще в середине XVI века, а в Великобритании – в XVII веке. При этом следует отметить, что до Первой мировой войны железные дороги, автострасы и другие объекты строились за счет средств частных инвесторов в обмен на ожидаемую прибыль от вложенных инвестиций, в их числе такие объекты, как Суэцкий канал, Транссибирская магистраль. Однако впоследствии основными финансовыми инструментами стали государственные инвестиции, вследствие того, что восстановление разрушенной в результате Второй мировой войны европейской инфраструктуры было невозможно обеспечить частными вложениями.

Именно в 80-е гг. XX столетия, когда из-за мирового экономического спада снизились бюджетные возможности государств, с одной стороны, и увеличилось количество недозагруженных мощностей частного сектора, с другой стороны, возникли объективные условия для привлечения частного сектора в создание инфраструктуры на принципах проектного финансирования.

Для того, чтобы партнерские отношения государства и бизнеса были эффективными необходимо соблюдение интересов обеих сторон. Так, государство заинтересовано в предоставлении качественных инфраструктурных и социальных услуг. Интересы частного сектора заключаются в получении доходов и высоких прибылей. Успешная реализация совместных проектов, в которых заинтересованы обе стороны, и является результатом такого партнерства.

В данном партнерстве роль государства является приоритетной, т.к. именно оно обладает полномочиями собственника, имеет возможность предоставления налоговых льгот, гарантий и финансовых ресурсов. Сохраняя за собой основные рычаги регулирования и контроля (тарифную политику, контроль над безопасностью, экологичностью, качеством обслуживания населения) государство передает в сферу частного бизнеса все хозяйственные вопросы, в т.ч. строительство объектов, а также связанные с этим предпринимательские риски.

Частный бизнес также вносит свой вклад в совместный проект, как в виде финансовых ресурсов, так и в форме эффективного менеджмента, включающего гибкость и оперативность в принятии решений, внедрение более эффективных методов работы, совершенствование техники и технологии, создание новых форм организации производства. В конечном итоге, от такого сотрудничества выигрывает общество, как глобальный потребитель более качественных услуг.

На сегодня существует несколько подходов к определению государственно-частного партнерства. Так, Джеффри Делмон определяет его как «любые контрактные или юридические отношения между государственными и частными структурами с целью улучшения и/или расширения инфраструктурных услуг, исключая контракты по государственному заказу (государственные закупки)» [1].

В.Г. Варнавский полагает, что «ГЧП представляет собой юридически оформленную (как правило, на фиксированный срок), предполагающую соинвестирование и разделение рисков систему отношений между государством и муниципальным образованием – с одной стороны, и гражданами и юридическими лицами – с другой, предметом которой выступают объекты государственной и/или муниципальной собственности, а также услуги, исполняемые и оказываемые государственными и

муниципальными органами, организациями, учреждениями и предприятиями» [2].

С учетом существующих определений понятия «государственно-частное партнерство», можно дать следующее определение: государственно-частное партнерство – это форма взаимодействия государственного и частного секторов, при которой происходит передача субъектам частного бизнеса определенных обязательств, прав, рисков и ответственности за оказание определенных видов государственных услуг.

ГЧП возникло как юридическая форма кооперации, которая может предотвратить провалы, как рынка, так и государства и совместить лучшие качества обеих сторон таким образом, чтобы получился синергетический положительный эффект [3].

Рассмотрим, какие выгоды получает государство:

– ускоренная реализация новых общественно значимых проектов за счет привлечения дополнительных финансовых и прочих ресурсов, что позволяет гражданам получать пользу от инвестиций гораздо раньше, нежели при традиционном финансировании, исходя из бюджетных возможностей;

– повышение уровня эффективности и экономия затрат за счет более низких затрат на строительство на всех этапах жизненного цикла, повышения уровня эффективности, возможности применения инновационных технологий, разработанных частным бизнесом;

– улучшение уровня качества предоставляемых услуг за счет знаний, опыта высококвалифицированного персонала и организации производства частного сектора, ориентированного на удовлетворение потребностей клиентов;

– возможность государству сосредоточиться на стратегических функциях и результатах за счет освобождения от прямого предоставления нестратегических услуг;

– использование предприниматель-

ской инициативы в общественно-значимых секторах экономики и оптимизация численности управленческого персонала со стороны государства при осуществлении управления проектом;

– перенос части рисков на частного партнера, что создает стимулы для более качественного и экономичного предоставления услуг, возведения высококачественных объектов.

В свою очередь, предпринимательский сектор заинтересован в проектах ГЧП по следующим причинам:

– возможность получить прибыль от участия в совместных с государством проектах на основе прямой поддержки со стороны государства или налоговых льгот;

– возможность для предприятий получить дополнительное финансирование или кредит по льготной процентной ставке от государственных корпораций или государственных коммерческих организаций.

– возможность долговременного и стабильного размещения инвестиций под государственные гарантии и вхождение в сектора, которые ранее были монополизированы государством;

– новые возможности для реализации инновационного бизнеса и получение неэкономических выгод в результате осуществления партнерства.

Вместе с тем, имеются проблемы и ограничения при внедрении механизмов государственно-частного партнерства, вызванные конфликтом между частными и государственными интересами в рамках государственно-частного партнерства, а именно:

– сложность точной оценки выгоды для государства от контрактов государственно-частного партнерства;

– проблема оценки достоверности заявляемой эффективности и результативности проектов;

– увеличение затрат в связи со сложностью проведения конкурсов и согласования контрактов государственно-частного

/ Макроэкономические аспекты развития Казахстана

партнерства по сравнению с устоявшимися процедурами государственных закупок;

- усложненный порядок отбора и утверждения частного партнера и затруднительность обеспечения надежных гарантий их добросовестной работы;

- сложности в прогнозировании рисков, связанных с проектами ГЧП;

- невозможность абсолютной передачи рисков, сохранение, в связи с этим, за государственным сектором определенных рисков;

- предъявление новых требований к государственным компетенциям, т.е. необходимы навыки ведения переговоров, уп-

равления проектами и анализа рисков;

- возможность более высоких сборов с потребителей после отмены явных или неявных субсидий;

- необходимость тщательной экспертизы проектов, т.к. не все проекты подходят для ГЧП.

Анализ реализации проектов ГЧП в Казахстане показывает, что на середину 2018 г. было заключено 228 договоров на 240 объектов, введено в эксплуатацию 167 объектов и 63 объекта на стадии строительства, общий объем финансирования составляет 1 585,7 млрд тенге (Табл. 1).

Таблица 1

Реализация ГЧП проектов в Казахстане

(по состоянию на 12.07.2018 г.)*

ГЧП	Заключено договоров/ объектов	Введено в эксплуатацию объектов	На стадии строительства объектов
Количество	228/240	167	63
Сумма (млрд тенге)	792,8	101,3	691,6

*Данные МНЭ РК: <http://economy.gov.kz>

Уже на конец 2018 г. в Казахстане насчитывалось 1186 проектов, из них 473 заключенных договоров (530,035 млрд тенге), 246 проектов на стадии конкурса или объяв-

ления конкурса (470, 428 млрд тенге), 467 – на стадии разработки документации (286,044 млрд тенге) (Табл. 2).

Таблица 2

Текущая ситуация по региональным проектам

(по состоянию на 28.12.2018 г.)*

№	Регионы	Зарегистрированные договора	Договора на стадии регистрации	На стадии конкурса/ подписание договоров	Разработка документации	Всего
1	2	3	4	5	6	7
1.	ВКО	73	30	3	70	176
2.	г. Алматы	51	0	3	3	57
3.	Костанайская обл.	45	0	1	22	68
4.	Акмолинская обл.	33	1	5	4	43
5.	Карагандинская область	32	0	33	44	109
6.	Кызылординская область	25	7	17	35	84

1	2	3	4	5	6	7
7.	Туркестанская обл.	22	2	2	92	118
8.	Павлодарская обл.	18	2	19	34	73
9.	Актюбинская обл.	14	65	91	27	197
10.	Алматинская обл.	13	0	8	27	48
11.	г. Шымкент	10	0	0	0	10
12.	Мангистауская область	6	1	9	24	42
13.	г. Астана	6	0	2	7	15
14.	СКО	4	0	5	40	49
15.	ЗКО	3	2	6	14	25
16.	Атырауская обл.	2	3	11	8	24
17.	Жамбылская обл.	1	0	31	16	48
	ИТОГО	360	113	246	467	1186

*АО «Казахстанский центр государственно-частного партнерства»: <http://kzppp.kz>

Как видно из таблицы 2 наибольшая активность в реализации проектов ГЧП наблюдается в ВКО, городе Алматы и Костанайской области; меньшее количество объектов ГЧП в таких регионах, как ЗКО, Атырауская область и Жамбылская область.

Вместе с тем, несмотря на существенные положительные сдвиги, основными сдерживающими факторами развития ГЧП на уровне региональных проектов являются:

- отсутствие доступного фондирования, особенно в национальной валюте;
- высокие процентные ставки банковских займов;
- недостаток квалифицированных кадров.

К этим факторам справедливо можно также отнести: низкий уровень доверия между потенциальными участниками проектов ГЧП, низкая заинтересованность государственных органов в реализации проектов [4].

Казахстанские институты развития ввиду долгосрочности проектов ГЧП, жизненный цикл которых составляет от 3 до 30 лет, высоких рисков возврата капитала активного участия в проектах ГЧП не принимают. Отечественные банки второго уровня, пенсионные фонды, страховые компании остаются незадействованными ввиду восприятия ими проектов ГЧП как высоко-

рискованных инвестиций [5, 6].

Вторая тенденция, наметившаяся в развитии ГЧП проектов – это усиление ее социальной направленности. Растущая потребность в объемах и качестве объектов социальной инфраструктуры и жизнеобеспечения объективно не может быть удовлетворена за счет одних только бюджетных ресурсов в силу их ограниченности. В этой связи, ГЧП является основой для будущего повышения эффективности бюджетных инвестиций, позволяющей привлечь частный отечественный и зарубежный капитал в сферы, традиционно финансируемые только за счет бюджетных средств.

Неслучайно поэтому в последнее время увеличивается количество объектов ГЧП в социальной сфере. Так, лидируют объекты образования (34%), следом идут объекты здравоохранения (26%) (Табл. 3).

Эти изменения объясняются в первую очередь тем, что ГЧП позволяет значительно «разгрузить» бюджеты всех уровней от капитальных расходов, привлекая частные инвестиции. При этом государство сможет сконцентрировать средства на реализацию текущих задач, повышение качества услуг, относящихся исключительно к компетенции государства.

Принимаемые меры государственной поддержки на принципах ГЧП способст-

вуют поддержанию экономического роста. Использование частным сектором при реализации проектов ГЧП наиболее прогрессивных технических решений, иннова-

ционных технологий позволит повысить развитие социально-ориентированных отраслей экономики и производства.

Таблица 3

Отраслевая разбивка проектов с механизмами ГЧП

№	Отрасль	Доля объектов, %
1.	Образование	34
2.	Здравоохранение	26
3.	Энергетика и ЖКХ	14
4.	Физкультура и спорт	10
5.	Транспорт и логистика	3
6.	Строительство	2
7.	Сельское хозяйство	2
8.	Охрана общественного порядка	1
9.	Инфраструктура	1
10.	Культура	1
	ИТОГО	100

Эти изменения объясняются в первую очередь тем, что ГЧП позволяет значительно «разгрузить» бюджеты всех уровней от капитальных расходов, привлекая частные инвестиции. При этом государство сможет сконцентрировать средства на реализацию текущих задач, повышение качества услуг, относящихся исключительно к компетенции государства.

Принимаемые меры государственной поддержки на принципах ГЧП способствуют поддержанию экономического роста. Использование частным сектором при реализации проектов ГЧП наиболее прогрессивных технических решений, инновационных технологий позволит повысить развитие социально-ориентированных отраслей экономики и производства.

Учитывая, что механизм ГЧП преимущественно реализуется при строительстве объектов социальной и инженерной инфраструктуры, привлечение частного капитала в эти сектора позволит повысить качество и разнообразить услуги этих секторов.

Одним из примеров развития ГЧП в области образования можно назвать создание

совместной учебно-исследовательской лаборатории «Государственно-частное партнерство в сфере высшего профессионального образования» на базе КазУЭФМТ и Акционерного общества «Казахстанский центр государственно-частного партнерства», которое является своевременным ответом на необходимость усиления взаимодействия науки, практики и производства. Лаборатория является структурным подразделением Казахского университета экономики, финансов и международной торговли (далее – «КазУЭФМТ») и осуществляет научную и образовательную деятельность как в рамках университета, так и в рамках АО «Казахстанский центр государственно-частного партнерства». В рамках данной Лаборатории был реализован ряд научно-исследовательских проектов в области ГЧП и разработаны учебные пособия и научные публикации, которые используются в учебном процессе [7]-[12].

В качестве рекомендаций по дальнейшему развитию ГЧП в Республике Казахстан следует отметить следующие предложения:

– сокращение сроков подготовки проекта с 7 до 3 месяцев и этапов подготовки проектов с 5 до 3 этапов, оставив только экспертизу инвестиционного предложения, проведение конкурса и заключение договора ГЧП путем передачи экспертизы типовых проектов в регионы;

– включение расходов по возмещению затрат в бюджеты госоргана;

– возможность предоставлять многомиллиардные договоры о проектах ГЧП в

качестве ликвидного залогового имущества для банков второго уровня.

Таким образом, отраслевая и региональная структура проектов государственно-частного партнерства Республики Казахстан на современном этапе смещается с одной стороны в область проектов социальной сферы, с другой стороны, с республиканского уровня на уровень местных исполнительных органов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Дж. Делмон Государственно-частное партнерство в инфраструктуре. Практическое руководство для органов государственной власти. – Вашингтон: Всемирный Банк, 2010. – 261 с.

2. Варнавский В.Г., Клименко А.В., Королев В.А. и др. Государственно-частное партнерство: теория и практика. – М.: Изд. дом Гос. ун-та – Высшей школы экономики, 2010. – С. 287.

3. Рубинштейн А.Я. Экономика общественных предпочтений. Структура и эволюция социального интереса. – СПб.: Алетейя, 2008. – 560 с.

4. Галиева А.Х., Абильдина А.Ш. Региональные аспекты сотрудничества государства и бизнеса // Вестник КазУЭФМТ. – 2017. – №3. – С. 44-48.

5. Егизбаев С. ГЧП: большие перспективы для регионов // Казахстанская правда. – 2016 г. 2 июля.

6. Ибрагимова Н. Риски инвестиционной деятельности предприятия и проблемы их минимизации // Вестник КазУЭФМТ. – 2017. – №3. – С. 39-44.

7. Государственно-частное партнерство в Республике Казахстан: Учебное пособие / Под ред. С.А. Абдыманапова, Ж.А. Абиесова. – Астана: КазУЭФМТ, 2014. – 238 с.

8. Развитие механизмов государственно-частного партнерства в Республике Казахстан: Монография / Под ред. С.А. Абдыманапова. – Астана: Изд.: Есиль, 2015. – 123 с.

9. Оценка эффективности проектов государственно-частного партнерства в Республике Казахстан: Монография / Под ред. А.Н. Токсановой. – Астана: ИП «Булатов А.Ж.», 2017. – С. 303.

10. Abdymanapov S., Toxanova A., Galieva A. Evaluating of the Effectiveness of Public-Private Partnership Projects in the Republic of Kazakhstan with the Analytic Hierarchy Process // Journal of Applied Economic Sciences. – Vol. XIII, Issue 6(60). – Fall 2018.

11. Abdymanapov S., Toxanova A., Galieva A. Development of Public-Private Partnership in the Republic of Kazakhstan IJME // Mathematic Education. – 2016. – Vol. 11. – N.5. – P. 1113-1126. <http://iejme.com/makale/540>.

12. Abdymanapov S., Toxanova A., Galieva A. Public-Private Partnership Development Specificities in the Republic of Kazakhstan // Journal of Applied Economic Science. – Vol. XII, Issue 4(50). – 2017. – P. 1048-1063.

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан Республикасында мемлекеттік-жеке меншік әріптестіктің келешегі талқыланып, МЖӘ жобаларының аймақтық және салалық құрылымы талданады, бұл аймақтардағы МЖӘ-нің біркелкі емес дамуын көрсетті, МЖӘ жобаларының (білім беру, денсаулық сақтау) әлеуметтік бағыттылығын арттырады. Мақалада жеке инвестордың мүдделерін қорғау мақсатында мемлекеттік мекемелердің бюджеттеріне жұмсалатын шығындарды есепке ала отырып, келісімшарт жасасу уақытын қысқарту, МЖӘ жобалары үшін кепілдік базасы бар келісімшарттарды қосу ұсынылады.

Annotation

This article discusses the prospects of public-private partnership in the Republic of Kazakhstan, analyzes the regional and sectoral structure of PPP projects, which showed the uneven development of PPP in the regions, increasing the social orientation of PPP projects (education, health). The article proposes to shorten the time for concluding contracts, include contracts for PPP projects as a collateral base, and take into account expenses in the budgets of government agencies in order to protect the interests of a private investor.

UDC 338.242.2
SCSTI 06.56.51

*G. Baibasheva, PhD, Associate Professor
KazUEFIT*

**ANALYSIS AND EVALUATION OF GOVERNMENT ACTIVITIES RELATED
TO PROVISIONING OF PUBLIC GOODS**

The article deals with the issues of involving the public sector of the economy of Kazakhstan in the formation of household incomes and expenditures. The author uses the methodology of the system of national accounts – 93 and, on its basis, assesses the dynamics and structure of household income indicators.

The public sector of the economy differs from the public sector in that it includes, in addition to government institutions that perform the functions of government as the main activity, non-market non-profit organizations that are non-governmental entities from a legal point of view, are controlled and financed by government units and carry out government policies.

Keywords: *household income, household expenditure, final consumption, social services, household income, public sector, social state.*

Кілт сөздер: *үй шаруашылықтарының табыстары, үй шаруашылықтарының шығыстары, соңғы тұтыну, әлеуметтік қызметтер, халықтың табыстары, қоғамдық сектор, әлеуметтік мемлекет.*

Ключевые слова: *доходы домашних хозяйств, расходы домашних хозяйств, конечное потребление, социальные услуги, доходы населения, общественный сектор, социальное государство.*

The public sector of the country economy is one of its structural unit, the activity of which is mirrored in the system of national accounts (SNA-93), which summarizes the whole information on the economic processes on the macrolevel based on a number of internationally accepted concepts, definitions, classifications, and accounting rules. The existing system of national accounts makes it possible to represent economic information in a form suitable for analysis, decision-making and policy elaboration. [1]

Main economic functions of public bodies are connected with the following:

1. Provisioning the society with goods, services on nonmarket basis for social and personalized consumption.

2. Redistribution of incomes and wealth for achievement of social policy goals, i.e. support of social groups that are in risky situations by means of social insurance and social aid.

The difference between the public and the government sectors of the economy is that the public one beside public bodies, which fulfill the functions of public management being their main activity, nonmarket non-commercial organizations, which in their legal essence are non-governmental organizations, are controlled and financed by governmental units and implement government policy. Some of foreign countries already have the experience of influence of such organizations on the formation and development of public sector and economy socialization [2, 3, 4, 5, 6].

In this context, by the control we mean the ability to determine the general strategy or action plan of the non-commercial organizations along with the right to appoint the top management. Non-commercial organizations of this type can be engaged in scientific research and development of standards used by both enterprises and the population in such spheres as healthcare, education, security, protection of environment, finances, and accounting [7].

The sector of public management also includes governmental funds of social insurance.

The institutional units included in the sector of public management mainly deal with rendering

nonmarket services, but sometimes can have divisions in their structure, which sell their products at economically significant prices, i.e. prices that significantly affect the demand and the offer for the particular product or service. For example, these are charged municipal pools, governmental publishing houses, kindergartens. In this case, we can study their prices from the availability for the consumer point of view.

It is necessary to emphasize that the government sector is a wider concept within the SNA-93, which includes the sector of public management and all state corporations and quasi-corporations.

Participation of the public sector in the formation of incomes of the household sector based both on monetary transfers and services rendered free of charge or at economically insignificant prices under the SNA-93 methodology is represented in Chart 1.

About the first economic function of the government.

To determine the scale of government participation in the final consumption by the country population, the system of national accounts provides all required information.

The main macroeconomic indicator in the SNA-93 system is the gross domestic product, which is calculated in three ways: by production, by utilization and by income determination.

The calculation of the gross domestic product by the utilization method includes the following elements:

- 1) expenditures for final consumption;
- 2) gross accumulation;
- 3) net export [1].

We have considered SNA-93 indicators shown in Figure 1.

Indicator 1 – Expenditures of households for final consumption.

Expenditures of households for final consumption, which consist of three elements:

- expenditures of households for final consumption;
- expenditures of non-commercial organizations, which render services to households;

– expenditures of public bodies for purchasing consumer goods and services from market producers for further transfer to households.

Expenditures of households for final consumption consist of expenses, incurred by households at purchasing consumer goods and services, which consist of:

A) expenditures for purchasing consumer goods at the expense of their own budget (disregarding the duration of their utilization (except for purchasing houses and apartments));

B) expenditures for purchasing consumer services, which are formed by expenditures for

healthcare, education, transport, communications, utilities, household, financial services and services of culture institutions, restaurants and hotels;

C) consumption of goods and services produced for own use;

D) expenditures for purchasing consumer goods and services by residents abroad.

If we add to these expenditures the ones of non-commercial organizations rendering services to households (NCORSH) and the expenditures of public bodies, the following picture is formed in dynamics (Figure 1).

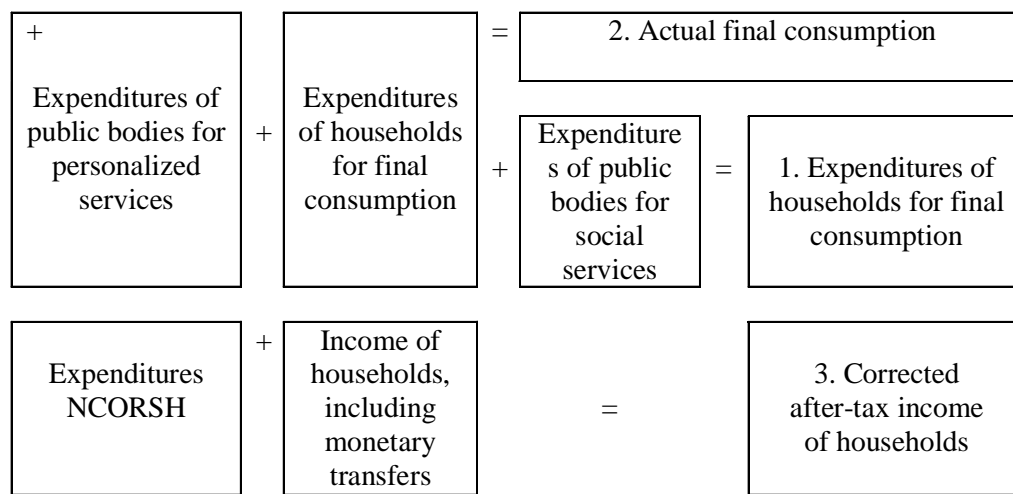

Figure 1. Participation of the public sector in the incomes of households according to the SNA system indicators*

* Prepared by the authors

The study of the structure of expenditures for final consumption in the GDP of the Republic of Kazakhstan, which was calculated by the method of final utilization, showed that the proportion of expenditures of households during the period between 2005 and 2010 decreased from 80,3 to 78,1%. The trend equation has a negative ratio equal to – 0,4432.

This indicated the growth of other sectors of the economy in the expenditures of households for final consumption.

During the reviewed period, the expenditures of non-commercial organizations decreased in the structure of final consumption by households from 2,6 to 2,1%, and they consist of expenditures of

these organizations for consumer goods and services transferred or rendered to households free of charge or at economically insignificant prices. Because the main source of financing the expenditures of NCORSH are the contributions of their members, donations and other transfers, governmental financing within the framework of the public sector, it is obvious that its participation grows at a slower rate, i.e. governmental financing of the non-commercial sector is obviously less than financing of organizations owned by the government.

As a result, in the total amount of expenditures of third-party sectors (public management and NCORSH) for final consumption in the household sector, the share of NCORSH dec-

reases from 13,1 to 9,2% and the share of government expenditures increases from 86,9 to 90,8%.

The sector of non-commercial organizations rendering services to households includes:

1. Mutual organizations of association type, which live for members contributions and render services to their members only. These are trade unions, political parties, social and sport clubs, entrepreneurial associations, etc.

2. Non-charity organizations (environment

protection societies, non-commercial scientific and social organizations, etc.), which render services to the whole society and individual groups.

3. Charity organizations, which render various services to households that need them (religious organizations, consultative and crisis centers, diet kitchens, etc.).

The proportion of expenditures of the system of public management and NCORSH for final consumption by households is represented in Table 1.

Table 1

The structure of expenditures of public management bodies and NCORSH for final consumption by households, in percentage

Expenditures for final consumption	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Public management	86,6	88,5	89,6	89,5	90,2	90,8
NCORSH	13,1	11,5	10,4	10,5	9,8	9,2

The expenditures of public management bodies for final consumption include expenditures of institutional units for consumer goods and services provided and rendered to households free of charge or at economically insignificant prices. The expenses of public bodies are financed from the government budget and extra-budgetary funds.

The share of the public management sector in the GDP in the form of expenditures for final consumption in 2010 was equal to 19,8%, including 9,6% of personalized services, and 10,2% of social services. In general, this percentage is comparative to CIS countries, particularly to Russia, where same indicators showed slightly less values: 17,7; 8,2; 9,5% [9].

The expenditures for final consumption by the system of public management bodies includes:

– expenditures for purchasing consumer goods and services from market producers for further transfer to households free of charge or at economically insignificant prices;

– non-market services rendering, which is determined as the difference between the total output of state-owned enterprises and receipts from selling goods and services at market prices minus partial compensation to consumers of the price of these services.

– compensation of expenditures of households for purchasing goods and services at the expense of government funds of social insurance.

Expenditures of public bodies for final consumption are divided into the following types:

1) expenditures for goods and services of personalized nature;

2) expenditures for services of social nature.

Functions of public management bodies are categorized with the purpose of determining the methodology of dividing goods and services into these two groups. Main categories in this classification are:

– general purpose public bodies;

– defense;

– public order and safety;

– economic issues;

– protection of environment;

– housing and public utility services;

– healthcare;

– recreation, culture and religion;

– education;

– social protection.

Social services are rendered by bodies of management, defense, public order and safety, science, public utilities, transport, etc.

Expenditures of public bodies for persona-

lized goods and services are the expenditures for goods and services meant for transfer to households in order to meet their personal needs free of charge or at economically insignificant prices. These services are rendered by bodies of health-care, education, social welfare, culture and sports.

Expenditures for them are determined as a total of:

- expenditures for production of goods and rendering services;

- expenditures for purchasing consumer goods and services from market producers for further transfer to households;

- partial reimbursement of the cost of goods and services purchased by households;

- reimbursement of expenditures of households for purchasing goods and services at the expense of the government fund of social insurance.

The ratio of expenditures for social and personalized services is provided in Table 2.

Table 2

The structure of expenditures of public bodies for final consumption in 2013-2018, in percentage

Expenditures of public bodies for final consumption	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Expenditures for social services	52,1	52,3	51,9	51,0	52,0	51,5
Expenditures for personalized goods and services	47,9	47,7	48,1	49,0	48,0	48,5

The ratio of the two items of expenditures remains mostly constant. At that, the expenditures for social services rendered by the government to the society in general are by 2-5% more. But, taking into account the sign of the trend line ratio, we can notice that there is a trend for increase of the share of budget expenditures for personalized services.

At that, it is to be emphasized that expenditures for personalized services target implementation of the system of measures that form the human capital. These are public services in the sphere of education, healthcare, social protection of population, culture, and sports. Accumulation and further appropriate expenditure of budget funds allows the government to form conditions for developing the human potential of the country population. At implementing the policy based on certain principles, the government aims to decrease social differentiation of the population by providing citizens with access to main social services, which determine the primary formation and further accumulation of human potential of citizens.

Indicator 2 – Actual final consumption.

The SNA system has an indicator that determines the actual final consumption by households, which consists of:

- expenditures of households for final consumption;

- expenditures of public bodies, which render personalized services to households (excluding expenditures for social services – indivisible public goods);

- expenditures of non-commercial organizations, which render services to households.

As a result, the actual final consumption by households consists of goods and services purchased by households at market prices at the expense of their current incomes and received from the bodies of public management and non-commercial organizations free of charge or at economically insignificant prices. The latter is normally called *social services* or *social transfers in kind*.

Deletion of the amount of government expenditures for social services changes the internal structure of actual expenditures of households for final consumption.

The comparison of internal structures of

actual final consumption by households represented in Table 2 and final consumption, represented in Table 1, shows that, in actual final expenditures of households, the share of government expenditures for rendering personalized services grows at a lower rate if compared to the share of government expenditures for total personalized and social expenditures. Where in the first case the share grows by 0,5% annually, in the second case the rate is 0,3%. This confirms our conclusion that government expenditures for indivisible social services (the public management system, public order and safety, etc.) grow at a faster rate than the divisible personalized services for households.

Accordingly, the share of actual final consumption provided by households themselves at the expense of employment and property incomes is larger: 88,2% in 2013 and 87,1% in 2018. At the same time, with the social expenditures included, this share decreased from 80,3 to 78,1%. The rates of reduction of the government share in the expenditures of households is lower if we consider only personalized consumption: -0,24 against -0,44% when considering the total government expenditures for social and personalized consumption as a part of expenditures of households.

The share of NCORSH in the actual final consumption by households is much larger; it changed from 2,8 to 2,5% against 2,6 and 2,1% if the expenditures for final consumption are considered, as provided in Table 1.

If we draw a comparison in a long-term, we can state that in the actual final consumption by households in Kazakhstan, the share of personalized (divisible) services in the form of social transfers increased and almost reached the 1990's level equal to 11,83% [10].

Indicator 3 – Corrected after-tax income of households.

The amount of primary incomes and current transfers creates the after-tax income for each sector of economy, which income is finally divided into expenditures for final consumption and accumulation. But, the process of reallocation of incomes, as mentioned before, is carried out not only in monetary form, but also through rendering

services by public management bodies and NCORSH.

The amount of the after-tax income and social transfers received in kind results in the value of the corrected after-tax income of households, which is divided into the actual final consumption and accumulation. The actual final consumption exceeds their expenditures for final consumption by the amount of social transfers in kind.

The share of social transfers in kind in the corrected after-tax income of households in Kazakhstan in 2013-2018 is between 7,9 and 8,9% and thus demonstrates positive shift dynamics. In 1990, this share was equal to 20%, which is typical of a socialistic economy with all of its reallocation processes.

About the second economic function of the government.

The government participates in the elimination of social inequality of different social groups of population in the process of development of human capital of citizens not only through making social transfers but also through insurance payments from the system of governmental social insurance system and through social transfers as social support.

From this point of view, the scales of the household sector support can be evaluated by monetary (or current) transfers, which include retirement benefits, allowances, scholarships, and donations.

Monetary transfers and insurance payments provided by the government to households target the following goals:

1. To reduce the gap in the level of material welfare of employed and unemployed members of the society who do not work due to external factors (disabled people, maternity issues, etc.).
2. To compensate negative external factors during the period of a person's adaptation to market environment (rise in unemployment, poverty, and misery in some cases).

In the structure of incomes of households during the period between 2013 and 2018, some structural shifts took place.

– the share of salaries and wages increased from 48,8 to 56,3%;

– the gross mixed incomes reduced from 34 to 26%; at that, in 2008-2010 the share did not change, which indicates less intensive growth of incomes from non-corporate enterprises, which belonged to the household sector in the SNA system, if compared to the share of salaries and wages;

– in the structure of incomes, the share of property incomes increased significantly: from 3,5 to 10%, which indicates the formation of property as a crucial source of incomes for households;

– the share of monetary transfers reduced almost twofold, from 13,6 to 7,7% and resulted in becoming the lowest income item. This brings us to the conclusion that the scale of reallocation of wealth and incomes in Kazakhstan in monetary form, in which the current transfers are made, reduces.

Generally, we come to the conclusion that the social policy of Kazakhstan prioritizes the production of public personalized (divisible) services over monetary transfers. This indicates the political choice of the country and the priority of the principle of encouraging economic activity of population over the principle of solidarity based on monetary transfers.

Summarizing the analysis carried out in this paragraph, we come to the following conclusions:

1. The activity of the social sector in the economy of the Republic of Kazakhstan related to production of public social and personalized goods and services is characterized by the tendency to increasing their share in the final consumption. In the structure of the GDP calculated by the method of final consumption, the share of government management increased during 2013-2018 by 27% and reached 19,8%. The annual growth is equal to 0,53%. Therefrom, the share of social services equaled to 10,2% and of the personalized ones – to 9,6%. There is a parity between the shares with a slight prevailing of expenditures for social services during this period by 2-5%.

2. During the reviewed period, the proportion of expenditures for final consumption by non-

commercial organizations, which render services to households, decreased from 2,6 to 2,1%. This indicates that the sector developed at a lower rate if compared to the growth rate of income of households and the expenditures of the government sector.

3. The actual final consumption by households, i.e. consumption excluding the expenditures for rendering social services, also indicates the growth of the government sector's share (free services of education, healthcare, culture, etc.), but this growth shows lower rates – just 0,3% a year. Nevertheless, it is worth noting that the achieved share of social transfers in kind in the actual final consumption by households quite closely reached the level of 1990, when it was 11,83%. If the growth rates continue, this value can be reached within 4 or 5 years.

4. At the same time, we can notice that monetary transfers to households in the result of implementation of the social policy, which involves reallocation of incomes in the form of scholarships, retirement benefits, and allowances, reduce their participation in the incomes of the household sector. During the period between 2005 and 2010, their share decreased by 5,7% and the income item became the last in the importance rating.

5. The social policy of Kazakhstan dedicated to overcoming the social inequality and development of human potential of the country's population develops in the direction of reducing monetary transfers in the incomes of households and increasing social transfers in kind (social services of personalized consumption) in the final consumption by households. At the same time, the expenditures for social services loom large in the final consumption, but the expenditures items tend to level off. The only negative trend on the macrolevel is the reduction of the NCORSH share in the final consumption by households, which indicated the insignificant development of the sector and lack of regular institutional partnership between the government sector and the NCORSH as related to rendering services to households.

REFERENCES

1. Methodology for the System of National Accounts. – Almaty, 2018. – P. 1-332.

Қазақстан дамуының макроэкономикалық аспектілері /

2. Strengthening Canada's Charitable Sector: Regulatory Reform. – Ottawa, 2018. – P. 15.
3. Griffith N.D., 2006. «Deja Vu All Over Again» Constitutional Economics and European Legal Integration. Constitution. Policy. Economy, Springer Science+Business Media, LLC.
4. Zhang M., 2008. From Public to Private: The Newly Enacted Chinese Property Law and the Protection of Property Rights in China // Berkeley Business Law Journal, #5. Date Views 05. 09. 2013 papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstractid=1084363.
5. Shkittina D.A., 2010. Regulation of Property Rights in the Constitution of the Chinese People's Republic and the Law «On Rights to a Thing in the Chinese People's Republic» in the Context of Chinese Economic Reform. – P. 27-33.
6. Clarke D., 2007. China: Creating a Legal System for a Market Economy. Asian Development Bank. – P. 22-27 ssrn.com/abstract=1097587.
7. Ivanov Y.K., 2005. Basic Concepts of National Accountancy (International Standard). – Moscow: INFRA-M. – P. 24-38.
8. National Accounts of the Republic of Kazakhstan. – Astana, 2011. – P. 83-92.
9. The Economics of the Social Sector. Textbook. – Moscow: INFRA-M. – 2010. – P. 31-36.
10. Байбашева Г.К. Организационно-экономические механизмы регулирования доходов населения в общественном секторе Казахстана: Монография. – Астана: Мастер-Про. – 2019. – 125 с.
11. Нурғалиева Ж.Е., Турекулова А.Н. Ірі кәсіпорынның даму стратегиясын қалыптастыру процесін модельдеу // ҚазЭҚХСУ жаршысы. – 2018. – №3. – 72-80 бб.

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан экономикасының мемлекеттік секторын үй шаруашылықтарының кірістері мен шығыстарын қалыптастыруға тарту мәселелері қарастырылады. Автор ұлттық шоттар жүйесі – 93 әдістемесін пайдаланады және оның негізінде үй шаруашылығы секторының кіріс көрсеткіштерінің серпіні мен құрылымын бағалайды.

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы вовлечения государственного сектора экономики Казахстана в формирование доходов и расходов домашних хозяйств. Автор использует методику системы национальных счетов – 93 и на ее основе оценивает динамику и структуру показателей доходов сектора домохозяйств.

ЭОЖ 336.647
ГТАМР 06.81.85

*А.К. Керимбек, магистр, аға оқытушы
ҚазЭҚХСУ*

ШАРУАШЫЛЫҚ КӘСІПОРЫННЫҢ ӨНДІРІСТІК-ҚАРЖЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТІН ТАЛДАУ

Мақалада кәсіпорынның шаруашылық қызметін талдау – межелі көрсеткіштердің орындалуын, ішкі шаруашылық сақтық қорларын, өндірістің тиімділігін арттыру өзекті мәселе болып табылады. Статистикалық және бухгалтерлік есеп материалдары қарастырылған. Техника мен технологияның, өндіріс пен еңбекті ұйымдастырудың, жоспарлау мен басқарудың, қаржыландырудың, несие-ақша қатынастарының шаруашылық қызметінің тиімділігіне тоқталған. Кәсіпорынның техника деңгейін және оның экономикалық көрсеткіштерге әсерін зерделеп, шаруашылық қызметтің жекелеген жақтары мен көрсеткіштерін талдап, еңбек өнімділігін көрсеткен. Талдау материалдарында тәсілдер мен әдістерді салыстыру арқылы зерделеніп қорытынды жасалған.

Кілт сөздер: *кәсіпорын, вексель, несие, тұтыну несиесі, ипотека, компания, инвестиция, капитал, кредитор, амортизация, капитал, қаржы ресурсы.*

Ключевые слова: *предприятие, вексель, кредит, потребительский кредит, ипотека, компания, инвестиция, капитал, кредитор, амортизация, капитал, финансовый ресурс, математикалық статистика.*

Keywords: *enterprise, bill, credit, consumer credit, mortgage, company, investment, capital, lender, depreciation, capital, financial resource, mathematical statistics.*

Қазіргі кезде бірқатар ірі компаниялар вексельдік бағдарламаны ағымдық қаржыландыру, кассалық есеп алшақтығын жабу және материалдық қамтушылармен есеп айрысу мәселелерін шешуді табысты түрде пайдалануда. Компания вексельдері, сондай-ақ, кредиторлар және контрагенттермен есеп айрысуға да пайдаланады. Қатаң реттеу болмағандықтан, шұғыл қаржыландыруды іске асыруға мүмкіндік береді және қор нарығына қатысушылардың қатарына жол ашады. Сонымен қатар вексельдерді пайдалана отырып, кәсіпорын өзіне қолайлы имидж бен несиелік тарихын қалыптастырады, мұның өзі өзге қаржыландыру көздерін тартуға септігін тигізеді. Осы қаржыландыру түрінің негізгі әлеуетті тұтынушыларының іс-әре-

кеті циклді түрде жүретін ірі өндірушілер мен экспорттаушылар болып табылады.

Өзін-өзі қаржыландыру. Меншікті қаржыландыру көздері ішінде бөлінбеген табыс пен амортизация маңызды орынға ие. Олар бірлесіп өзін-өзі қаржыландыру іргетасын құрайды.

Әдетте кәсіпорын бүкіл тыбысын тұтынуға бөле бермейді. Инвестициялау қажеттіліктеріне сақталатын бөлінбеген табыс меншікті капиталдың басты өсу түрі болып табылады. Қаржыландырудың бұл көзі ең алдымен құрал-жабдық пен тауарлы-материалдық қорлар сатып алуға жұмсалады және түскен табыстың белгілі бір бөлігін кәсіпорын инвестиция түрінде пайдаланғанын көрсетеді. Акционерлерге төленетін

табыстың белгілі бір пайызы қайта қаржыландырылатын табыс мөлшерін кеміте түсетіндіктен, дивидендтер төлеу жөніндегі шешім қаржыландыру туралы шешімге байланысты болатыны сөзсіз [1].

Жаңадан шығарылған акциялар көмегімен капитал тарту бөлінбеген меншікті табысты пайдаланған жағдайдан трансакциялық шығындар мөлшеріне сәйкес қымбатқа түседі. Өзін-өзі қаржыландырудың тағы бір ірі көзі – амортизациялық төлемдер. Қазіргі таңда негізгі капиталға салынған жалпы инвестициядағы амортизациялық төлемдер үлесі Жапонияда – 50%, Германияда – 64%, АҚШ-та – 70%. Бұл елдерде амортизация әдістері мен нормативтері салықтық қаржы аударымдары және компания табысымен, инвестициялық несие жеңілдіктерімен, инновациялық жұмыс шығындарымен бірыңғай жүйеге ұштастырылған.

Амортизациялық қордың барлығы бірдей инвестициялық мақсатқа жұмсала бермейді. Мысалы, бірқатар сарапшылардың бағалауынша, қайта жаңғыртуға амортизациялық төлемдердің бір бөлігі ғана пайдаланылады: 35-40% (жекелеген салаларда 10%-дан аспайды), ал көптеген (табыстылығы төмен, тиімсіз) кәсіпорындарда іс жүзінде олар өз мақсатында жұмсалмайды. Айналымды капиталдың орта есеппен 51,2% инфляцияға ұшырап құнсыздануына байланысты амортизациялық төлемдерді кәсіпорындар ағымдық міндеттемелерді орындауға арналған айналымды құралдар орнын толтыруға пайдаланады.

Қазіргі уақытта өзін-өзі қаржыландырудың маңызды көзі – тұрақты пассивтер жиынтығы. Тұрақты пассивтер – кәсіпорынның салық органдары алдындағы, қызметкерлердің еңбекақысы бойынша қарызы. Кәсіпорынның шаруашылық қызметін қаржыландыр түрлері мен көздерінің келтірілген түрлері оларды тек сапалық жағынан ғана сипаттайды, бірақ тартылған қаржы ресурстарының сандық көрсеткіштерінің де маңызы кем емес [2].

Қаржы ресурстары қажеттілігін есептеу. Меншікті капиталдың жеткіліктілігі. Кәсіпорынға қажетті қаржы ресурстар шамасын есептеу үшін ең алдымен қандай мұқтаждықтарды қаржыландыру керек екендігі анықтау қажет.

Басқаша айтқанда, қаржыландыру қажеттілігі инвестиция жасау қажеттілігінен туындайды.

Инвестиция көлеміне әдетте келесідей шығындар кіреді:

- 1) жер сатып алу және оны байланыс жүйесіне қосу үшін шығындар;
- 2) машиналар мен құрал-жабдықтар, аспап пен саймандар алу үшін шығындар;
- 3) материалдық емес активтер (патент және т.б.) алу үшін шығындар;
- 4) айналымды капиталдың өсіміне қажетті шығындар;
- 5) жарнама үшін шығындар;
- 6) резервтер құру үшін қажетті шығындар.

Қаржы ресурсы қажеттілігін бағалау логикасын белгілейтін маңызды фактор – меншікті капиталдың қажеттілігі.

Меншікті капиталдың қажеттілігін бағалауға келесі формула қолданылады:

$$K_c = [П - (r - i) \times D] / r, \quad (1)$$

мұндағы K_c – меншікті капиталының қажеттілігі;

П – таза табыс;

D – несиелік капитал;

i – капитал нарығындағы орташа пайыздық мөлшерлеме (салыстырмалы бірлікте);

r – таза табыс бойынша есептелген активтер табыстылығы (салыстырмалы бірлікте).

Қазақстанда бүкіл нарықтық кезең ішінде байқап отырғанымыздай, несиенің пайыздық мөлшерлемесінен актив табыстылығы кем болса, онда кәсіпорынның меншікті капиталының қажеттілігі күрт артады, себебі формула алымындағы айырма орнына қосынды шығады. $(r-i)*D/r$ – сомасы

кәсіпорынды әр түрлі қаржылық қиыншылықтардан сақтандыруға қажетті мөлшер. Әдетте қаржылық жағдайы тұрақты болған жағдайда кәсіпорындар көбінесе бұл соманы коммерциялық банктерден несие түрінде алады.

Қарыз алушының қаржылық мүмкіндігін бағалау үшін қолданылатын формула:

$$CF = П + А + ДКЗ - ДДЗ - ДПЗ, \quad (2)$$

мұнда CF(cash flow) – несиені өтеуге жұмсалуды мүмкін ақша ағыны;

П – таза табыс;

А – амортизациялық төлемдер;

ДКЗ – несиелік қарыздың артуы;

ДДЗ – дебиторлық қарыздың артуы;

ДПЗ – өндірістік қорлардың артуы.

Қазір Қазақстанда дебиторлық қарыздың теңдестік (бухгалтерлік) және нарықтық құны бір-бірінен айтарлықтай айырмашылығы бар. Елімізде қалыптасқан жағдайда бұл формуланың дәлдігі сөзсіз және ол барлық қаржылық мүмкіншіліктерінің бөліктері толық дисконтталған соң ғана кәсіпорынның қаржылық мүмкіндіктері жайлы нақты түсінік алуға болады [3].

Қаржы пайдалану қажеттілігі. Меншікті капиталдың жеткіліктілігі – теориялық жағынан ғана емес, іс жүзінде де проблема туғызады. Іс-тәжірибе жүзінде капитал қажеттілігі көбінесе «кәсіпорындардың қаржы-пайдалану қажеттілігі» және «инвестициялық қажеттілік» деген терминдерімен анықталады.

Инвестициялық қажеттіліктер – кәсіпорынды құру және кеңейтуге қажетті шығындардан тұратын кәсіпорынның қаржы ресурстарына деген ұзақ мерзімді қажеттілігін көрсетеді. Қысқа мерзімді қажеттілік ағымдық өндіріс шығындарымен байланысты. Капиталдық салымды қаржыландыруға қаржы ресурстарының қажеттілігін есептеу арнайы оқу пәндерінде қаралады. Бірақ кәсіпорынның ұзақ мерзімді шығындарын анықтау керек болғанымен, осы шы-

ғындарды қаржыландыру мүмкіндігін бағалау – өз алдына бөлек мәселе. Қосымша қаржыландыру мүмкіндігін анықтау әрқашан да несиелік көздерді анықтаудан басталады.

Бұл жоғарыда қарастырылған меншікті капиталдың жеткіліктілігін бағалау формуласынан келіп шығады. Іс жүзінде кәсіпорынның ұзақ мерзімді несие тарту мүмкіндігін бағалау үшін арнайы көрсеткіш – несиені ақша ағынымен орнын толтыру коэффициенті ($K_{\text{нот}}$) есептеледі.

Қазіргі әдебиеттерде бұл коэффициенттің әр түрлі үлгілік жинақтығы келтірілген, бірақ оның барлығы да келесі болжамға сүйенеді:

$$\text{Ақша ағыны} / \text{Несие сомасы} = \frac{\text{Таза табыс} + \text{Амортизация}}{\text{Несие сомасы}} \quad (3)$$

Кейбір қаржыгерлер бұл қатынасты кәсіпорынның өз қарыздарына қызмет көрсету мөлшері деп те атайды. Іс-тәжірибеде осы болжамға негізделген әр түрлі үлгілер пайдаланылады, дегенмен ең кеңінен тарғаны келесісі:

$$K_{\text{нот}} = (П + А - Дв) / (Д + З), \quad (4)$$

мұндағы П – бір жыл ішіндегі таза табыс;

А – сол кезеңде жинақталған амортизация;

Д – банктік несие;

Дв – есептелген дивидендтер;

З – банктік емес мекемелерден алынған ұзақ және қысқа мерзімді қарыз сомасы.

Бұл коэффициент несие алушы кәсіпорында негізгі қарыз сомасын өтеуге қажетті бос ақша қаражаттың болуын сипаттайды. Банкирлердің есептеуінше, егер осы коэффициент бірге тең немесе артық болса, онда кәсіпорын несиені өз мерзімінде қайтаруға қабілетті болып саналады.

Шаруашылық қызмет және онда өтіп жатқан процестер көптеген ғылымдардың

зерттеу объектісі болып табылады: экономикалық теорияның, макро және микроэкономиканың, басқарудың, өндірістік-қаржылық қызметті ұйымдастыру мен жоспарлаудың, статистиканың, бухгалтерлік есептің, экономикалық талдаудың және т.б. Экономика саласының немесе жеке бір кәсіпорынның нақты жағдайындағы экономикалық процестердің дамуына жалпы, жеке және арнайы заңдардың тигізетін әсерін зерттейді. Статистика шаруашылық қызметте жүріп жататын жалпы экономикалық құбылыстар мен процестердің сандық жағын зерттейді.

Бухгалтерлік есептің пәні шаруашылық қызмет процесіндегі капиталдың айналуы болып табылады. Ол барлық шаруашылық операцияларды, процестерді, сонымен байланысты кәсіпорын қаражатының қозғалысын және оның жұмыс нәтижесін құжат жүзінде көрсетіп отырады.

Шаруашылық қызметін талдау пәні – экономикалық құбылыстар мен процестердің себеп-салдар байланыстары. Кәсіпорынның шаруашылық қызметіндегі себеп-салдар байланыстарын біліп отыру экономикалық құбылыстар мен процестердің мәнін ашуға және соның негізінде жеткен нәтижелерге дұрыс баға беруге, жоспарлар мен басқару шешімдерін негіздеуге мүмкіндік береді. Себеп-салдар байланыстарын топтастыру, жүйелендіру, моделдеу, шамалау ШҚТ басты әдістемелік мәселесі болып табылады. Шаруашылық қызметін талдау объектісі – шаруашылық қызметтің экономикалық нәтижелері. Мысалы, өнеркәсіптік кәсіпорында талдау объектісіне өнімді өндіру және сату, оның өзіндік құны, материалдық, еңбек және қаржы ресурстарын пайдалану, өндірістің қаржылық нәтижелері, кәсіпорынның қаржылық жағдайы және т.б. жатады.

Шаруашылық қызметін талдау принциптері.

Шаруашылық қызметіне талдау жүргізген кезде ғылым мен практикадан алынған

белгілі бір принциптер мен ережелерді басшылыққа алу керек. Талдау ғылыми сипатта болуы, танымның дидактикалық теориясының ережелеріне негізделуі, өндіріс дамуының экономикалық заңдарының талаптарын ескеруі керек, ғылыми-техникалық процестің алдыңғы қатарлы тәжірибенің жетістіктерін, экономикалық зерттеулердің ең жаңа әдістерін пайдалануы тиіс. Талдау кешенді болуы керек. Зерттеудің кешенділігі қызметтің барлық тізбегі мен бүкіл тараптарының қамтылуын және кәсіпорын экономикасындағы себепті байланыстарды жан-жақты зерттеуді талап етеді.

Талдау объективті, нақты, дәл болуы тиіс, нақты шындықты көрсететін дұрыс, тексерілген ақпаратқа негізделуі керек, ал оның тұжырымдары нақты талданған есептеулерге негізделуі тиіс. Осы талаптардан есептеулерді ұйымдастыруды, ішкі және сыртқы аудитті, сондай-ақ талдау әдістемесін оның есептеулерінің дәлдігі мен дұрыстығын арттыру мақсатында үнемі жетілдіріп отыру қажеттігі туындайды. Талдау жарамды болуы керек, кемшіліктерді, қателіктерді, жұмыстағы жіберіп алған мүмкіндіктерді уақытылы анықтай отырып, олар туралы кәсіпорын басшыларына хабарлау керек, өндіріс барысы мен оның нәтижесіне белсенді түрде әсер етуі тиіс. Осы принциптен талдау материалдарын кәсіпорынды басқару, нақты шараларды әзірлеу, жоспардың деректерін негіздеу, түзету және анықтау үшін нақты түрде пайдалану қажеттігі туындайды. Басқаша жағдайда талдаудың мақсатына жетуі екіталай.

Талдауды анда-санда емес, жоспар бойынша, жүйелі түрде жүргізіп отыру керек. Бұл талаптан кәсіпорындағы талдау жұмысын жоспарлау, оны орындау бойынша міндеттерді орындаушылар арасында бөлу және оны жүргізуді бақылау қажеттігі туындайды. Талдау оперативті болуы тиіс. Оперативтілік дегеніміз талдауды жылдам және нақты жүргізе білуді, басқару шешімдерін қабылдауды және оны жүзеге асы-

руды білдіреді. Талдау принциптерінің бірі – талдау жүргізуге кәсіпорын қызметкерлерінің көпшілігі қатыса алатындығын пайымдайтын оның демократиялығы. Бұл алдыңғы қатарлы тәжірибені толығырақ анықтайды және барлық ішкі шаруашылық резервтерді пайдалануды қамтамасыз етеді.

Талдау экономикалық құбылыстарды, процестерді, шаруашылық ету нәтижелерін бағалаған кезде мемлекеттік ыңғайға негізделуі тиіс. Басқаша айтқанда, шаруашылық қызметтің нәтижесін бағалай отырып, олардың мемлекеттің экономикалық, әлеуметтік, экологиялық, халықаралық саясат пен заңдарға сәйкестігін ескеру керек. Талдау тиімді болу керек, яғни оны жүргізгендегі кеткен шығындар әсерін тигізуі керек. Сонымен, талдаудың негізгі принциптері ғылымилық, кешенділік, жүйелілік, объективтілік, дәлдік, шындық, әрекеттілік, оперативтілік, демократизм, тиімділік болып табылады.

Шығындар көлемі өндіріс процесінің тиімділік деңгейімен анықталады. Олардың тиімділігі қаншалықты көп болса, кәсіпорын өнімді өткізу көлемін сақтай отырып ресурстарды, соның ішінде қаржылық ресурстарды соншалықты аз жұмсайды. Және керісінше, шикізат пен материалдар шығындары нормасының өсуі, еңбек өнімділігі деңгейінің төмендеуі, басқа да ресурстардың мөлшерден тыс жұмсалуды және өндірістік емес шығындар қосымша қаржы қаражаттарының қажеттілігіне себепші болады. Еңбек және материалдық ресурстар шығыны ең алдымен өнімнің өзіндік құнында, содан соң табыста талдап қорытылады. Соңғы айтылған көрсеткіштің көлемі кәсіпорының өзіндік қаражаттарының көлемін өзгерте отырып, оның жалпы қаржылық жағдайында елеулі көрініс табады.

Кәсіпорынның қаржылық қызметінің қалыпты болуы әсіресе өз кезегінде қойылған мақсаттарға қол жеткізуі үшін қажетті жағдайларды туғызады, оның төлеу қабілеттілігінің кепілі болып табылатын өнім өндірудің үздіксіздігін және кәсіпорынның қар-

жылық жағдайының тұрақтылығын қамтамасыз етеді [4].

Шаруашылық қызметін талдау мазмұны кәсіпорынды басқару жүйесіндегі ортаңғы орындардың бірінде тұрған оның атқаратын ролі мен қызметінен туындайды. Басқару жүйесі келесідей өзара байланысты қызметтерден тұрады: шаруашылық қызметті жоспарлау, есеп және бақылау, талдау және басқару шешімдерін қабылдау.

Қаржылық жағдайды талдау барысында тек бухгалтерлік баланс мәліметтеріне ғана сүйенуге болмайды. Бұндай тәсіл біршама қарапайымдау, себебі бухгалтерлік баланс кемшілік пен шек қоюшылық жоқ емес, олардың ең маңыздылары келесілер:

1. Баланс табиғаты жағынан тарихи сипатта болады. Баланста келтірілген мәліметтер оны құрған кезеңдегі шаруашылық қызметінің нәтижесін көрсетеді. Бұл жағдайда баланс ақпараттары ретроспективалық және перспективалық талдау мақсаттары үшін қолданылуы мүмкін.

2. Баланс кәсіпорын қаржысында және міндеттемелерінде статус-квоны сипаттайды, яғни пайдаланылып жүрген есеп саясатына сай осы кезеңде кәсіпорын жалпы қандай жағдайда тұр деген сұраққа жауап береді, бірақ бұл жағдайға ненің нәтижесінде жеткеніне жауап бермейді. Бұл сұраққа жауап беру үшін тек қосымша мәліметтер ғана емес, сонымен қатар есеп және есеп беруде көрсетілмейтін көптеген факторлардың талдануы қажет (мысалы, ғылыми-техникалық прогресс, контрагенттегі қаржылық қиындықтар және басқалар) [2].

3. Баланста салыстырмалы шаруашылықаралық талдау жүргізу үшін қажетті база жоқ. Ол кеңістіктік және уақыттық салыстырулармен қамтамасыз етпейді. Сондықтан оның талдауы динамикада жүргізілуі тиіс және мүмкіндігінше көрсеткіштерге, олардың орташа салық және орташа прогрессивтік маңыздылығына шолу жасаумен толықтырылуы тиіс. Осындай мақсатпен ұқсас кәсіпорындар тобы бойынша негізгі

есептік көрсеткіштерді ашық жариялау қажет. Бұл қажетті орташа көрсеткіштерді есептеп шығаруға мүмкіндік береді.

4. Баланста кәсіпорынның қаражаттарының айналымы туралы мәлімет жоқ. Баланстың сол немесе басқа бабы бойынша соманың аз немесе көптігі туралы қорытындыны баланстың көрсеткіштерін айналымының сәйкес сомаларымен салыстырғаннан кейін ғана жасауға болады. Мысалы, екі кәсіпорынның баланстарындағы «материалдар» бабы бойынша сомасы бірдей, яғни 5 млн теңге. Бір жылдағы материалдар айналымы бірінші кәсіпорында 60 млн теңге, ал екіншеде 10 млн теңгені құрады. Осыған сәйкес бірінші жағдайда материалдардың қоры жылдық тұтынушылардың 1/12 (5/60)-ін (айлық қор), ал екінші жағдайда 1/2 (5/10), яғни жылдық тұтынудың жартысын (жарты жылдық қор) қамтамасыз етеді.

5. Баланс есепті кезеңнің басы мен соңындағы мезгілдік мәліметтердің жиынтығы болып табылады, яғни онда осы балансты толтыру кезіндегі шаруашылық операцияларының жиынтығы жазылып отырады. Ол кәсіпорынның есепті кезең ішіндегі мүмкіндік жағдайын көрсетпейді. Бұл ең алдымен баланстың динамикалық баптарына қатысты, олар «материалдар», «дайын өнім», «тауарлар», «дебиторлық борыш» және басқалар.

Соныменен, шаруашылық қызметті талдау өндірісті басқару жүйесіндегі маңызды элемент, ішкі шаруашылық резервтерді анықтаудың құралы, ғылыми негізделген жоспарлар мен басқару шешімдерін әзірлеу негізі болып табылады.

Талдаудың кәсіпорынды басқару құралы ретіндегі ролі қазіргі кезде артып келеді. Бұл әр түрлі мән-жайлардан туындап отыр:

– шикізаттың жетіспеушілігі мен құнынның артуына, өндірістің ғылымды және капиталды көп қажет етуіне байланысты өндіріс тиімділігін толассыз арттыру қажеттігінен;

– басқарудың әкімшілік жүйесінен кету және нарықтық қатынастарға біртіндеп көшуден;

– меншікті мемлекет иелігінен алу, кәсіпорындарды жекешелендіру мен экономикалық реформаның басқа да шараларына байланысты шаруашылық жүргізудің жаңа формаларын құрудан.

Осындай жағдайларда кәсіпорын басшысы тек өзінің түйсігіне және ойындағы пайымдауларына ғана арқа сүйей алмайды. Басқару шешімдері мен іс-әрекет дәл есептеулерге, терең және жан-жақты экономикалық талдауларға негізделуі тиіс. Бірде-бір ұйымдастыру, техникалық, технологиялық шаралар соның экономикалық дұрыстығы негізделмейінше жүзеге асырылмауы тиіс.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Кошкарбаев К.У. Основные направления повышения эффективности управления финансовыми ресурсами путем совершенствования организации расчетов на предприятиях // Қаржы-Қаражат. – 2014. – №11. – С. 67-70.

2. Бақтымбет Ә.С, Сандыбаева Б.А. The prospects of Social and Economic Development of Kazakhstan in the Context of the Eurasian Integration // Вестник КазУЭФМТ. – 2017. – №4. – Р. 53-59.

3. Керімбек Ғ.Е. Қазақстан Республикасының ұлттық валютасы – теңгеге 25 жыл: қалыптасу және даму кезеңдері. Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияның еңбектері жинағы. – Астана: Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ. – 2018, 9 қараша. – 5 б.

4. Раимбеков Ж.С. Оценка влияния денежно-кредитной политики на экономический рост // Вестник КазУЭФМТ. – 2017. – №3. – С. 88-95.

Аннотация

В данной статье анализ хозяйственной деятельности предприятия является актуальной проблемой повышения эффективности производства внутрихозяйственных резервных фондов, выполнения намеченных показателей. Предусмотрены материалы оперативного статистического и бухгалтерского учета. В частности, в рамках программы «Дорожная карта бизнеса-2020» реализуется программа «Дорожная карта бизнеса-2020». Изучив уровень техники предприятия и его влияние на экономические показатели, анализируя отдельные стороны и показатели хозяйственной деятельности, показал производительность труда. Аналитические материалы изучаются и обобщаются путем сравнения приемов и методов.

Annotation

In this article the Analysis of economic activity of the enterprise is an actual problem of increase of efficiency of production, intraeconomic reserve funds, performance of the planned indicators. There are materials operational' statistical and accounting. In particular, the program «Business road map-2020» implements the program «Business road map-2020». Having studied the level of technology of the enterprise and its impact on economic indicators, analyzing individual parties and indicators of economic activity, showed productivity. Analytical materials are studied and generalized by comparing techniques and methods.

УДК 657.1.011.56
ГРНТИ 06.35.31

Г.С. Тусибаева, PhD, асс. профессор
А.А. Кажмухаметова, к.э.н., ст. преподаватель
Л.Ж. Айтхожина, к.э.н., доцент
КазУЭФМТ

**ПРИМЕНЕНИЕ МСА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН:
ПРЕИМУЩЕСТВА И НЕДОСТАТКИ**

С развитием транснациональных корпораций, интеграции и превращением аудиторских фирм в крупные международные группы появилась необходимость унификации аудита в международном масштабе. Проблемы в области аудита практически одинаковы во всем мире, поэтому профессиональные организации какой-либо страны, решающие очередную проблему аудита, прежде всего изучают вариант ее решения в других организациях, разрабатывающих аудиторские стандарты. Тема международных стандартов аудита (далее МСА) в настоящее время актуальна для всех стран мира, т.к. все еще вызывает немало споров, как в профессиональной среде, так и на уровне государственных органов.

Авторы в статье рассматривают основные проблемы применения международных стандартов аудита и возможные пути их решения.

Ключевые слова: *стандарты, аудит, аудиторская услуга, бухгалтерский учет, финансовая отчетность.*

Кілт сөздер: стандарттар, аудит, аудиторлық қызмет, бухгалтерлік есеп, қаржылық есенділік.

Keywords: standards, audit, audit service, accounting, financial statements.

Развитие рынка аудиторских услуг в Республике Казахстан выступает одним из важных факторов, определяющих развитие экономики страны в целом. В связи с усиливающейся интеграцией отечественных организаций в мировую экономику, ужесточаются требования, предъявляемые организациями к уровню и качеству аудиторских услуг. Параллельно с этим, расширяется и подвергается значительным изменениям и рынок аудиторских услуг в Казахстане [1].

Необходимость унификации методики аудиторских проверок признается большинством специалистов в области аудита и бухгалтерского учета, что объясняется целым рядом объективных причин. Во-первых, на эволюцию стандартов аудита в немалой степени влияет развитие стандартов бухгалтерского и финансового учета. Выработка общепризнанных требований и принципов учета приводит к большему единообразию отчетности, откуда вытекает возможность применения общих подходов к аудиту. К тому же результату ведет рост транснациональных корпораций (далее ТНК), применяющих единые принципы ведения бухгалтерского учета во всех своих подразделениях и разных странах мира. Кроме того, в условиях динамичного развития фондового рынка крупнейшие компании, чьи акции котируются на бирже, сталкиваются с необходимостью создания универсальных принципов учета и отчетности, с тем, чтобы отчетность была понятна заинтересованным пользователям в любой стране мира.

Во-вторых, развитию общепризнанных стандартов способствует рост монополизма в сфере аудита и консультационных услуг. В настоящее время наибольшая доля рынка в этой сфере принадлежит не более чем десяти крупнейшим компаниям и ассоциациям. И это число продолжает со-

кращаться и связи со слияниями некоторых ведущих аудиторско-консалтинговых фирм. Лидеры в области оказания аудиторских услуг – в основном ТНК – применяют единые стандарты во всех своих филиалах, конечно, с учетом требований законодательства и специфики страны, где эти филиалы функционируют.

В-третьих, стандарты аудита ограничивают саму возможность проведения некачественного аудита, поскольку, следуя им, аудитор должен выполнить хотя бы минимальный необходимый набор аудиторских процедур, и его работу впоследствии можно будет проверить, изучив его рабочие документы.

Кроме того, немалый вклад в разработку стандартов аудита вносят международные организации и национальные ассоциации аудиторов.

Сегодня на рынке Казахстана аудиторские организации и консалтинговые компании делятся на несколько категорий. В первую входит четверка международных компаний, так называемая «Большая четверка»: PriceWaterhouseCoopers, KPMG, Deloitte&Touch, Ernst&Young. Это четыре международных аудиторские организации, практически захватившие рынок аудита во всем мире. Во вторую категорию входят крупные, отечественные аудиторские организации с достаточным опытом работы. В третью – небольшие организации, состоящие из 2-3 сотрудников [2].

В своей работе аудиторы строжайшим образом соблюдают положения об общепринятых стандартах аудита (GAAS), которые были подготовлены Американским институтом присяжных бухгалтеров. Также они обязаны принимать стандарты контроля качества и следовать Кодексу профессиональной этики в отношении клиентов

и партнеров. Заключение независимых аудиторов должно включать в себя четко сформулированное описание характера проведения аудита, данные об уровне ответственности, которую принимает на себя аудитор.

Аудиторские организации Казахстана в достаточной степени укрепили свои позиции. Однако для повышения конкурентоспособности отечественного аудита предстоит решить еще немало задач. Одна из них – стандартизация аудиторской деятельности. основополагающее место при решении этой проблемы принадлежит международным стандартам аудита (МСА) [3].

Основной целью реформирования системы аудита в Казахстане является гармонизация законодательства и нормативно-правовых актов в сфере аудита в соответствии с международной практикой. В соответствии с Законом РК от 20 ноября 1998 г. №304-І «Об аудиторской деятельности», предусматривается, что аудит осуществляется в соответствии с настоящим Законом и международными стандартами аудита, не противоречащими законодательству Республики Казахстан [4].

Международные стандарты аудита (МСА) – (International Standard on Auditing – ISA) выпускает а Международная федерация бухгалтеров (далее МФБ) – (International Federation of Accountants – IFAC) – глобальная организация бухгалтеров, основанная в 1977 г. В ее состав входят 175 членов из 130 стран и юрисдикций, объединяющих свыше 3,0 млн бухгалтеров, занятых в общественной практике, промышленности, торговле, управлении и академической деятельности. Через советы, входящие в МФБ, организация устанавливает международные стандарты в области этики, аудита, образования и бухгалтерского учета в общественном секторе. МФБ защищает общественные интересы, содействуя внедрению высоких стандартов качества в деятельность аудиторов и бухгалтеров во всем мире. Действительные и ассоциированные члены

МФБ, являющиеся, главным образом, профессиональными национальными организациями в области аудита и финансовой отчетности, представляют более 3 млн аудиторов и бухгалтеров, занятых в государственном секторе, промышленности и торговле, правительстве и академических организациях.

На сегодняшний день, важный вопрос заключается в том, что международные стандарты аудита не имеют статус нормативного правового акта и не являются частью законодательства Казахстана. Стандарты аудита и могут быть использованы только в качестве руководящих документов, но не в качестве официальных правил, регулирующих аудиторскую проверку, чтобы подтвердить финансовую отчетность компании. Ситуация осложняется тем, что в случае конфликта в отношении качества аудита или правильности учета или отчетности субъекта в соответствии с МСФО, аудиторские отчеты могут быть признаны недействительными.

Аудиторские стандарты формулируют единые основополагающие предписания, определяющие нормативные требования к качеству и надежности аудита и обеспечивающие гарантии результатов аудиторской проверки при их соблюдении. Аудиторские стандарты являются основанием для доказательства в суде качества проведения аудита и определения меры ответственности аудитора. Стандарты определяют общий подход к проведению аудита, масштаб проверки, виды отчетов аудитора, вопросы методологии, а также основные принципы, которым должны следовать все представители этой профессии. Значение стандартов заключается в том, что они [5]:

- обеспечивают высокое качество аудиторской проверки;
- содействуют внедрению в практику научных достижений;
- помогают пользователям понять процесс проверки;

– создают общественный престиж профессии;

– устраняют контроль со стороны государства;

– помогают аудитору вести переговоры с клиентом.

Международные стандарты аудита – это общие руководящие материалы для помощи аудиторам в выполнении их обязанностей по аудиту финансовой отчетности. В них рассмотрены профессиональные качества аудиторов, требования к аудиторским отчетам и свидетельствам [6].

Международные стандарты применяются в любых случаях проведения независимого аудита. Существует 3 варианта использования международных стандартов в международной и отечественной практике:

1. Международные стандарты используют в качестве базы для разработки собственного документа, например, в Австралии, Бразилии, Индии, Голландии.

2. Международные стандарты могут восприниматься в качестве национальных стандартов, например, Кипр, Малайзия, Нигерия, Фиджи.

3. Международные стандарты, в развитых странах, профессиональными организациями могут приниматься просто к сведению, например, Канада, Великобритания, Ирландия, США.

Практика выработала ряд преимуществ и проблемных моментов применения МСА в Казахстане. Так, к основным преимуществам можно отнести:

– применение единообразного подхода к проведению аудиту на международном уровне;

– установление высокой степени доверия со стороны инвесторов, кредиторов и акционеров;

– возможность сопоставления итогов аудита между компаниями и странами, а также гарантия конкурентоспособности отечественных аудиторских компаний на международной арене;

– поддержка со стороны международных институтов таких как: Всемирный банк, Всемирная федерация бирж, Международная комиссия по ценным бумагам, Комитет по финансовой стабильности и др.

Несмотря на ряд рассмотренных преимуществ применения МСА, необходимо остановиться на проблемах применения международных стандартов аудита, к которым можно отнести [7]:

1. Недостаточное исследование и разработка теоретических основ аудита и аудиторской деятельности. Часто, в практической деятельности понятие «аудит» трактуется по-разному, следствием чего является возникающие проблемы при анализе качества аудита и формировании методики аудиторских проверок отдельных хозяйственных операций. Все еще существует множество трактовок данного понятия, и сфера его применения еще окончательно не определена.

2. Не в полной мере исследованы виды аудиторской деятельности. Это в свою очередь приводит к тому, что в нормативных документах при характеристике сопутствующих услуг не находят отражение такие новые виды услуг, оказываемые аудиторскими фирмами как например: разработка и оценка инвестиционных проектов, оценка активов.

3. Языковой барьер и сложность переводов.

4. Профессиональная подготовка квалифицированных кадров.

5. Отсутствие либо ограниченное количество отечественных компьютерных программ для аудиторов.

Основными проблемами внедрения международных стандартов аудита в Казахстане являются следующие:

– до 2011 г. не было перевода МСА с английского на государственный (казахский) язык;

– перевод международных стандартов в Казахстане 2001 г. имел некоторые неточ-

ности, формулировки, которые аудиторы понимали двояко;

– аудиторские организации в регионах Республики Казахстан (Актау, Атырау, Шымкент, Кызылорда) проводили аудиторские проверки с нарушениями МСА [8].

Необходимо отметить, что Международные стандарты аудита, выступая в качестве механизма регулирования подходов к аудиту, призваны раскрыть основополагающие принципы проведения аудита с целью получения единого понимания его задач, целей, способов и процедур осуществления аудита. С помощью стандартов по-прежнему возможность определить основные критерии определения качества, единство методологии, дающие возможность пользователям финансовой информации получить достаточную уверенность в ее достоверности после аудита [9].

Однако зачастую МСА не могут учитывать национальные особенности организации и практики аудита других стран. Причина заключается в неравномерности экономического развития, обстоятельствами развития самого аудита в каждом государстве. В тоже время, такие факторы как расширение рынков капитала и ценных бумаг требуют выработку единого подхода, как к финансовой отчетности, так и к аудиту. В мировой практике в ряде стран приняты национальные стандарты аудита, другие государства разрабатывают собственные

стандарты на основе МСА [10].

Что касается Республики Казахстан, то МСА приняты на уровне законодательства. Очевидно, что нереально и сложно разрабатывать стандарты, которые будут применимы к любой конкретной ситуации. Следовательно, по этой причине МСА следует рассматривать в качестве основных принципов, на основе которых определяются процедуры аудита. Правильность или точность избранных процедур зависит от профессионального суждения аудитора в зависимости от ситуации. Для того, чтобы сформировать независимое мнение о достоверности финансовой отчетности, аудитором собирается большое количество достаточных и уместных доказательств. Однако, несмотря на то, что аудиторское мнение увеличивает высокую степень доверия и дает уверенность в достоверности финансовой отчетности, это мнение не должно приниматься как абсолютная уверенность. В первую очередь, это невозможно, например, по причине, ограничений, которые присущи любой системе бухгалтерского учета и внутреннего контроля. Как отмечают МСА, на недостижимость абсолютной уверенности влияют применение тестирования (проверочных процедур), исследование различных доказательств, являющихся в большинстве случаев убедительными, нежели окончательными и другие факторы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Тусибаева Г.С. Качество аудиторских услуг: теория, методология, контроль: Монография / Под ред. М.К. Алиева. – Астана: Изд. КазУЭФМТ, 2015. – 192 с.
2. Дюсембаев К.Ш. Теория и эволюция аудита. – Алматы: Экономика, 2012. – 722 с.
3. Нурсеитов Э.О. Международные стандарты аудита: принципы и практика: Учебн. пособие. – Алматы: Экономика, 2008. – 478 с.
4. Закон РК «Об аудиторской деятельности» от 20 ноября 1998 года №304-І.
5. Грачева М.Е. Международные стандарты аудита. – М.: РИОР, 2014. – 476 с.
6. Сборник Международных стандартов контроля качества, аудита и обзорных проверок, прочих заданий, обеспечивающих уверенность, и заданий по оказанию сопутствующих услуг. <http://www.audit.kz>

Кәсіпорындағы экономика және есеп /

7. Сакенова З.М., Сакенов Н.А. Проблемы практикующих аудиторов // Вестник КазУЭФМТ. – 2016. – №2. – С. 81-85.

8. Тусибаева Г.С., Алиев М.К. Юсупов У.Б. Алтынбеков М.А. Шахарова А.Е. Problems and prospects of ISA implementation 2017 // Espacios ISSN 0798 1015 <http://www.revistaespacios.com/a17v38n06/17380628.html> SociaciondeProfesionales y Tecnicos del CONICIT. – Venezuela. – 2017. – Vol. 38(№ 06). – P. 28.

9. Жарылгасова Б.Т. Российские и международные стандарты аудиторской деятельности. – М.: КНОРУС, 2010. – 394 с.

10. Жабытаай Б.Н. Халықаралық аудит стандарттарына сәйкес ішкі аудитті ұйымдастырудың мәні және жетілдіру жолдары // Вестник КазУЭФМТ. – 2018. – №1. – 51-55 бб.

Аңдатпа

Трансұлттық корпорациялардың дамуымен, аудиторлық фирмалардың интеграциялануы және ірі халықаралық топтарға айналуымен халықаралық ауқымда аудитті біріздендіру қажеттілігі пайда болды. Аудит саласындағы мәселелер бүкіл әлемде іс жүзінде бірдей, сондықтан аудиттің кезекті проблемасын шешетін қандай да бір елдің кәсіби ұйымдары, ең алдымен, аудиторлық стандарттарды әзірлейтін басқа ұйымдарда оны шешу нұсқасын зерделейді. Халықаралық аудит стандарттарының (бұдан әрі ХАС) тақырыбы қазіргі уақытта әлемнің барлық елдері үшін өзекті, өйткені кәсіби ортада да, мемлекеттік органдар деңгейінде де әлі де көптеген даулар туындатады.

Авторлар мақалада халықаралық аудиторлық стандарттар мен ықтимал шешімдерді қолданудың негізгі мәселелерін қарастырады.

Annotation

With the development of transnational corporations, integration and transformation of audit firms into large international groups, there is a need to unify audit on an international scale. Problems in auditing are virtually the same worldwide, so a professional organization of any country, another crucial issue audit primarily studied the variant of the solution in other organizations that are developing auditing standards. The topic of international standards of audit (ISA) is currently relevant for all countries of the world, as still cause a lot of controversy, both in the professional environment and at the level of public authorities.

The article discusses the main problems of application of international auditing standards and possible solutions.

УДК 657.14/17+657.388.1
ГРНТИ 06.35.31

И.Н. Михайлина, магистр, ст. преподаватель
КазУЭФМТ

**ОСНОВНЫЕ ПРИЕМЫ ОРГАНИЗАЦИИ УЧЕТА И АУДИТА
ДЕБИТОРСКОЙ И КРЕДИТОРСКОЙ ЗАДОЛЖЕННОСТИ**

В динамично развивающемся рынке производства продукции и услуг четкая организация расчетов предприятия со своими дебиторами и кредиторами оказывает непосредственное влияние

на ускорение оборачиваемости оборотных средств и своевременное поступление денежных средств в оборот для дальнейшего образования дохода. Этими причинами обусловлена актуальность темы исследования. Цель исследования данной проблемы – определить мероприятия обеспечивающие совершенствование методики учета и аудита задолженности для хозяйствующих субъектов. Практическая значимость по средствам учета и аудита в обеспечении достоверного состояния дебиторской и кредиторской задолженности, и управления этими объектами через их качественные параметры.

Ключевые слова: дебиторская задолженность, кредиторская задолженность, учет, аудит, внутренний аудит, безнадежный долг, сомнительная задолженность.

Кілт сөздер: дебиторлық берешек, кредиторлық қарыз, есеп, аудит, ішкі аудит, сенімсіз қарыз, күдікті қарыздар.

Keywords: accounts receivable, payables, audit, accounting, internal audit, bad debt, doubtful debt.

Бухгалтерский учет представляет собой упорядоченную систему сбора, регистрации и обобщения информации в денежном выражении об имуществе, обязательствах организации и их движении путем сплошного, непрерывного и документального учета всех хозяйственных операций. В настоящее время большое внимание уделяется расчетам с контрагентами в числе которых принято рассматривать дебиторов и кредиторов, которые могут быть как юридическими, так и физическими лицами.

Актуальность выбранной темы обусловлена тем, что на динамично развивающемся рынке производства продукции и услуг четкая организация расчетов предприятия со своими дебиторами и кредиторами оказывает непосредственное влияние

на ускорение оборачиваемости оборотных средств и своевременное поступление денежных средств в оборот для дальнейшего образования дохода. В связи с этим возникает необходимость проведения независимой проверки финансово-хозяйственной деятельности предприятия – аудита.

С 1 января 2019 г. в Казахстане вступил в силу новый Типовой план счетов бухгалтерского учета, утвержденный в редакции Приказа МФ РК от 02.10.2018 г. №877. Таким образом, обзор проблемы учета и аудита дебиторской и кредиторской задолженности будет строиться на базе счетов бухгалтерского учета актуальных для 2019 г.

Рассмотрим состав и кодирование видов задолженности в системе счетов бухгалтерского учета.

Таблица

Виды дебиторской и кредиторской задолженности по составу и срокам погашения в соответствии с планом счетов 2019 г. РК

№ счета	Название счета
1	2
1200	Краткосрочная дебиторская задолженность
1210	Краткосрочная дебиторская задолженность покупателей и заказчиков
1220	Краткосрочная дебиторская задолженность дочерних организаций
1230	Краткосрочная дебиторская задолженность ассоциированных и совместных организаций
1240	Краткосрочная дебиторская задолженность филиалов и структурных подразделений

1	2
1250	Краткосрочная дебиторская задолженность работников
1260	Краткосрочная дебиторская задолженность по аренде
1270	Прочая краткосрочная дебиторская задолженность
1280	Оценочный резерв под убытки от обеспечения краткосрочной дебиторской задолженности
2100	Долгосрочная дебиторская задолженность
2110	Долгосрочная задолженность покупателей и заказчиков
2120	Долгосрочная дебиторская задолженность дочерних организаций
2130	Долгосрочная дебиторская задолженность ассоциированных и совместных организаций
2140	Долгосрочная дебиторская задолженность филиалов и структурных подразделений
2150	Долгосрочная дебиторская задолженность работников
2160	Долгосрочная дебиторская задолженность по аренде
2170	Прочая долгосрочная дебиторская задолженность
2180	Оценочный резерв под убытки от обесценения долгосрочной дебиторской задолженности
3300	Краткосрочная кредиторская задолженность
3310	Краткосрочная кредиторская задолженность поставщикам и подрядчикам
3320	Краткосрочная кредиторская задолженность дочерним организациям
3330	Краткосрочная кредиторская задолженность ассоциированным и совместным организациям
3340	Краткосрочная кредиторская задолженность филиалам и структурным подразделениям
3350	Краткосрочная задолженность по оплате труда
3360	Краткосрочная задолженность по аренде
3370	Текущая часть долгосрочной кредиторской задолженности
3380	Прочая краткосрочная кредиторская задолженность
4100	Долгосрочная кредиторская задолженность
4110	Долгосрочная кредиторская задолженность поставщикам и подрядчикам
4120	Долгосрочная кредиторская задолженность дочерним организациям
4130	Долгосрочная кредиторская задолженность ассоциированным и совместным организациям
4140	Долгосрочная кредиторская задолженность филиалам и структурным подразделениям
4150	Долгосрочная задолженность по аренде
4160	Прочая долгосрочная кредиторская задолженность

Термин «обязательства» в первоначальном значении – это отношения, в силу которых одна сторона обязана совершить в пользу другой стороны определенные действия. В бухгалтерском учете отражаются и обобщаются не все обязательства, а лишь долговые, составляющие часть имущества и оборотного капитала предприятия. К ним относятся экономические обязательства хозяйствующего субъекта, признанные и оцененные в соответствии с общепринятыми

правилами бухгалтерского учета. К основным видам долговых обязательств относится дебиторская и кредиторская задолженность.

Дебиторская задолженность представляет собой сумму долгов, причитающихся организации от юридических или физических лиц в результате хозяйственных отношений между ними, или иными словами, отвлечения средств из оборота организации и использования их другими организациями или физическими лицами.

Кредиторская задолженность – это сумма долгов организации другим юридическим или физическим лицам. Она возникает вследствие несовпадения времени: оплаты за товар или услуги с моментом перехода права собственности на них либо незаконченных расчетов по взаимным обязательствам, в т.ч. с дочерними и зависимыми обществами, персоналом предприятия, с бюджетом и внебюджетными фондами, по полученным авансам, предварительной оплате и т.п.

Между обоими видами задолженности есть много общего, но имеются и определенные различия. Общее состоит в том, что и кредиторская, и дебиторская задолженность основаны на разрыве во времени между товарной сделкой и ее оплатой и, следовательно, на функции денег как средства платежа. Различия между ними возникают из-за особенностей функционирования каждой разновидности долговых обязательств.

Возникновение и необходимость учета дебиторской и кредиторской задолженности первоначально были связаны с предоставлением денег и материальных ценностей в долг, т.е. с последующим возвратом.

Постепенно это стало обычной практикой, получившей в условиях развитого рынка широкое распространение. Подавляющее большинство торговых сделок между юридическими лицами осуществляется сейчас именно таким образом.

В соответствии с положением по ведению бухгалтерского учета и отчетности в РК для целей составления бухгалтерской отчетности любая задолженность, будь то дебиторская или кредиторская, делится на: краткосрочную (со сроком задолженности менее 1 года); долгосрочную (со сроком задолженности более 1 года).

В свою очередь, краткосрочную и долгосрочную задолженность можно подразделить на: срочную (непросроченную), у которой не истек срок исполнения по договору или предельный срок исполнения

(срок исковой давности); просроченную, у которой истек срок исполнения; отсроченную, по которой продлен срок исполнения.

По содержанию обязательств различают задолженность, возникшую в связи с товарами, арендой, выдачей и получением авансов, хранением и страхованием грузов, оказанием посреднических услуг и т.д.

По времени возврата задолженность подразделяется на: нормальную (в пределах срока); просроченную.

Нормальной считается задолженность, вытекающая из установленных правил расчетов, являющаяся неизбежным балансовым остатком на 1-е число каждого месяца. Это задолженность: по ссудам и займам организаций в пределах сроков договоров; поставщикам при расчетах на инкассо по платежам, срок которых не наступил; налоговым органам и внебюджетным фондам по сборам и отчислениям в пределах установленных сроков и т.п.

Просроченная задолженность подразделяется в учете на задолженность: неоплаченную в срок по расчетным документам, инкассируемым банком; долги с истекшими сроками исковой давности.

По возможности взыскания дебиторскую задолженность подразделяют на: надежную; сомнительную; безнадежную.

К надежной дебиторской задолженности относят сумму счетов, предъявленных покупателям с оплатой в пределах срока, установленного договором, а также задолженность дебиторов, обеспеченную залогом, поручительством или банковской гарантией.

Сомнительной является не погашенная в срок и необеспеченная задолженность, по которой, тем не менее, сохраняется вероятность возможного погашения.

Безнадежной считают задолженность с истекшим сроком исковой давности, невозможную к получению вследствие формальных обстоятельств, в которых оказался должник, а также ликвидации организации-дебитора или ее банкротства.

Дебиторская и кредиторская задолженность должна быть не только обоснованно экономически и юридически классифицирована в учете, но и правильно оценена. Главное условие оценки состоит в том, что долговые обязательства следует учитывать в сумме средств, необходимых для их покрытия, то есть возмещения.

В бухгалтерском учете дебиторская задолженность отражается как имущество организации, а кредиторская задолженность – как обязательства. Однако тот и другой вид задолженности неразрывно связаны и имеют устойчивую тенденцию перехода из одного в другой. Поэтому эти два вида задолженностей необходимо рассматривать во взаимосвязи.

В обобщенном виде факторы, влияющие на порядок отражения дебиторской задолженности в учете, оценки и погашения, представляют собой правила и нормы, установленные: договором, определяющим порядок расчетов по сделке; гражданским законодательством, определяющим порядок совершения сделок законодательными и административными документами по налогообложению.

В условиях рыночных отношений договор – основной юридический акт, из которого возникают обязательственные правоотношения. Он является главным средством регулирования товарно-денежных связей, определяющим содержание правоотношений, права и обязанности его участников.

Порядок постановки на учет, оценка, списание дебиторской и кредиторской задолженности, а также возникающие в связи с этим налоговые обязательства регулируются следующими нормативными документами:

1. Закон РК «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности», введен в действие Законом от 28 февраля 2007 г. №234-III (с изм. и доп. по сост. на 27.01.2019 г.) [1].

2. Гражданский кодекс РК от 1 июля 1999 г. №409-I (с изм. и доп. по сост. на 21.01.2019 г.) [2].

3. Налоговый Кодекс в части I и II от 25 декабря 2017 г. №120-VI ЗРК (с изм. и доп. по сост. на 21.01.2019 г.).

4. Положение по ведению бухгалтерского учета и бухгалтерской отчетности в Республике Казахстан, утвержденное приказом Министерством финансов Казахстана от 28 февраля 2007 г.

Контроль за наличием и состоянием дебиторской и кредиторской задолженности обеспечивает аудит. Источниками информации для проведения аудита являются: регистр синтетического учета и отчетность (баланс (ф. №1), главная книга), регистры синтетического и аналитического учета расчетов, первичные документы по учету расчетов (накладные, счета-фактуры, договора и др.). При ведении учета с использованием средств автоматизированной обработки данных – все операции группируются в различных аналитических карточках и ведомостях аналитического и синтетического учета. До начала проведения аудита или оказания сопутствующих услуг аудиторская организация должна ознакомиться в достаточной мере с деятельностью экономического субъекта.

Поэтому планирование следует рассматривать как важный и ответственный этап аудиторской проверки, поскольку от качества его выполнения зависит эффективность всей последующей работы аудитора. Планирование аудиторской проверки осуществляется в соответствии с Международным стандартом аудита 300 «Планирование аудита финансовой отчетности» (МСА 300).

Для комфортного функционирования субъекта необходимо иметь нормальный объем дебиторской задолженности. То есть высокий удельный вес дебиторской задолженности изымает из оборота ресурсы организации. Современная компания не может в полном объеме отказаться от продажи товаров в кредит, т.к. это значительно снижает выручку от реализации. Поэтому для того, чтобы избежать критических ситуа-

ций, связанных с большой долей дебиторской задолженности необходимо вести ежемесячный мониторинг расчетов с покупателями и заказчиками, использовать такие услуги банка как факторинг. В плане счетов 2019 г. предусмотрен процесс списания безнадежной к взысканию дебиторской задолженности краткосрочной и долгосрочной за счет регулирующего счета «Оценочный резерв под убытки от обеспечения дебиторской задолженности» [3].

Оценивая состояние казахстанского бизнеса, можно сказать, что середина 90-х гг. и вступление в третье тысячелетие проходят под знаком борьбы за рентабельность. Доказательством этому является пристальное внимание к использованию имеющихся ресурсов и, соответственно, появление потребности в постановке и совершенствовании управленческого и оперативного учета на предприятиях. Для совершенствования деятельности предприятия необходимо организовать на предприятии внутренний аудит бухгалтерского учета.

В настоящее время актуальным является внедрение в компаниях системы внутреннего аудита (СВА). При этом разные авторы по-разному определяют функциональное место СВА в системе корпоративного управления и соответствующий состав функций: от задач «повышения стоимости компании» до «консультирования и проведения специальных расследований».

При проектировании СВА группы мы исходим из следующих представлений, соответствующих международным и казахстанским стандартам. Основным принципом аудита – проверка соответствия «реальной деятельности» организации и утвержденных, формально закрепленных принципов, стандартов, правил, регламентов.

Многие предприятия страдают от неэффективного использования разного рода ресурсов – трудовых, финансовых, материальных, от недостатка необходимой для принятия правильных решений инфор-

мации, непреднамеренного и преднамеренного искажения отчетности, прямого мошенничества со стороны работников. Подобных проблем можно избежать путем создания внутри самих компаний эффективной системы внутреннего контроля.

Бухгалтерский учет дебиторской и кредиторской задолженности на хозяйствующих субъектах в условиях рыночных отношений приобретает особое значение [4, с. 57]. Он строится на основе общих принципов и положений, закрепленных в Стандартах бухгалтерского учета, Типовом плане счетов бухгалтерского учета финансово-хозяйственной деятельности субъектов, изданных в соответствии с законами РК «О бухгалтерском учете» о «Налогах и других обязательных платежах в бюджет», а также инструкций, изданных компетентными органами Республики Казахстан по бухгалтерскому учету. Причем, действующая в республике система бухгалтерского учета соответствует Международным бухгалтерским стандартам.

Из вышеизложенного можно сделать следующие выводы для улучшения финансового положения предприятия:

- 1) необходимо следить за соотношением дебиторской и кредиторской задолженности. Значительное превышение кредиторской задолженности создает угрозу финансовой устойчивости предприятия и делает необходимым привлечение дополнительных источников финансирования;
- 2) по возможности ориентироваться на увеличение количества заказчиков с целью уменьшения риска неуплаты монопольным заказчиком;
- 3) контролировать состояние расчетов по просроченным задолженностям.

В условиях инфляции всякая отсрочка платежа приводит к тому, что предприятие реально получает лишь часть стоимости выполненных работ. Поэтому необходимо расширить систему авансовых платежей.

- 4) Своевременно выявлять недопустимые виды дебиторской и кредиторской за-

долженности, к которым относятся: просроченная задолженность поставщикам, в бюджет и др.; кредиторская задолженность по претензиям; задолженность по статье «прочие кредиторы».

Расчеты с дебиторами и кредиторами отражаются каждой стороной в своей бухгалтерской отчетности в суммах, вытекающих из бухгалтерских записей и признаваемых ею правильными. По полученным займам и кредитам задолженность показывается с учетом причитающихся на конец отчетного периода к уплате процентов.

Отражаемые в бухгалтерской отчетности суммы по расчетам с банками, бюджетом должны быть согласованы с соответствующими организациями и тождест-

венны. Оставление на бухгалтерском балансе неурегулированных сумм по этим расчетам не допускается.

Сумма кредиторской задолженности, по которой срок исковой давности истек, списывается по каждому обязательству на основании данных проведенной инвентаризации, письменного обоснования и приказа (распоряжения) руководителя организации и относится на финансовые результаты у коммерческой организации или увеличение доходов у некоммерческой организации либо финансирования (фондов) у бюджетной организации [5, с. 201]. Состояние кредиторской задолженности, ее размеры и качество оказывают сильное влияние на финансовое состояние предприятий.

ЛИТЕРАТУРА

1. О бухгалтерском учете и финансовой отчетности. Закон РК от 28 февраля 2007 г., №234-111 (с изм. и доп. по сост. на 27.01.2019 г.). <https://online.zakon.kz/>
2. О налогах и других обязательных платежах в бюджет. Закон РК (Налоговый кодекс с изм. и доп. по сост. на 01.01.2019 г.). <https://online.zakon.kz/>
3. Типовой план счетов РК 01.01. 2019 г. <https://online.zakon.kz/>
4. Кажмухаметова А.А., Тусибаева Г.С. Методика анализа кредиторской задолженности // Вестник КазУЭФМТ. – 2018. – №1. – С. 56-61.
5. Тулешова Г.К. Учет и аудит коммерческой деятельности: Автореферат. – Алматы: Алматыкітап, 2018. – 303 с.

Аңдатпа

Дамып келе натқан өнім өндіру және қызмет көрсету нарығында кәсіпорынның өз дебиторларымен және кредиторларымен есеп айырысуын ұйымдастыру бәсекеге қабілеттілігіне тікелей әсер етеді. Осы жағдайға байланысты зерттеу тақырыбының өзектілігі анықталды. Осы мәселенің зерттеу мақсаты – шаруашылық жүргізу құқығындағы субъектілер үшін берешектің есеп және аудит әдісін жетілдіруін қамтамасыз ететін іс-шараларды анықтау.

Annotation

In the dynamically developing market of production of products and services, a clear organization of settlements of the enterprise with its debtors and creditors has a direct impact on the acceleration of the turnover of working capital and the timely flow of funds into circulation for the further formation of income. These reasons determine the relevance of the research topic. The purpose of the study of this problem is to identify measures to improve the methods of accounting and audit of debts of economic entities.

*O.L. Chernelevskaya, Doctor of Economics, Professor
L.N. Chernelevskiy, Professor of the Department of Accounting and Auditing
National University of Food Technologies*

SUSTAINABLE INTEGRATION ASSOCIATIONS – THE BASIS OF AN INNOVATIVE GROWTH CLUSTER IN THE FOOD INDUSTRY

Modern understanding of the competitiveness of the national economy is impossible without solving a number of methodological problems related, first, with the clarification of the very essence of competition, and secondly, the creation of a clear, structured system of indicators for its analysis, and, thirdly, with the possibility of their use in order to obtain a model suitable for a comprehensive assessment of competitiveness and forecasting its dynamics. Knowledge economy focuses on the priority development of clusters, which are recognized as one of the most effective production systems to ensure the competitiveness of the industry. Clusters as a complex multi-vector, non-centralized organization represent a typical market structure in the era of globalization and is a paradigmatic model of a competitive food industry. Therefore, it is a very topical issue in the process of forming a cluster association, the creation of a joint distribution network and trade organizations should be created, which will reduce the costs of companies for logistics and retail sales of products. In addition, foreign trade organizations should be set up to join efforts to sell products abroad, which will cooperate closely with trade missions abroad and provide comprehensive representation of products of Ukrainian producers when accrediting products outside Ukraine and concluding foreign trade contracts.

Keywords: *clusters, innovation growth cluster, sustainable food system, competitiveness, food industry, Ukraine.*

Кілт сөздер: *өсім инновациялық кластері, тұрақты азық жүйесі, бәсекеге қабілеттілік, ас өндірісі, Украина.*

Ключевые слова: *кластеры, инновационный кластер роста, устойчивая продовольственная система, конкурентоспособность, пищевая промышленность, Украина.*

Formulation of the problem

The main task of the state policy in the agro-industrial sector of the economy is to promote the growth of Ukraine's food supply on the basis of sustainable food systems.

The state policy should be focused on long-term prospects. Understanding the multifunctional (socio-economic) role of the agrarian sector should be not only proclaimed, but also applied in national legislation and regulation. Therefore, Ukraine has a decisive chance: either to enter the global system of food security and get a unique chance to increase the competitiveness of the food industry through the development of the agro-industrial complex, or lose this chance.

Today, the need to scientifically justify a comprehensive approach to the formation of

innovative growth clusters is crucial, by analyzing the assessment of the strengths and weaknesses of the food industry sectors that have the potential for unification.

Analysis of actual research

The question of clusterization is covered in the works of T. Anderson, V. Elscher, V. Prays, M. Preveser, S. Rosenfeld, E. Frezer, S. Hartman, G. Schmitz. National scientists like P. Haidutsky, S. Kvasha, M. Kodenskaya, M. Kropivko [1], Yu. Lupenko, M. Odintsov [2], B. Paskhaver [3], P. Sabluk [4], and many others. However, the study of theoretical and practical aspects of the formation and development of cluster structures in the agrarian sector needs to be deepened and expanded.

The purpose of the article is to justify the

integrated approach to the formation of stable integration associations in the food industry and to transform them into innovative growth clusters.

Presenting main material

At the phenomenon of the cluster, for the first time, A. Marshall drew attention to more than a hundred years ago, noting the tendency towards the concentration of specialized companies in the «industrial regions» of Great Britain and highlighting the results of the study in his paper «Principles of Economic Theory» [5, p. 86].

On the effect of lowering costs and increasing productivity at the expense of consolidating the activities of firms located nearby, stressed J. Schumpeter, calling such associations agglomerates [6, p. 154].

Later, M. Porter introduced the notion of the cluster as «an association mutually supplemented the enterprises, organizations and related geographic and functional features of state administration, scientific institutions, etc. on the basis of joint activity in a certain territory for the production of competitive in the domestic and foreign markets products and increase profits of cluster participants» [7, p. 215]

In the functioning of clusters, a synergistic effect from the interaction of enterprises that are interconnected with the release of a particular type of product is manifested. First of all, the cluster ensures the integration of the efforts of entrepreneurs, management bodies, subjects of investment and innovation activity in a certain territory, which gives advantages in the competition, promotes the introduction of innovations and rational organization of supply, production and marketing, due to increased competitiveness of products, conducting of flexible the policy required in the current market conditions.

The main cluster advantages are:

– the possibility of involving the joint capital of the participants in the cluster, through economies of scale on the formation of specialized infrastructure, in joint investment programs and participation in grant projects financed projects. Also, a model for securing guarantees for obtaining credit resources for the formation of

innovation capital can be used for consolidation;

– access to information resources and the exchange of information on various aspects of the activities of enterprises in the sectors concerned. Getting liberalized access to information will allow faster dissemination of technology and provide a basis for their improvement and transformation into innovation;

– combining efforts to increase the competitiveness of cluster enterprises in order to enter the external markets and create a common sales infrastructure, significantly reduces the cost of moving goods abroad and allows not spending time building their own foreign economic structure;

– the integration of the components of the production process – from suppliers of raw materials to final product consumers, including the service sector and specialized infrastructure, to focus only on their own innovations and not duplicate the overall infrastructure funded by joint efforts;

– planning the work of the cluster to ensure the constant loading of enterprises allows to reduce the cost of products and services and receive the same benefits as economic concentration without capitalization of funds for its implementation. The released funds should be aimed at obtaining competitive advantages not in the general order, but in creating specialized factors that will allow a long competitive advantage;

– involvement of clusters of scientific, design and information institutions and the implementation of their development, which makes it possible to produce products and provide services according to world standards, is possible only through joint efforts to form innovative capital;

– combining efforts in marketing policy allows you to take part in prestigious fairs, fairs, expand marketing markets and resist retailers.

As can be seen from the foregoing, the business benefits of the combined structure are quite convincing, but there are a number of deterrent factors. The clustering base is the trust of the cluster participants to each other and with the initial implementation of cluster strategies with the use of external funding to form a cluster based on budget resources. The implementation of a cluster

approach is faced with difficulties that need to be taken into account when implementing it. In particular, these are the disadvantages of infrastructure that do not allow companies to continuously coordinate, a lack of joint capital that could be used to build a properly integrated infrastructure without government support.

The low level of innovation infrastructure does not allow to independently create innovations or acquire them, as well as increase the level of knowledge of specialists for mastering even the acquired innovations. In addition, the business does not have an innovative knowledge base, which leads to isolation and isolation and the lack of clear benchmarks for directing limited financial resources. All these problems can not be solved by business on their own and require the participation of the state in the formation of cluster strategy and cluster initiatives. However, clusters should not be artificially created, but only a system of state guarantees and state funding should be created to create a cluster infrastructure that will allow for free movement of investments, knowledge and information.

Today, agriculture and the food industry are the most promising sectors of the Ukrainian economy to form an innovation cluster of growth. World food threats serve as a colossal stimulus for the development of Ukraine's agrarian potential. Ukraine has colossal opportunities for food production through favorable natural and climatic conditions and a powerful human potential. One of the most promising for the development of cluster potential is the egg market of Ukraine.

In Ukraine, the share of egg production in shell by households is decreasing due to the movement of population from agrarian areas to large cities, and consequently, the number of peasant farms itself is declining and because of the relative inefficiency of production in households. For these same reasons, there is a reduction in production in small enterprises, due to inefficiency and the inability to benefit from economies of scale by expanding production. According to industry experts, the market for egg products in Ukraine is at the stage of development and establishment.

However, the potential of this market is very large. That is why the emergence of powerful growth clusters in this market is extremely relevant. Thus, in particular, there are two groups of companies with a strong potential for industry development in this market.

Agrarian Holding Avangard Company is one of the largest agro-industrial enterprises in Ukraine specializing in the production of chicken eggs and egg products. According to the report of the company «Financial-analytical group «Pro-Consulting», «Agrarian Holding Avangard» company produces more than 26% of the total volume of chicken egg production in Ukraine (43% of the total volume of eggs produced in industrial enterprises) and 79% of the total volume Dry egg products produced in Ukraine for 2010. The companies of the company are located in 14 of the 24 oblasts of Ukraine and in the Autonomous Republic of Crimea. Agroholding is the second largest egg and egg producer in the world, according to the leading world poultry trade magazine (The Netherlands). Majority shareholder with a share of 77% is Oleg Bakhmatyuk [8].

The company «Avangard» starts its operations in 2003 after the acquisition of Avangard-Agro, a subsidiary of Avangard (Ivano-Frankivsk), a parent company. The enterprise specializes in the production and sale of chicken eggs. In 2004, Kirovskiy OJSC was absorbed.

In 2005, Avangard Company absorbed CJSC Chernivetska, CJSC Agrofirma Avis and CJSC Chernobayevske. The following year, the enterprise «Donetsk Poultry Factory» Ltd., «Makariv Poultry Factory», «Poultry Factory Lozuvatskaya», State Enterprise «Rohatyn Poultry Factory» and State Enterprise «Gorodenkiv Poultry Factory» was absorbed. In 2006, the Company became the most powerful Ukrainian producer of the 2nd order of Slaviani Ltd., which allowed the Company to lay the foundations for the vertical integration of business.

October 23, 2007 The company united under the name «Avangard» in accordance with the laws of Cyprus to be the main holding company. The poultry farm «Bogdouhovskaya poultry farm»

LLC and OJSC «Poultry Factory of the First May» LLC, PF «Volnovakhska», LLC «Yuzhnaya Holding», state enterprise «Poultry Factory» Red flag, «PSC» Cross P / F Zorya and «LLC» Ptahokompleks «In 2007, the Company purchased feed mills: OJSC» Vuglegirsky Experimental Mixed Feed Plant» and OJSC Volnova Bakery Integrated Bakery.

In 2008, Avangard bought poultry farms InterBusiness and Areal-Snihurivka LLC. The launch of the egg processing plant was started by Imperovo Foods LLC, the construction of egg production complexes started at CJSC Agrofirma Avis and the CJSC Chernobayevske CJSC.

The production companies of Avangard Company in 2007-2009 were completely modernized and are currently one of the most technologically advanced enterprises in Ukraine. Suppliers of equipment were leading manufacturers of equipment, such as OFFICINE FACCO & C. Spa (Italy); Big Dutchman International GmbH (Germany); MOBA B.V. (Netherlands); ANDRITZ FEED & BIOFUELA / S (Denmark); CimBria Unigrain A / S (Denmark); STULZ H + E GR. PPE (Germany).

The Group consists of: 19 poultry farms, which in 2010 produced 4 420 million eggs; 3 reproducers of the second order, which ensure the production needs of the Company in day-old chicks; 9 breeding zones for young animals; 6 forage factories and 3 warehouses for long-term storage of eggs. The company owns and controls every stage of the egg and egg production process, thus ensuring lower costs and improving product quality control.

In 2009, Imperial Foods Processing Plant became part of the Group. Imperovo Foods Plant is one of the most technologically advanced egg processing facilities in the CIS countries. The company «Agrarian Holding Avangard» intends to gradually increase the capacity of the Imperial Foods plant to 10 million pieces of eggs per day. The technology line is designed and built by the Danish company SANOVO and is considered to be the embodiment of the latest advances in the processing of eggs.

In 2011, a merger with Ukrlandfarming Corporation took place. Oleg Bahmatyuk, who owns 100% of Ukrlandfarming PLC, transferred 77,49% of Ukrlandfarming PLC Avangard's shares to streamline its agricultural assets.

Agrarian Holding Avangard Company is not engaged in growing grain crops for commercial purposes and does not plan to carry out such activities in the future, although the combined agroholding is processing the largest land bank in Ukraine, almost 500 thousand hectares, also has a herd of 65 thousand heads of large cattle, chicken livestock with 24 million chickens. In addition, the company owns 18 meat factories, two refineries, six seed plants, six sugar factories, three elevators, four grain storage facilities and 110 horizontal storage facilities.

Agrarian Holding Avangard is a leading exporter of chicken eggs and egg products from Ukraine. The company takes 97% of exports of dry egg products and 52% exports of eggs. The company realizes the finished products on the territory of Ukraine, as well as exports to Jordan, Turkey, Saudi Arabia, Kazakhstan, Moldova.

The second largest group of companies operating on the market for eggs and egg products is LLC Ovostar Union. Ovostar Union LLC is one of the leading agro-industrial companies in Ukraine with a vertically-integrated structure, the second largest chicken egg producer in Ukraine. Ovostar Union is one of the most famous national brand of chicken eggs – «YASENSWIT» and the brand of dry and liquid egg products «Ovostar» [9].

The parent company Ovostar Union NV is based in the Netherlands. Majority owners of the company are Boris Belikov and Vitali Veresenko.

In 1998, the Company started its work in the field of egg poultry farming for the purchase of the Malinovye poultry farm in the village. Teleshivka (Kyiv region). In 1999, Boryspil Agro Trade managed a management company with the goal of effectively managing all divisions of the company. The following year, the Company began construction of a vertical integration of production, for which it acquired the Zhashkiv Inter-Farm Mixed Fodder Plant in the village.

Skibin (Cherkasy region), one of the largest poultry farms in the country – Open Society «Poultry Factory» Ukraine» and a site for growing young animals, an incubator station in Kagarlyk and a property complex Stavishchansky poultry farm in the village. Stage Created a trading company CJSC «Krushinsk Poultry Complex» to ensure effective sales of products.

Thanks to the vertically-integrated business structure, Ovostar Union controls production costs and the quality of all products at every stage of production. At present, the productive stock population is 2,3 million. Poultry houses are equipped with modern cages «Salmet», «BigDutchman» and «Tešhna». Poultry farms are certified according to the international quality management system and product safety in accordance with ISO 22000: 2005 and HACCP (HACCP) requirements.

In 2001, the Company introduced the national brand «YASENSVIT» on the market – the first packaged egg in the individual packaging that appeared on the Ukrainian market.

The company today offers a full range of both packaged and non-packaged products, which is realized through its own brand retail network of Ovostar Union and retail chains of Ukraine. She is also an innovator in the production of eggs with added value – iodinated eggs, with high vitamin content, a special product for children (approved and recommended by the Ministry of Health of Ukraine), ecologically clean products «Bio Eggs» and «Organic Eggs». The share of the company's contracts in the category «Eggs» in the domestic sector Private Label exceeds 83%.

The company has created the first egg products plant in Ukraine, LLC «Ovostar», based on the shop of OJSC «Poultry Factory» Ukraine». In 2003, the Company created «Golden Chicken» Ltd – a production site for keeping its own parent stock, receiving an incubation egg and growing young animals for their own needs in an incubation egg.

In 2006, the Company completed the process of major reconstruction of the Ovostar Egg Production Plant. Classification shops with a capacity of 165 thousand eggs per hour with modern machines MOBA B.V. (Netherlands) and

STULZH + E GR. PPE (Germany) guarantees daily production of packaged products for their own branded retail outlets and more than 2000 stores throughout Ukraine.

In 2008, key owners decided to consolidate all of the above-mentioned enterprises into one group of companies in order to strengthen their position in the Ukrainian market. Ovostar Plant has completed the process of building an integrated quality management system and product safety in accordance with the requirements of ISO 9001: 2000, ISO 9001: 2008 and ISO 22000: 2005 (HACCP).

Ovostar Union has become a member of the World Organization of the leading producers of chicken eggs and egg products, the International Egg Commission (International Egg Commission).

Since 2009, the Company has launched its second feedburning feed mill for poultry feed on the territory of OJSC «Poultry Factory» Ukraine to cover the growing demand for feed. Vertical diversification of business is one of the most important investment concepts, which reduces the risks of an investment portfolio, while increasing the company's profitability. For the deepening of vertical integration, a shop for processing egg shell has been created. Thus, the diet of the carrier is enriched with natural calcium of its own production.

Following the strategy of vertical integration, the company built an oil extraction plant for the production of sunflower oil and sorghum. Production of unrefined cold pressed sunflower oil, packaged in consumer packaging from TM «YASENSWIT» has begun.

The Ovostar Ltd. is certified according to the international standard HALAL – Certificate, ie «Systems of voluntary certification of products and services for compliance with the canons of Islam».

In 2010 «Golden Chicken» LLC was renamed LLC «YASENSVIT», and the managing company of «Borispol Agro Trade» LLC was named «Ovostar Union» Ltd., which completed internal integration processes and corporate culture formation of the Group of Companies. In 2011,

the Company increased its revenues to UAH 400 million, which is 36% more than in 2010. In 2011, Ovostar Union sold 439 million eggs, 1 338 tons of dry and 4 072 tons of liquid egg products, 1 432 tons of sunflower oil. As of December 31, 2011, the total number of birds was 3,1 million head, of which 2,3 million headed chickens. Ovostar Union products are certified according to the standards of the Halal and Kosher systems, which significantly extends the range of customers within and outside Ukraine, especially given the dynamic development of the markets in Asia and the Middle East.

In recent times, the issue of the energy crisis, especially regarding the stocks of carbohydrate fuel, is particularly relevant. It is fuel briquettes from husk of sunflower seeds produced at the plant «Ovostar Union» as a by-product in the process of sunflower oil production. The production capacity is over 400 tons per month.

As can be seen from the structure of the two largest groups of enterprises for the production of eggs and egg products in their structure, unfortunately, there are no centers of innovation, namely, scientific institutions and educational institutions that would train specialized specialists specifically for the needs of the industry. As a result of this state of affairs, virtually all equipment that was installed during the modernization of production capacities is foreign and deepens the dependence on its industrial service. Thus, suppliers of poultry equipment were OFFICINE FACCO & C.Spa (Italy); Big Dutchman International GmbH (Germany); MOBA B.V. (Netherlands); ANDRITZ FEED & BIOFUELA/S (Denmark); CimBria Unigrain A/S (Denmark); STULZ H + E GR. PPE (Germany). The poultry houses are equipped with modern cages «Salmel», «Big-Dutchman» and «Te šhna». Egg producers have equipment from the Danish company SANOVO and Siemens controllers.

In addition, egg producers do not have their own sales network and cooperate with retailers in the supplier-seller mode, which forces them to comply with the terms of trade organizations. Therefore, it is a very topical issue. In the process

of forming a cluster association, the creation of a joint distribution network and trade organizations should be created, which will reduce the costs of companies for logistics and retail sales of products. In addition, foreign trade organizations should be set up to join efforts to sell products abroad, which will cooperate closely with trade missions abroad and provide comprehensive representation of products of Ukrainian producers when accrediting products outside Ukraine and concluding foreign trade contracts.

For the emergence of a stable competitive advantage in the country, a competitive industry must rely on the four determinants of a competitive diamond for the egg sector are all four determinants. Factor conditions, demand parameters, related and supporting industries, and internal competition for chicken eggs market create an environment that quickly accumulated overall competitive advantages in the middle of the country. Countries have the greatest chance of success in those industries or their segments where the determinants of competitive advantage as systems are most favorable.

Thus, the presence of natural competitive advantages and a significant domestic market in the country undoubtedly affects the competitiveness of Ukrainian producers in this field. Natural resources, that is, the quantity, quality, availability and cost of land, the country's climatic conditions and the geographical location of the main consumers are extremely favorable for this market. But gaining a competitive advantage based on factors also depends on how efficiently they are used, so only the innovation of the groups can serve as a guarantee of the long duration of the acquired competitive advantages.

As a conclusion, the industry today has the main factor competitive advantages – such as natural resources, climatic conditions, geographical location of the country and began to accumulate developed – is a modern infrastructure, highly educated personnel. However, today, poultry farmers do not have specialized research institutes, business incubators and innovation centers, and

as a result do not have specialized competitive advantages – they are specialists with a narrow specialization, specific types of infrastructure, databases in certain areas of knowledge and other factors used in a limited number industries. There-

fore, the competitiveness of the egg sector in Ukraine is not long, and only the creation of clusters of growth for the transition of the industry to an innovative way of development can provide it a long-term competitive advantage.

REFERENCES

1. Kropivko M.F. Increasing the competitiveness and social orientation of agro-industrial production on the basis of the development of cluster systems / M.F. Kropivko // Economy of agroindustrial complex. – 2013. – No.3. – P. 3-15.
2. Odintsov M.M. Main directions of cluster organization of regional agro-industrial production / M.M. Odintsov, O.M. Odintsov // Economy of agroindustrial complex. – 2012. – No.1. – P. 23-29.
3. Paskhaver B. The price competitiveness of the agrarian sector / B. Paskhaver // Economy of Ukraine. – 2007. – No.1. – P. 78-88.
4. Sabluk P.T. The New Economic Paradigm for the Formulation of the National Food Security Strategy of Ukraine in the 20th Century / P.T. Sabluk. – K.: IAE, 2001. – 94 p.
5. Marshall A. Principles of Economics: An Introduction Volume / A. Marshall. – London, UK: Macmillan, 1990. – 568 p.
6. Shumpeter J. Capitalism, Socialism and Democracy: Per. from english Under Ed. VS Autonomous. – Moscow: Economics, 1995. – 540 p.
7. Porter M. Competition Strategy: A methodology for analyzing the industries and activities of competitors. – K.: Fundamentals, 1997. – 390 p.
8. Corporate site. Access mode: <http://avangardco.ua>
9. Corporate site. Access mode: www.ovostar.ua

Аңдатпа

Ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігін түсіну үшін біріншіден, бәсекелестік мәнінің белгі-леріне байланысты бірқатар әдіснамалық мәселелерді шешусіз мүмкін емес. Екіншіден, оны талдау үшін анық құрылымдалған көрсеткіштер жүйесін құруы қажет. Үшіншіден, бәсекеге қабілеттілігінің өзгерісін болжау және оның кешенді бағалауына жарамды үлгісін анықтау қажет. Білім экономикасы саланың бәсекелестігін қамтамасыз етуге арналған ең тиімді өндіріс жүйелер болып саналатын кластерлерді даму басымдылығына бейімделеді. Кластерлер құрамалы көп-векторлы ұйымынның түрі болғандықтан, жаһандану дәуірінде әдеттегі нарықтық құрылымы және бәсекеге қабілетті ас өндірісінің негізгі үлгісі болып табылады. Осыған байланысты кластерлік бірлестігін қалыптастыру барысында ең маңызды сұрақ біріккен дистрибуция жүйесінің және сауда ұйымдарының құрылуы болуы тиіс. Сонымен қатар шетелде өнімдерді өткізу бойынша күш бірлесу үшін сыртқы сауда ұйымдары құрылу керек. Олар шетелдің сауда өкілдерімен тығыз байланыста болып, украиналық өндірушілердің өнімін таныстырады және де сыртқы сауда келісімдерін жасайды.

Аннотация

Современное понимание конкурентоспособности национальной экономики невозможно без решения целого ряда методологических проблем, связанных, во-первых, с выяснением самой

сути конкуренции. Во-вторых, созданием четкой, структурированной системы показателей для ее анализа и, в-третьих, с выяснением возможности их использования с целью получения модели, пригодной для комплексной оценки конкурентоспособности и прогнозирования ее динамики. Экономика знаний ориентируется на приоритетность развития кластеров, которые признаны одними из наиболее эффективных производственных систем для обеспечения конкурентоспособности отрасли. Кластеры как вид сложной многовекторной, а не централизованной организации представляют собой типичную рыночную структуру в эпоху глобализации и является основной парадигмальной модели конкурентоспособной пищевой промышленности. Поэтому крайне актуальным вопросом в процессе формирования кластерного объединения должно стать создание совместной сети дистрибуции и торговых организаций, снизит расходы компаний на логистику и розничную реализацию продукции. Кроме того, для объединения усилий по реализации продукции за рубежом должны быть созданы внешнеторговые организации, будут тесно сотрудничать с торговыми миссиями за рубежом и комплексно представлять продукцию украинских производителей при осуществлении аккредитации продукции за пределами Украины и заключению внешнеторговых контрактов.

ЭОЖ 336.532
ҒТАМР 06.75.37

Н.М. Алашбаева, магистр, аға оқытушы
ҚазЭҚХСУ

ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ЖОБАЛАРДЫҢ ТИІМДІЛІГІН БАҒАЛАУДЫҢ БАҒЫТТАРЫ

Ғылыми жұмыста кәсіпорындардың бүкіл инвестициялық жобаларын жақсартып, оның қызмет ету әрекеттерін жетілдіру көздері көрсетілген. Транспорт нарығы барысында жобалардың тиімділігін бағалауда тәуекел көздері анықталған. Үкімет пен Ұлттық банктің орта мерзімді перспективадағы инфляцияны төмендету мөлшері, экономикадағы мемлекеттің ролін төмендету жөніндегі Мемлекет басшысының тапсырмасын орындау үшін мемлекет иелігінен алу және жекешелендіру бойынша жасалған ауқымды жұмыстары көрсетілген. 2017 ж. наурызда үкіметтік қарыз алу деңгейін төмендету үшін мемлекеттік кепілдіктерді ұсыну рәсімдерін жеңілдету жолдары қарастырылған.

Бірыңғай ақпараттық саясат шеңберінде әрбір нақты кәсіпорынның мақсатын жіті сипаттай отырып, «Самұрық-Қазына» ҰӘҚ», «ҚазАгро» және «Бәйтерек» АҚ объектілерін қоса алғанда жекешелендіру бойынша кең ауқымды PR-кампаниялары әзірлеген жоспарлар анықталған. Сонымен қатар инвестициялық жобалардың тиімділігін бағалауда тәуекел және инфляция факторларын есепке алу ұсынылады.

Кілт сөздер: фактор, жоба, инфляция, транспорт, инвестиция, табыс.

Ключевые слова: фактор, проект, инфляция, транспорт, инвестиция, прибыль.

Keywords: factor, project, inflation, transport, investment, income.

ҚР Үкіметінің отырысында ҚР Ұлттық экономика министрі «Дағдарысқа қарсы жоспар «100 нақты қадам» Ұлт жоспары шеңберіндегі реформаларды тереңдету жөніндегі, Мемлекет басшысының 2015 ж. 18 қарашадағы Үкіметтің кеңейтілген отырысында берген тапсырмаларын орындау жөніндегі шараларды, 2015-2016 жж. арналған жедел шаралар мен «ерекше кезең», сондай-ақ экономиканы долларсыздандыру жоспарларының өтпелі іс-шараларын қамтиды», – деп хабарлады [1].

Мемлекет басшысының тапсырмаларына сәйкес жаңа құрылымдық экономиканы қалыптастыру үшін келесідей шаралар көзделді.

Бірінші бағыт. «Қаржы секторын тұрақтандыру».

1. Үкімет пен Ұлттық банктің орта мерзімді перспективадағы негізгі мақсаты инфляцияны келесі кестедегідей мөлшерде төмендетуге болатындығын көре аламыз.

2. Жұмыс істемейтін кредиттер тұрғысынан банк секторының барлық субъектілеріне жүргізілген күйзеліс-тестілеудің нәтижелері бойынша қаржы секторының тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін 2016 ж. қыркүйекке дейін оларды мойындау және есептен шығару жөніндегі шаралар қабылданды.

3. Зейнетақы жинақтарының кірістілігін арттыру мақсатында 2016 ж. наурызға дейін зейнеткерлік активтерді инвести-

циялау тәсілдері қайта қаралатын болады және 2016 ж. шілдеге дейін зейнеткерлік қорлар активтерін қазақстандық немесе шетелдік жеке компаниялардың басқаруына беру тетіктері әзірленді.

4. Экономиканы долларсыздандыру мақсатында Ұлттық банк Үкіметпен бірлесіп экономиканы долларсыздандыру және корпоративтік құнды қағаздар нарығын да-

мытуды және биржалық сауданы теңгелей қаржы құралдарымен ынталандыруды, ел аумағында сатылатын тауарлар мен көрсетілетін қызметтер бағаларын және олардың жарнамасындағы бағаларын тек ұлттық валютада белгілеу мен көрсетуді қоса алғанда теңге құралдарының тартымдылығын арттыру жөніндегі шаралар кешені қабылданды.

Кесте

Үкімет пен Ұлттық банктің орта мерзімді перспективадағы инфляцияны төмендету мөлшері

Жылдар	Пайыз
2016	6%
2017	8%
2018	7%
2019	6%
2020	4%

Екінші бағыт. Бюджет саясатын оңтайландыру бюджет саясатының негізгі мақсаттары қатаң үнемдеу, мемлекеттік шығыстардың тиімділігін арттыру және Ұлттық қор қаражатын ұтымды пайдалану болады.

1) 2017-2019 жж. арналған республикалық бюджетті қалыптастыру барысында 2016 ж. сәуір-тамызда тиімсіз шығыстарды және жеке сектор қаржыландыруы мүмкін шығыстарды алып тастау арқылы бюджет шығыстарын оңтайландыра отырып, республикалық және жергілікті бюджеттік бағдарламаларға толық ревизия жүргізілуде;

2) 2016 ж. наурызға дейін Бюджет кодексіне қолма-қол ақша тапшылығын жабу үшін жергілікті атқарушы органдардың үш жылға дейінгі мерзімге Үкіметтен қарыз алуын көздейтін толықтырулар енгізілетін болады;

3) жалпы сипаттағы трансферттер туралы заң жобасын әзірлеу кезінде республикалық бюджеттен бөлінетін нысаналы трансферттер есебінен барлық жергілікті инвестициялық жобаларды қаржыландыру

2017 ж. бастап толықтай жергілікті деңгейге беріліп жатыр;

4) салық жүйесін түбегейлі реформалау мақсатында Ұлттық экономика министрлігі 2016 ж. тамызда ҚҚС-тің орнына сатудан түсетін салықты енгізуді, салық режимдерін үш деңгейге дейін оңтайландыруды, тиімсіз салықтық жеңілдіктерді жоюды, сондай-ақ салық саласының ашықтығы мен салықты әкімшілендіру тиімділігін арттыруды көздейтін біріктірілген Салық және Кеден кодексінің жобасын Парламентке енгізетін болады [2].

Үшінші бағыт. Жекешелендіру және экономикалық бәсекелестікті ынталандыру.

1. Yellow Pages Rules қағидаттарына сәйкес ағымдағы жылдың соңына дейін акцияларының 50%-дан астамы мемлекетке тиесілі заңды тұлғалар жүзеге асыра алатын қызмет түрлерінің тізбесі бекітілетін болады. Бәсекелестік пен жеке капиталды дамытуды ынталандыру үшін 2016 ж. наурызда монополияға қарсы ведомствоның мәртебесі мен оның жұмыс тәртібі айқын регламенттелген.

2017 ж. 1 қаңтардан бастап үстем немесе монополиялық жағдайға ие нарық субъектілерінің мемлекеттік тізілімі жойылып 2016-2017 жж. табиғи монополиялардың базалық субъектілері шекті (ұзақ мерзімді) тарифтер бойынша жұмысқа көшірілді. 2016 ж. қаңтарда жекешелендіру процесін сүйемелдеу және оның мониторингін жүргізу үшін халықаралық консультанттарды тарта отырып, Үкімет жанынан Жобалық офис (Delivery unit) құрылып, өз қызыметтерін атқарды.

2. 2016-2019 жж. ішінде «Самұрық-Қазына» ҰӘҚ» АҚ өзгертуі жалғасатын болады. Мемлекет басшысының тапсырмасына сәйкес 2017 ж. шілдеге дейін «Самұрық-Қазына» ҰӘҚ» АҚ, «Бәйтерек» ҰБХ» АҚ, «КазАгро» ҰБХ» АҚ активтері бәсекелі ортаға көшкеннен кейін, оларды шағын холдингтер етіп қайта құру бойынша ұсыныстар дайындалатын болады. Оңалту және банкроттықтың, сондай-ақ төлем қабілетсіздігін реттеудің жаңа тетіктерін іске асыру мақсатында 2018 ж. қаңтарда тиісті іс-қимыл жоспары қабылданатын болады және наурызға дейін жеке тұлғалар банкроттығы институтын енгізу бойынша заң жобасының тұжырымдамасы әзірленді [3].

Төртінші бағыт. Жаңа инвестициялық сасаттың негіздері.

1. Ел экономикасына инвестиция тартуды жандандыру үшін 2016 ж. ақпанда ЭЫДҰ стандарттарына сәйкес инвестициялық ахуалды жақсарту жөнінде шараларды көздейтін Егжей-тегжейлі жоспар қабылданатын болады. Осы жұмысты ұйымдастыру үшін 2016 ж. қаңтарда Үкіметтік және өңірлік кеңестер құрылатын болады және «бірыңғай терезе» қағидаты бойынша ҚР Инвестициялар және даму министрлігі Инвестициялар жөнінде комитеті мен «Казнекс Инвест» АҚ-тың қызметі күшейтілді.

2. 2016 ж. шілдеден 2020 ж. дейін өңірлерді дамыту бағдарламасын іске асыру шеңберінде миникластерлерді дамытуды қоса алғанда 6 макроөңірді (Оңтүстік, Солтүстік, Орталық-Шығыс, Батыс, Алматы

және Астана) дамытудың инвестициялық бағдарламалары әзірленетін болады.

3. «Мемлекеттік сатып алулар туралы» жаңа Заң шеңберінде ұзақ мерзімді келісім-шарттарды үш және одан көп жылдарға жасау көзделеді, бұл жеке сектордың инвестициялық белсенділігін ынталандырады.

4. Еуразиялық экономикалық одақ шеңберінде Қытай Халық Республикасы, Иран Ислам Республикасы, Моңғолия, Үндістан Республикасы, Пәкістан Ислам Республикасы, Орталық Азия және Кавказ елдерімен еркін сауда туралы келісім жасау мәселесі жүйелік негізде пысықталатын болады.

5. 2016 ж. сәуір айында ИДМ ИИДМБ өзектілендіру жөніндегі Жарлық жобасы дайындалып, Президент әкімшілігіне енгізілді.

6. 2016 ж. мамырда Назарбаев Университетінің «Астана бизнес кампус» хайтек-паркі мен Алматы қаласындағы «Алатау» технопарк базасында тиімді ғылыми-инновациялық жүйені дамыту үшін тиісті Жол картасы бекітілді [4].

Бұдан басқа, 2018 ж. мамыр айына дейін Білім және ғылым министрлігі Германия, Канада, Австралия және Сингапур елдерінің тәжірибесі бойынша техникалық және кәсіптік білімі бар кадрлар даярлау жөніндегі бірлескен орталықтар құру бойынша ұсыныстар дайындайтын болады. 2016 ж. мұнайгаз секторында ірі жобаларды іске асыру жалғасады. 2016 ж. желтоқсанда «Қашаған» кен орнында коммерциялық өндіру басталды, Каспий құбыр желісі консорциумын кеңейту аяқталады, 2016 ж. сәуірде «Теңізшевройл» ЖШС болашақ кеңейту жобасын белсенді іске асыру басталды және 2017 ж. желтоқсанда Бейнеу-Бозой-Шымкент газ құбырының құрылысы аяқталды [5].

Қорыта келе, «ҚТЖ» ҰК» АҚ өзіне тапсырылған міндеттерді жаспарлы түрде орындау мақсатында ел экономикасы мен тұрғындардың сұранысын сапалы қамтамасыз етіп, ұжым алдындағы өзекті мәселелерді корпоративтік және мемлекеттік

тұрғыда шешуге күш салады. Республиканың қазіргі даму жағдайында темір жол қызметінің қазіргі жағдайы мен оның дамуы еліміздің экономикалық даму қарқынына тікелей ықпал етіп отыр. Осының нәтижесінде сыртқы қарым-қатынас соңғы 10 жылдықтың ішінде өсу қарқынын көрсетіп келеді. ҚР сыртқы тауар айналымы 2018 ж. мәліметтер бойынша 119,4 млрд долл. құраған, бұл былтырғы жылмен салыстырғанда 11,6%-ға төмен. Сонымен қатар экспорт

8,2%-ға төмендеп, 78,2 млрд долл. құрады, ал импорт 41,2 млрд долл. құрап 8,4%-ға төмендеген.

Ел басының «Нұрлы жол – Болашаққа бастар жол» Жаңа экономикалық саясатын жариялады. Оның сыртында 100 қадамды нақтыладық. Осы негізде Қазақстанды халықаралық көліктік коммуникациялық ағындарға ықпалдастыруда аса ауқымды тапсырмалар алдымызда тұр.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасы көлік жүйесінің инфрақұрылымын дамытудың және ықпалдастырудың 2020 ж. дейінгі «Мемлекеттік бағдарламалар тізбесін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 ж. 19 наурыздағы №957 Жарлығына толықтыру енгізу туралы ҚР Президентінің жобасы / ҚР Үкіметінің 29 қараша 2013 ж. №1263 қаулысы.
2. Можарова В.В. Транспорт в Казахстане: современная ситуация, проблемы и перспективы развития // Казахстанский институт стратегических исследований при Президенте РК. – Алматы, 2016.
3. Қазақстан Республикасындағы көлік // Статистикалық жинақ. – Алматы, 2017.
4. Алашбаева Н.М., Серик Б.Б. Инвестициялық жобаларды басқару жөніндегі дағдарысқа қарсы іс-шаралар және ҚТЖ ҰК АҚ инвестициялық қызметі // ҚазЭҚХСУ Жаршысы. – 2018. – №2. – 61 б.
5. Оспанов Е.Ж. Тенденции инвестиционных процессов в Казахстане // Вестник КазУЭФМТ. – 2018. – №2. – С. 66.

Аннотация

В научной работе отражены источники совершенствования инвестиционной активности предприятий и повышения их инвестиционной активности. На рынке транспортных услуг были определены источники риска для оценки эффективности проектов. Продемонстрировать широкомасштабную работу по приобретению и приватизации правительства для решения задачи главы государства по снижению роли правительства и Национального банка в среднесрочной перспективе по инфляции. В рамках Единой информационной политики были определены планы широкомасштабных приватизационных кампаний, в т.ч. на объектах ФНБ Самрук-Казына, АО «КазАгро» и «Байтерек», с четким описанием целей каждого конкретного предприятия. В марте 2017 г. были рассмотрены способы упрощения процедуры предоставления государственных гарантий для сокращения государственных заимствований.

В то же время рекомендуется учитывать риски и факторы инфляции при оценке эффективности инвестиционных проектов.

Annotation

The scientific work reflects the sources of improving the investment activity of enterprises and increasing their investment activity. In the transport services market, sources of risk were identified for

assessing the effectiveness of projects. Demonstrate large-scale work on the acquisition and privatization of the government to solve the problem of the head of state in reducing the role of the government and the National Bank in the medium term for inflation. Within the framework of the Unified Information Policy, plans for large-scale privatization campaigns were defined, including at the facilities of the NWF Samruk-Kazyna, KazAgro JSC and Baiterek, with a clear description of the objectives of each particular enterprise. In March 2017, there are ways to simplify the procedures for granting government guarantees to reduce government borrowing. At the same time, it is recommended to take into account risks and factors of inflation when evaluating the effectiveness of investment projects.

УДК 336.28
ГРНТИ 06.73.65

*Шталь Т.В., д.э.н., профессор, декан факультета
международных экономических отношений
Харьковский национ. эконом. университет им. Семена Кузнеця*
*Г.Б. Алина, к.э.н., доцент
КазУЭФМТ*

РИСКИ ИСЛАМСКОГО БАНКА: СПЕЦИФИКА И ОСОБЕННОСТИ

Функционирование исламской модели предполагает не только наличие специфических черт, но и специфических рисков, таких как риск несоответствия шариату, риск потери репутации и др. В связи с активным распространением исламских финансов на мировом финансовом рынке и бурным его ростом возникла необходимость изучения классификации рисков исламских банков, выявления их источников, особенностей их формирования и способов их снижения. Продемонстрированы риски в различных сделках финансирования с использованием исламских финансовых инструментов. Рассмотрены особенности методов и инструментов минимизации и управления рисков в исламских банках на современном этапе.

Ключевые слова: шариатский совет, исламские риски, риба, стандарты AAOIFI, шариатский надзор.

Кілт сөздер: шариғат кеңесі, ислам тәуекелдері, риба, AAOIFI стандарттары, шариғаттық қадағалау.

Keywords: shariah council, islamic financing, riba, IAAOIFI standards, shariah supervision.

Исламские банки, выполняя роль финансового посредника, подвержены рискам, как и любой финансовый институт. Банковские риски по своей форме по многим позициям схожи для исламских и традиционных банков. Вместе с тем, исламским банкам присущи специфические (уникальные) риски, ввиду осуществления ими бизнеса строго в соответствии с шариатом.

Отсюда следует, что исламским банкам

нужны другие процессы идентификации рисков и иные подходы к управлению рисками, другие методы управления рисками, а также иной вид надзора и контроля. Ввиду этого, риски исламского банкинга рассматривают в двух уровнях: риски, присущие в целом банковскому бизнесу и риски, присущие лишь исламским банкам. К специфическим рискам исламского банка относятся:

– риск несоответствия шариату, который связан с несоблюдением норм и принципов шариата и характеризует потенциальные убытки для исламского банка, складывающийся в результате несоответствующей работы внутренней и внешней

системы, людей и так далее.

– риск потери репутации связан с неудовлетворенностью клиентов, если отдача на инвестиции окажется недостаточной или в случае применения к ним завышенных ставок (рис. 1).

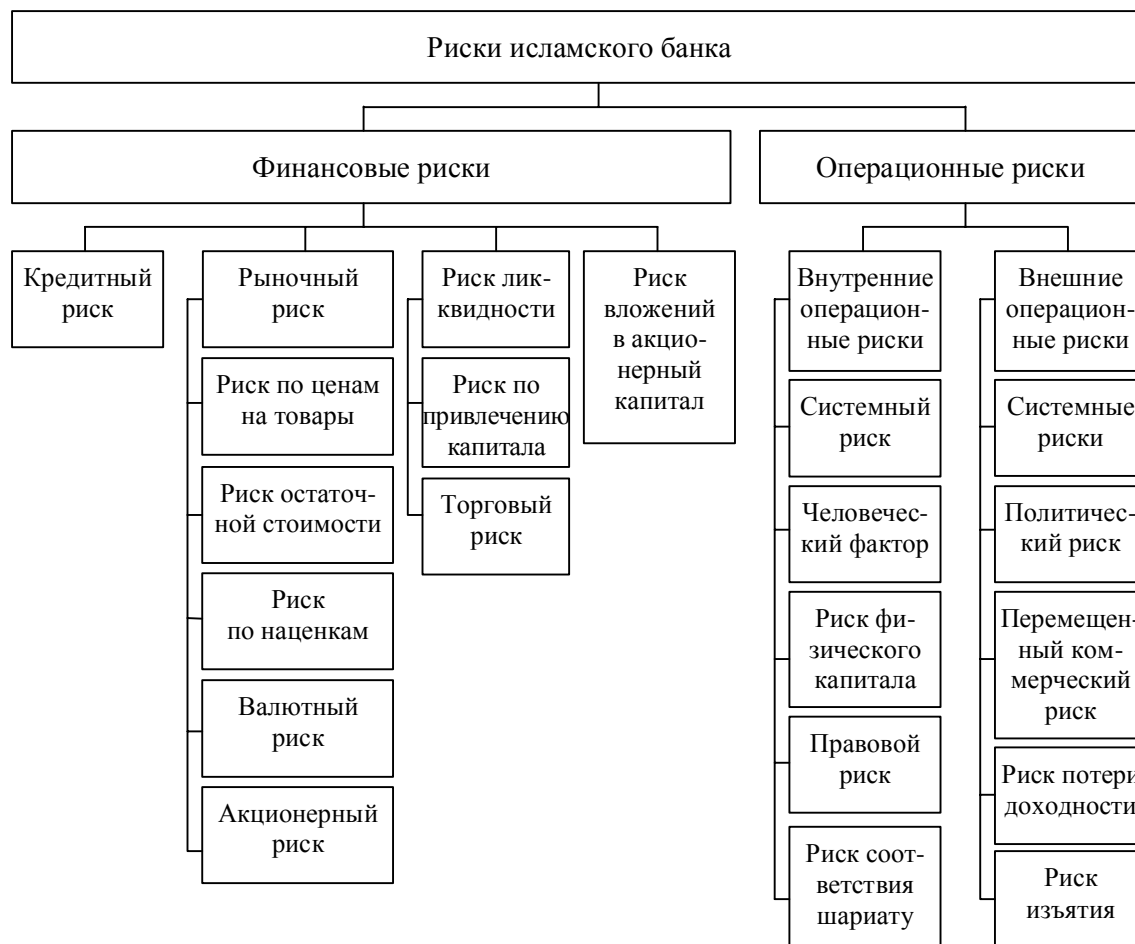

Рисунок 1. Риски исламского банка*

**Рисунок составлен по источнику [1]*

Следует отметить, что и традиционные и исламские банки сталкиваются в основном с одними и теми же рисками, при учете специфики и особенностей исламского банкинга:

– риск потери доходности связан с потенциальным влиянием на доход, обусловленный непредвиденным изменением нормы доходности. В большинстве это связано с риском необеспеченности нормой доходности держателей инвестиционных счетов,

в случае если уровень их доходов по депозиту окажется ниже признанной рыночной ставки. Традиционные банки по сравнению с исламскими банками, заранее устанавливают процентные ставки по депозитам с учетом рыночных ставок; исламские банки определяют доход между вкладчиками, исходя из прибыли банка и инвестиционного вклада клиентов; таким образом, доходность, в конечном счете, может в значительной мере отличаться от рыночных ставок;

– юридические риски в исламских банках возникают по некоторым причинам:

а) в основном в большинстве государствах функционируют законы, не поддерживающие уникальные особенности исламских финансовых продуктов. К примеру, если основной деятельностью исламских банков является торговля (мурабаха) и инвестиции в акции (мушарака и мудараба), то действующее банковское законодательство запрещает коммерческим банком заниматься данными операциями;

в) нестандартность исламских контрактов приводит к тому, что процесс ведения переговоров различного уровня и аспектов сделки является затруднительным и дорогостоящим;

с) отсутствие исламских судов, которые могут привести в исполнение исламские контракты, увеличивает юридические риски при использовании этих контрактов.

– кредитный риск относится к основному, с которым банк сталкивается в своей деятельности, т.к. риску подвергается финансовый результат деятельности банка или его капитал ввиду неспособности или нежелания должника следовать условиям того или иного договора, заключенного им с банком. Объектом кредитного риска являются все основные финансовые параметры банка (капитал, активы, прибыль), а субъектом – совокупность контрагентов (как в рамках балансовых, так и забалансовых операций), имеющих обязательства перед банком. Определение величины кредитного риска по сути дела означает установление степени доверия к этим контрагентам, обусловленной временным интервалом. В данном случае различие между традиционным и исламским банком состоит в установленных критериях и механизме получения прибыли, оправдывающим принятие на себя риска.

Наличие кредитного риска грозит потерей доходов, получаемых в результате задержки оплаты партнером или неплатежа

в рамках договора. Наличие повышенных рисков традиционный банк покрывает за счет высоких ставок вознаграждения, тем самым кредитный продукт становится дорогостоящим [2].

Данный риск лежит в основе всех моделей исламского финансирования: в контрактах мурабаха, при методах финансирования, разделяющих прибыль (мудараба и мушарака) и т.д. При традиционной модели банку обеспечен возврат основной суммы долга, а возможная реструктуризация предполагает более высокий процентный доход. Исламский банк не располагает подобными гарантиями и может защититься от кредитного риска в основном только тщательным отбором активов.

– риск наценки может быть в моделях финансирования с разделением прибыли, подобно мудараба и мушарака, поскольку коэффициент распределения прибыли также зависит от образцовой ставки как LIBOR. Исламские финансовые учреждения используют образцовую ставку (бэнчмарк) для оценки различных финансовых инструментов: в контракте мурабаха наценка определена путем добавления премии за риск к бэнчмарку (LIBOR), обычно наценка фиксируется на весь период контракта. В случае изменения образцовой ставки, наценка в этих контрактах с установленным доходом не могут быть изменена. Поэтому исламские банки часто сталкиваются с рисками, вызванными колебаниями рыночной процентной ставки;

– риск ликвидности является результатом трудностей в получении наличных денег за определенную стоимость от заимствований (риск ликвидности фондирования), либо продажи активов (риск ликвидности актива). Риск ликвидности, являющийся результатом обоих источников, является критическим для исламских банков. По ряду причин, исламские банки подвержены серьезным рискам ликвидности:

а) фикс – ограничение на секьюрити-

зацию текущих активов исламских банков, большинство которых являются долгом;

в) в связи с замедленным развитием финансовых инструментов, исламские банки неспособны быстро привлечь рыночное фондирование. Это проблема становится более серьезной, потому что не имеется никакого денежного рынка между исламскими банками;

с) центральный банк, как кредитор последней инстанции обеспечивает банки механизмом срочной ликвидности всякий раз, когда необходимо, однако имеющиеся методы ЦБ основаны на банковском процессе, поэтому исламские банки не могут выигрывать от них;

– операционный риск – это риск, связанный с прямой или косвенной потерей, возникшей из-за сбоя внутренних процессов, людей, и технологии, а также от внешних событий. Для исламских банков данный риск может быть критическим, т.к. его возникновение связано с недостаточностью квалифицированных специалистов для проведения исламских финансовых операций. Программное обеспечение, применимое на рынке для традиционных банков, не подходит для исламских банков, что соответственно вызывает системные риски разработки и использования информационных технологий в исламских банках;

– риск доверия, который возникает в случае, если банк не в полном объеме исполняет требования шариата, что приводит к потере доверия среди вкладчиков и след-

ствием чего может быть активное изъятие депозитов клиентами. К тому же, более низкая норма прибыли, чем на рынке, может вызвать риск доверия, ввиду того, что вкладчики воспринимают это как нарушение инвестиционного контракта или неграмотное управление банком фондами (AAOIFI, 1999);

– перемещенный коммерческий риск возникает в случае, когда у банков возникает необходимость отказаться от части своей прибыли для оплаты вкладчикам вознаграждения во избежание изъятия депозитов ввиду низкой прибыли (AAOIFI, 1999). Таким образом, происходит перемещение риска, на акционеров банка, вместе с тем, перемещенный коммерческий риск позволяет банку работать в полном объеме в соответствии с требованиями шариата. В целях предотвращения изъятия вкладов, банки вынуждены выделить часть своей доли в прибыли для инвестиционных депозитов;

– комплексные риски характерны для исламского финансирования, ввиду применения в сделках одновременно несколько финансовых инструментов, соответственно банк подвергается сразу нескольким видам рисков. В сделке «салам» банк, осуществив авансовый платеж, берет на себя несколько рисков: риск по несвоевременной поставке товара, рыночный риск товара, риск ликвидности, операционный риск и т.д. Аналогичные ситуации наблюдаются в таких сделках как истисна, финансовая мурабаха, иджара, мушарака/мудароба.

Таблица

Риски в различных сделках финансирования

Сделки	Кредитный риск	Рыночный риск	Риск ликвидности	Операционные риски
Мурабаха	2,47 (17)	2,75 (12)	2,62 (16)	2,8 (15)
Мудароба	3,38 (13)	3,56 (9)	2,57 (14)	2,92 (13)
Мушарака	3,71 (14)	3,67 (9)	3,0 (10)	3,08 (12)
Иджара	2,64 (14)	3,17 (6)	3,1 (10)	2,9 (10)
Истисна	3,13 (8)	2,75 (4)	3,0 (6)	3,29 (7)
Салам	3,20 (5)	3,25 (4)	3,2 (5)	3,25 (4)
Убывающая мушарака	3,43 (7)	3,5 (6)	3,43 (7)	3,17 (6)

*Таблица составлена по источнику [3]

По данным таблицы, индекс, указанный в скобках означает число респондентов: шкала – от 1 до 5, с индикацией 1 как «не серьезный» уровень и 5 как обозначение «серьезно критического» уровня риска.

Как видно, рыночный риск относительно высок в большинстве моделей финансирования, самые высокие уровни в операциях мушарака (3,67), мудараба (3,56) и убывающая мушарака (3,5). Считается, что мурабаха и истисна имеют наименьший рыночный риск (2,75). По риску ликвидности наименьшую степень имеет мудараба (2,57), затем мурабаха (2,62) оба этих инструментов обычно используются для краткосрочного финансирования. Самый высокий риск ликвидности (3,43) показала убывающая мушарака, затем продукты с отсрочкой платежа – салам (3,2), истисна (3,0).

Незначительный операционный риск прослеживается в операциях мурабаха (2,8), иджара (2,9) и мудараба (2,92). Контракты продажи с отсрочкой товара – салам и истисна рассматриваются как наиболее рискованные, степень операционного риска составила (3,25) и (3,29). Модели финансирования, разделяющие прибыль – мушарака и убывающая мушарака, заняли позиции 3,08 и 3,17, соответственно.

В части вопроса, в каких институтах исламских или традиционных наблюдаются наиболее повышенные риски, до сих пор однозначного мнения нет. Считается, что риски в исламских банках ниже по сравнению с рисками в традиционной банковской деятельности, поскольку должник, согласно религиозным канонам, обязан погашать все свои долги. Также в части депозитов вкладчики открывают счета по религиозным причинам, поэтому отсутствуют риски с оттоком депозитов. Вместе с тем, существуют некоторые доводы, позволяющие считать, что степень риска исламских банков все же выше, чем в традиционных банках, работающих с процентными инструментами [4]:

– поскольку большинство исламских банков работает на основе участия в прибыли и убытках, риск вариации конечной доходности на капиталовложения для них выше;

– существует более высокий риск ликвидности, т.к. пропорционально большая доля активов исламского банка имеет неликвидную форму;

– исламские банки не защищены в части валютных операций, т.к. они не могут хеджировать свои позиции;

– исламские банки больше подвержены риску изменений в фискальной и денежной политике правительств, нежели обычные банки, т.к. участвуют в прибылях и убытках предприятий.

Следует отметить, что разделение риска с вкладчиками – уникальное свойство исламского банковского дела. Владельцы вкладов, известных как «инвестиционные счета» разделяющие с банком риск, в данном контексте представляют собой наиболее важное отличие между исламскими и обычными банками. В то время как вкладчики традиционных банков имеют заранее определенный доход, независимо от финансового результата банков, держатели инвестиционных счетов разделяют прибыли и убытки совместно с ними. У вкладчиков исламского банка степень риска намного выше, чем у клиентов традиционных банков. Инвестиционные счета формируют значительную часть предназначенных для инвестирования ресурсов исламских банков.

Ввиду того, что риски смешиваются и меняются от одного вида на другой на различных этапах сделки, а также из-за негибкости и недостаточности инфраструктуры, институтов и инструментов, исламские банки сталкиваются с трудностями по их минимизации. Например, чтобы застраховаться от риска валютного обмена ликвидности исламским банкам запрещается применять иностранные обменные фьючерсы, к тому же в большинстве юрис-

дикций не имеется никаких совместимых с шариатом краткосрочных ценных бумаг [5].

Исламские банки используют методы идентификации и управления рисками в двух категориях:

– первая категория включает стандартные методы: отчет о рисках, внутренние и внешние ревизии, GAP анализ, RAROC, внутренняя оценка и др;

– вторая категория состоит из методов, которые должны быть разработаны или приспособлены в соответствии с требованиями шариата.

К основным методам минимизации риска, применяемым исламскими банками, относятся:

- а) предотвращение (устранение) риска;
- в) перемещение риска;
- с) поглощение риска.

Так, к способу *предотвращения (устранения) риска* относят контрактное смягчение рисков, т.е. соответствующие договорные соглашения между сторонами действуют как методы управления риском. Одним из серьезных факторов риска является вопрос урегулирования спора ввиду отсутствия исламских судов. Для преодоления таких рисков, стороны договариваются о процессе, которого нужно придерживаться, если споры станут неизбежными. Исламские финансовые контракты определяют выбор места правосудия и пункты по урегулированию споров.

Методы *перемещения рисков* включают среди всех прочих использование деривативов для хеджирования, продажи или по-

купки финансовых требований или изменения условий займа. К инструментам, используемым для перемещения рисков в исламских банках относятся:

– кредитные деривативы считаются самыми новыми инструментами для управления кредитными рисками. Кредитный риск отделяется от самого кредита и продается инвесторам, которые идут на данный риск ввиду того, что исламское долговое финансирование практически всегда обеспечено активами и защищено. Ввиду запрета на продажу долгов (кроме Малайзии), исламские банки не используют никакие эквиваленты кредитных деривативов;

– свопы – контракты, где стороны договариваются обменять некоторый объем денежной наличности по истечении определенного периода в будущем. При использовании свопов обе стороны получают выгоду, данные контракты пользуются большим спросом и совместимы с принципами шариата;

– салам и товарные фьючерсы. Согласно шариату современные фьючерсы (оплата и доставка товаров отложены на определенный период) из-за присутствия элементов рибха и гарара, являются запрещенными. Исламские банки стараются не применять товарные фьючерсы в крупных масштабах, т.к. в этих контрактах, в отличие от салам, оплата стоимости товара отсрочена к будущей дате. Вместе с тем, в настоящее время применение товарных фьючерсов постепенно расширяется в исламском финансировании.

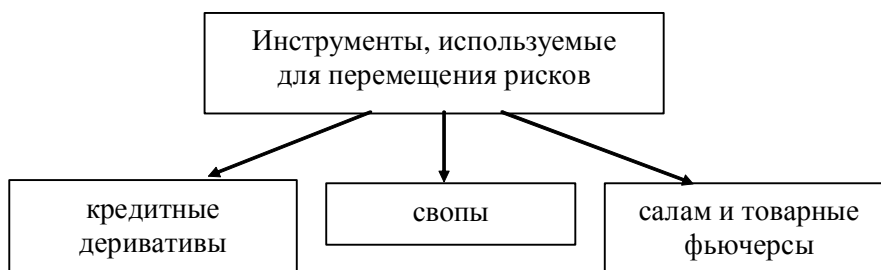

Рисунок 2. Финансовые инструменты, используемые для перемещения рисков

Ввиду сложности риска и трудности в отделении его от активов, они иногда не могут быть устранены или перемещены и банки *управляют* ими с помощью таких способов как обеспечение кредита, гарантии, резервы на покрытие убытков по кредитам и т.д.

– исламские банки, как и традиционные, используют *залоговое обеспечение*, т.к. al-rahn (актив как защита в отсроченных обязательствах) позволяется шариатом. В качестве залога выступают материальные активы, золото, серебро и другие драгоценные предметы, доли в акциях и долге, а такие активы, как финансовые инструменты, основанные на процентах, запрещены и не могут применяться в целях обеспечения кредита;

– в целях улучшения качества кредита кроме залогового обеспечения исламским банком может применяться и коммерческая гарантия. Однако исламская юриспруденция не приветствует их применение, т.к. третье лицо может обеспечивать только гарантии в виде «доброжелательного» действия и на основе оплаты услуг за фактические расходы. Вследствие этого данный инструмент не применяется эффективно в исламской банковской индустрии;

– исламские банки, как и традиционные, обязаны формировать резервы на покрытие убытков по кредитам. Вместе с тем исламская модель финансирования требует более строгих и достоверных систем для

вычисления ожидаемых потерь. В качестве дополнения к обязательным резервам многие исламские банки устанавливают инвестиционные защитные резервы, которые формируются за счет взносов инвестиционных вкладчиков и владельцев банка. Данные резервы обеспечивают защиту капитала и инвестиционных депозитов от любого риска потери, включая невыполнение обязательств, и сводят к минимуму риск изъятия вкладов.

Как видим, из-за религиозных ограничений исламские банки не могут предоставлять операции, противоречащие канонам шариата, в то время как традиционные банки могут предлагать исламские продукты наряду со своими услугами. Вместе с тем, исламский банк несет солидарную с клиентом ответственность и принимает наравне с ним все риски, которые возникают в процессе реализации проекта. Соответственно исламский банк заинтересован в положительной реализации проекта, и при возникновении каких-либо проблем старается разрешить их в интересах общего дела. В свою очередь заемщик также заинтересован в положительном исходе проекта, т.к. при признании проекта или кредита проблемным, он рискует своей репутацией и именем, и возможностью попадания в «черный» список клиентов, после чего получить новое финансирование в банках будет для него весьма проблематично.

ЛИТЕРАТУРА

1. Основы этических (исламских) финансов: Учебн. пособие / Под редакцией Е.А. Байдаулет. – Павлодар: Типография Сытина, 2014. – 326 с.
2. Сейткасимов Г.С., Мусина А.А. Кредитный рынок: современное состояние и инновационные процессы // Вестник КазУЭФМТ. – 2018. – №2. – С. 3-8.
3. Настольная книга по Исламским финансам. – Астана: ИД «Сарыарка», 2010. – 164 с.
4. Алина Г.Б. Исламские финансовые инструменты. – Астана: КазУЭФМТ, 2014. – 212 с.
5. Алина Г.Б. Актуальные вопросы развития исламского финансирования на современном этапе // Вестник КазУЭФМТ. – 2018. – №1. – С. 38-44.

Аңдатпа

Бәрімізге белгілі, тәуекел – кез келген қаржы институтының экономикалық қызметінің ажырамас элементі. Ислам моделінің жұмыс істеуі белгілі бір ерекшеліктердің спецификалық белгілерінің болуымен ғана емес, сонымен қатар ерекше тәуекелдер, шариғатқа жатпайтын тәуекелі және беделі жоғалу қаупі, т.б. қызмет істейді. Исламдық қаржыландырудың жаһандық қаржы нарығындағы белсенді таралуына және оның қарқынды өсуіне байланысты ислам банктерінің тәуекелдерін жіктеуді, олардың көздерін, оларды қалыптастыру сипаттамаларын және оларды азайту жолдарын анықтау қажет болды. Исламдық қаржы құралдарын қолдана отырып, әр түрлі қаржыландыру операцияларында тәуекелдер көрсетілді. Қазіргі кезеңде ислам банктерінде тәуекелдерді барынша азайту және басқару әдістері мен құралдары қарастырылған.

Annotation

As is known, risk is an integral element of the economic activity of any financial institution. The functioning of the Islamic model implies not only the presence of specific features, but also specific risks, such as the risk of non-compliance with the Sharia, and the risk of loss of reputation, etc. In connection with the active spread of Islamic finance in the global financial market and its rapid growth, it became necessary to study the risk classification of Islamic banks, identify their sources, characteristics of their formation and ways to reduce them. Demonstrated risks in various financing transactions using Islamic financial instruments. The features of methods and tools for minimizing and managing risks in Islamic banks at the present stage are considered.

УДК 336. 221
ГРНТИ 06.73.15

Ж.О. Лукпанова, к.э.н., ст. преподаватель
КазУЭФМТ

**НАЛОГОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА
В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН**

В статье рассмотрены вопросы налогообложения аграрного сектора экономики. Проведен сравнительный анализ налогообложения на примере Казахстана, России и Беларуси. Рассмотрены недостатки и преимущества специальных налоговых режимов в Казахстане.

Ключевые слова: налоги, специальный налоговый режим, упрощенный режим, сельское хозяйство, единый земельный налог, аграрный сектор, подоходный налог.

Кілт сөздер: салықтар, арнаулы салық режимі, оңайлатылған режим, ауыл шаруашылығы, бірыңғай жер салығы, аграрлық сектор, табыс салығы.

Keywords: taxes, special tax regime, simplified regime, agriculture, single land tax, agricultural sector, income tax.

Сельское хозяйство с его промышленным сектором, осуществляющим переработку сельхозпродукции, является особой отраслью, результатами деятельности кото-

рой пользуются все остальные сферы. Отрасль, от которой во многом зависит благосостояние всего общества, в условиях транзитивной экономики переживает глубокий кризис. Одним из инструментов финансового регулирования развития той или иной сферы экономики являются налоги. Анализ действующего налогообложения АПК позволит определить степень его эффективности и влияния на уровень деятельности сельскохозяйственных товаропроизводителей. Поэтому очень важно, чтобы налоговый механизм здесь работал наиболее эффективно, способствовал выходу отрасли из кризиса. В этой связи тема исследования является достаточно актуальной.

Целью исследования является обобщение научного и практического опыта налогообложения сельскохозяйственных организаций и хозяйств, а также выявление преимуществ и недостатков действующих режимов налогообложения в Казахстане.

В работе использованы законодательные и нормативные акты, инструктивный и методологический материал, а также ма-

териалы научно-периодических изданий.

В ходе исследования использовались общенаучные методы познания: наблюдения, синтез теоретического и практического материала, сравнения, а также методы анализа.

Проблемы налогообложения и отраслевые особенности сельскохозяйственной отрасли исследованы в работах ученых Бланка, О.В. Врублевской, М.П. Деминой, Л.П. Павловой, В.М. Родионовой, М.В. Романовского, В.И. Самарухи, Н.Г. Сычева, С.И. Уткиной, А.А. Нурумова, Б.Ж. Ермакбаевой, А. Нуракаевой, Ж. Жанбулатовой.

Остановимся подробнее на системе налогообложения аграрного сектора экономики. Если провести сравнительный анализ упрощенных режимов налогообложения между некоторыми странами СНГ, то следует отметить что в отличие от других стран у нас предусмотрено 2 льготных режима и в отличие от режимов в Беларуси и России у нас нет ограничения по численности, доходу и видам деятельности, то есть практически все сельскохозяйственники подпадают под данные режимы [1, с. 9].

Таблица 1

Упрощенная система налогообложения для аграрного сектора в некоторых странах СНГ

Наименование режима	Вид налога в рамках режима	Не являются плательщиками	Условия	Объект	Ставка
1	2	3	4	5	6
Беларусь					
Для плательщиков в сельской местности	Упрощенный налог	Налог на прибыль, налог на недвижимость, земельный налог, местные налоги и сборы, экологический налог, единый платеж из выручки, НДС (при ставке 10%, 20%)	1 категория 1) доход до 639 млн руб; 2) численность работников в мес. 15 чел.; 3) ограничения по видам деятельности 2 категория 1) доход от 639 до 2 130 млн руб	доход	5% без НДС 3% с НДС

1	2	3	4	5	6
			2) численность работников в мес. 15 чел.; 3) ограничения по видам деятельности 2 категория 1) доход от 639 до 2 130 млн руб 2) численность работников в мес. От 16-100 чел.; 3) ограничения по видам деятельности		
Специальный налоговый режим для юридичес. лиц – производителей сельскохозяйственной продукции и сельских потребительских кооперативов		Корпоративный подоходный налог, НДС, социальный налог, налог на имущество, земельный налог, налог на транспортные средства, плата за пользование земельными участками	Юридические лица-производители сельхозпродукции, сельские потребительские кооперативы, членами кот. исключительно являются КФХ, не менее 90% СГД кот. составляют доходы от переработки и реализации их сельхозпродукции [2]	Исчисление в установленном порядке, сумма всех налогов уменьшаются на 70%	
Россия					
Единый сельскохозяйственный налог	Единый сельскохозяйственный налог	Налог на прибыль, налог на имущество соц. налог, НДС (за исключением НДС при ввозе) [3]	ИП, ЮЛ ограничение по видам деятельности, орг.-правовой форме	Доход-расход	6%

Следует отметить, что положительные последствия государственной финансовой, бюджетной, аграрной политики во взаимосвязи обнаружатся в ближайшей перспективе, если страна пойдет по пути стимулирования развития инновационной сферы, производственной инфраструктуры и сельской экономики [4].

Сегодня в казахстанском налоговом законодательстве предусмотрено несколько режимов налогообложения для аграриев. Первый – это специальный налоговый режим для крестьянских или фермерских хозяйств, предусматривающий особый поря-

док расчетов с бюджетом на основе уплаты единого земельного налога и распространяется на деятельность крестьянских или фермерских хозяйств по производству сельскохозяйственной продукции, переработке сельскохозяйственной продукции собственного производства и ее реализации, за исключением деятельности по производству, переработке и реализации подакцизной продукции.

Право применения специального налогового режима предоставляется крестьянским или фермерским хозяйствам при наличии земельных участков на праве част-

ной собственности или на праве землепользования

Для применения специального налогового режима крестьянские или фермерские хозяйства не позднее 20 февраля первого года применения указанного режима представляют в налоговый орган по месту нахождения земельного участка налоговое заявление. Выбранный режим налогообложения изменению в течение налогового периода не подлежит.

При отсутствии акта оценочная стоимость земельных участков определяется исходя из оценочной стоимости 1 гектара земли в среднем по району по данным, предоставленным уполномоченным государственным органом по управлению земельными ресурсами.

Налоговый орган в течение 3-х рабочих дней со дня представления налогового заявления выносит решение о применении специального налогового режима или об отказе в применении специального налогового режима.

Упрощенность и облегчение данного режима заключается в том, что плательщики единого земельного налога освобождаются от следующих видов налогов и других обязательных платежей в бюджет:

1) индивидуального подоходного налога с доходов от деятельности крестьянского или фермерского хозяйства, на которую распространяется данный специальный налоговый режим;

2) налога на добавленную стоимость – по оборотам от осуществления деятельности, на которую распространяется данный специальный налоговый режим;

3) земельного налога и (или) платы за пользование земельными участками – по земельным участкам, используемым в деятельности, на которую распространяется данный специальный налоговый режим;

4) налога на транспортные средства;

5) налога на имущество.

Исчисление и уплата всех других нало-

гов и других обязательных платежей в бюджет производятся в общеустановленном порядке. Плательщики единого земельного налога вправе добровольно подать налоговое заявление в налоговый орган о постановке на учет по налогу на добавленную стоимость.

При осуществлении видов деятельности, на которые не распространяется специальный налоговый режим для крестьянских или фермерских хозяйств, плательщики единого земельного налога обязаны вести раздельный учет доходов и расходов, имущества и производить исчисление и уплату соответствующих налогов в общеустановленном порядке.

Объектом налогообложения является полученный за налоговый период доход от реализации сельскохозяйственной продукции. Исчисление единого земельного налога производится налогоплательщиком самостоятельно путем применения к объекту налогообложения за отчетный налоговый период ставки в размере 0,5%.

На сегодня доля активных субъектов малого бизнеса в сельском хозяйстве составляет 22% [5, с. 13].

В казахстанском налоговом законодательстве предусмотрен еще один упрощенный порядок для аграриев, это специальный налоговый режим для юридических лиц – производителей сельскохозяйственной продукции и сельских потребительских кооперативов. Так специальный налоговый режим для юридических лиц – производителей сельскохозяйственной продукции и сельских потребительских кооперативов (далее – специальный налоговый режим) предусматривает особый порядок исчисления корпоративного подоходного налога, налога на добавленную стоимость, социального налога, земельного налога, платы за пользование земельными участками, налога на имущество, налога на транспортные средства.

Специальный налоговый режим

распространяется на:

1) деятельность юридических лиц – производителей сельскохозяйственной продукции по:

– производству сельскохозяйственной продукции с использованием земли, переработке и реализации указанной продукции собственного производства;

– производству продукции животноводства и птицеводства (в т.ч. племенного) с полным циклом (начиная с выращивания молодняка), пчеловодства, а также переработке и реализации указанной продукции

собственного производства;

2) деятельность сельских потребительских кооперативов по:

– реализации сельскохозяйственной продукции, произведенной крестьянскими или фермерскими хозяйствами – членами (пайщиками) данных кооперативов;

– переработке сельскохозяйственной продукции, произведенной крестьянскими или фермерскими хозяйствами – членами (пайщиками) данных кооперативов, и реализации продукции, полученной в результате переработки данной продукции.

Таблица 2

Виды и условия применения упрощенных режимов налогообложения для сельского хозяйства в Казахстане

Виды режимов	Условия применения	Порядок исчисления
Специальный налоговый режим для крестьянских или фермерских хозяйств	Предусматривает особый порядок расчетов с бюджетом на основе уплаты единого земельного налога (ЕЗН) и распространяется на деятельность по производству, переработке и реализации сельскохозяйственной продукции, продукции аквакультуры (рыбоводства) собствен. производства	Объектом налогообложения явл. полученный за налоговый период доход от реализации сельхоз. продукции. Исчисление единого земельного налога производится налогоплательщиком самостоятельно путем применения к объекту налогообложения за отчетный налоговый период ставки в размере 0,5%
Специальный налоговый режим для юридических лиц – производителей сельхоз. продукции, продукции аквакультуры (рыбоводства) и сельских потребит. кооперативов	Данный режим распространяется на деятельность по производству, переработке и реализации сельхоз. продукции, продукции животноводства и птицеводства, пчеловодства, аквакультуры (рыбоводства) и деятельности сельских потребительских кооперативов	Предусматривает уменьшение на 70% исчисленных в общеустановленном порядке сумм КПН, НДС, социального налога, земельного налога, платы за пользование земельными участками, налога на имущество, налога на транспортные средства

Таблица 3

Преимущества и недостатки упрощенных режимов налогообложения для субъектов сельского хозяйства, применяемых в Казахстане

Вид режима	Преимущества	Недостатки
1	2	3
Единый земельный налог (ЕЗН)	– в сумму ЕЗН входят 5 налогов; – низкие ставки; – освобождаются от применения ККМ с фискальной памятью	– кроме ЕЗН уплачивают много видов платежей и сборов; – предоставляют достаточное кол-во налоговой отчетности

1	2	3
Спец. налоговый режим для юридических лиц	– льготы в виде снижения основ. суммы налога по семи видам налогов и платежей; – уменьшение сумм налогов на 70%	– декларация по всем налогам предоставляется в общеустановленные сроки

Вместе с названными преимуществами существуют и недостатки применения данных режимов в налоговой системе РК. Таким образом, необходимо добиться сохранения сельских населенных пунктов, повышения благосостояния населения, сохранения природной среды, а также сохранения национальных традиций и культуры.

ЛИТЕРАТУРА

1. Жанбулатова Ж. Международный опыт по налогообложению субъектов малого бизнеса и аграрного сектора // Вестник Налоговой службы РК. – 2014. – №2. – С. 11.
2. Кодекс РК «О налогах и других платежах в бюджет» от 25 декабря 2017 г. №121-VI.
3. Налоговый кодекс Российской Федерации (Ч. II) от 05.08.2000 №117-ФЗ (принят ГД ФС РФ 19.07.2000) (ред. от 30.12.2012) (с изм. и доп., вступающими в силу с 01.03.2018).
4. Лукпанова Ж.О. Налоговые методы стимулирования инвестиций и инновационного развития экономики в Республике Казахстан // Вестник КазУЭФМТ. – 2017. – №4. – С. 21.
5. Берстембаева Р.К. Особенности налогово-бюджетных рычагов стимулирования предпринимательства в Республике Казахстан // Вестник КазУЭФМТ. – 2018. – №2. – С. 9.

Аңдатпа

Мақалада экономиканың агроөнеркәсіптік секторына салық салу мәселелері талқыланып, Қазақстан, Ресей және Беларусь мысалында салық салудың салыстырмалы талдауы жүргізілді, сондай-ақ Қазақстандағы арнаулы салық режимдерінің кемшіліктері мен артықшылықтары қарастырылды.

Annotation

The questions of taxation of agrarian sector of economy are considered in this article, a comparative analysis of taxation is conducted on the example of Kazakhstan, Russia and Byelorussia, also the failings and advantages of the simplified tax modes are considered in Kazakhstan.

ӘОЖ 338.28
 FTAMP 06.39

Г.Қ. Амирова, магистр, аға оқытушы
 ҚазЭҚХСУ

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҒЫЛЫМНЫҢ ДАМУ МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ

Мақалада Қазақстандағы ғылым және инновацияларды дамытудағы қазіргі үрдістер бағаланады. Қазақстандағы ғылыми және инновациялық қызметті талдау ғылымды қаржыландырудың негізгі көздері арасында іс жүзінде бизнес өкілдері жоқ екенін көрсетеді. Ұлттық инновациялық жүйенің қазіргі жай-күйін бағалау Қазақстанда ғылымды қаржыландырудың қазіргі жүйесінде ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарды орындауға арналған шығындарды ұлғайту мүмкіндігі жоқ екенін көрсетеді. Талданып отырған кезеңде ҒЗТҚЖ-ға ішкі шығындарды жалпы қысқарту іргелі зерттеулерді қаржыландыруға неғұрлым теріс әсер етті. Зерттеу нәтижелері Қазақстандағы ұлттық инновациялық жүйені құрудың кейбір құнды қондырғыларын қайта қарау қажеттілігін көрсетеді.

Кілт сөздер: ғылым, білім, инновации, ұлттық инновациялық жүйе, ҒЗТҚЖ.

Ключевые слова: наука, образование, инновации, национальная инновационная система, НИОКР.

Keywords: science, innovation, national innovation system, research and development.

Қазақстан экономикасын дамытудың инновациялық жолына көшіру және ұлттық инновациялық жүйені құру қажеттілігі туралы «Қазақстан-2050» Стратегиясында және елдің 2019 ж. дейінгі индустриялық-инновациялық дамуының мемлекеттік бағдарламасында айтылған. Білім экономикасы үшін қоғамның дамуындағы ғылым, білім және инновациялық кәсіпкерлік ролінің өсуі тән [1, 2].

Инновациялық экономиканы дамытудың маңызды факторы ретінде Қазақстанның ғылым саласының қазіргі жағдайын талдаймыз.

2017 ж. ҰЭМ Статистика комитетінің деректері бойынша Қазақстан Республикасындағы ғылыми зерттеулер мен әзірлемелермен 386 ұйым айналысты, бұл 2013 ж. қарағанда 45 бірлікке артық (341 ұйым) (1-кесте).

1-кесте

Қызмет секторлары бойынша зерттеулер мен әзірлемелерді орындайтын ұйымдардың жалпы саны, 2013-2017 жж., бірлік*

Ұйымдар	Жылдар					2017/2013 (+/-) өзгеріс
	2013	2014	2015	2016	2017	
1	2	3	4	5	6	7
Кәсіпкерлік сектор	110	149	154	149	146	+36
Жоғары білім беру секторы	112	105	103	103	99	-13

1	2	3	4	5	6	7
Мемлекеттік сектор	78	101	94	100	101	+23
Коммерциялық емес сектор	41	37	39	31	40	-1
Барлығы	341	392	390	383	386	45

**Кесте ҚР ЭФМ Статистика комитетінің деректері бойынша жасалды*

Нұр-Сұлтан қаласында ғылыми ұйымдар желісі қарқынды дамып келе жатқанына қарамастан, Алматы қаласы Қазақстанның жетекші ғылыми орталығы болып қала береді. 2017 ж. Алматы қаласында Қазақстанның барлық ұйымдарының 1/3 шамасында зерттеулер мен әзірлемелермен айналысты.

1-кестенің деректері ғылыми ұйымдардың жалпы санының 38% қызметі сату үшін өнімдер немесе қызметтер өндірумен байланысты кәсіпорындар мен ұйымдарды қамтитын ұлттық экономиканың кәсіпкерлік секторына жатқызылғанын куәландырады.

2013 ж. салыстырғанда кәсіпкерлік сектор ұйымдарының саны 36 бірлікке артты, алайда 2016 ж. салыстырғанда олардың саны үш бірлікке азайды.

Жоғары білім беру секторы ғылыми ұйымдардың саны бойынша екінші болып табылады. Жоғары кәсіптік білім беру секторына құқықтық мәртебесіне, оларды қаржыландыру көзіне қарамастан, олармен ассоциацияланған немесе олардың бақылауындағы эксперименттік станциялар мен клиникалар, ғылыми-зерттеу институттары кіреді. 2017 ж. осы сектор ұйымдарының жалпы санынан 99 ұйым зерттеулер мен әзірлемелермен айналысты. Жоғары кәсіптік білім беру секторы ұйымдарының саны 2013 ж. салыстырғанда 13 бірлікке азайды, 2017 ж. олардың саны 2016 ж. салыстырғанда 4 бірлікке қысқарды. Біздің ойымызша, бұл елдегі жоғары оқу орындарының санын қысқарту бойынша мемлекеттің жүргізіп отырған саясатына байланысты.

Мемлекеттік сектор қоғам мен мемлекеттік басқару жүйесінің қажеттіліктерін

қанағаттандыруды қамтамасыз ететін министрліктер мен ведомстволардан тұрады. Осы секторға негізінен немесе мемлекет тарапынан толық қаржыландырылатын және бақыланатын пайдасыз ұйымдар да жатады. Бұл сектор ұйымдары санының зерттеулер мен әзірлемелер бойынша тармақталған құрылымдар желісі бар. Олардың саны тұрақты емес және жылдан жылға өзгереді. 2017 ж. мемлекеттік сектордың 101 ұйымы зерттеулер мен әзірлемелерді жүргізді. Бұл 2013 ж. салыстырғанда 23 бірлікке артық.

2017 ж. ғылыми зерттеулер мен әзірлемелерді орындаған ұйымдардың ең аз саны ғылымның коммерциялық емес секторында ұсынылған. Осы секторға пайда алуды мақсат етпейтін ұйымдар (қоғамдық ұйымдар, кәсіби қоғамдар, қорлар және т.б.) және жеке жеке ұйымдар, 2017 ж. – 40 бірлік кіреді.

Осылайша, 2017 ж. 2013 ж. салыстырғанда ұйымдардың қысқаруы коммерциялық емес секторда және жоғары білім беру секторында тиісінше 1 және 13 бірлікке қысқарды.

Егер ғылыми зерттеулер мен әзірлемелерді орындайтын ұйымдардың типтерін қарастырсақ, тән үрдісті атап өтуге болады.

Қазақстанның жоғары оқу орындары ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарды (ҒЗТКЖ) орындаумен айналысады.

2017 ж. соңына қарай еліміздің 89 жоғары оқу орны негізгі білім беру қызметімен қатар ғылыми зерттеулерді жүзеге асырды. Алайда, осы уақытта елде ғылыми-зерттеу институттары (ҒЗИ) желісінің қысқаруы байқалады (2-кесте).

2013-2017 жж. бойынша зерттеулер мен әзірлемелерді орындайтын ұйымдардың жалпы саны*

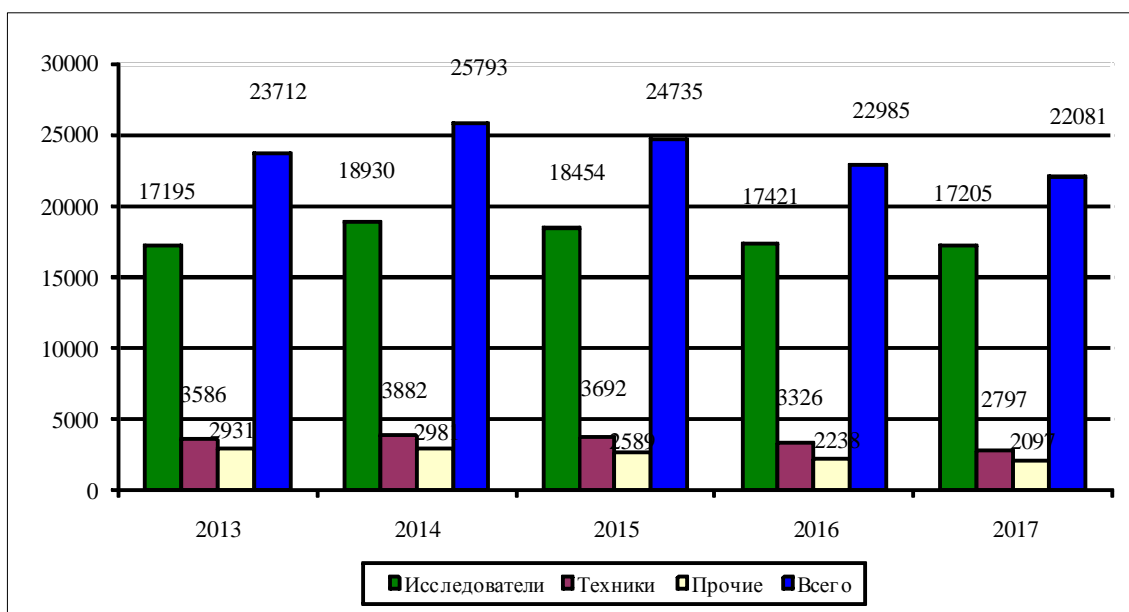
Ұйымдар	Жылдар					2016/2012 (+/-) Өзгеріс
	2013	2014	2015	2016	2017	
ҒЗИ	231	245	237	225	230	-1
ЖОО	84	89	90	93	89	+5
Басқа да ұйымдар	26	58	63	65	67	+41
Барлығы	341	392	390	383	386	45

*Кесте ҚР ЭФМ Статистика комитетінің деректері бойынша жасалды

2-кестенің деректерінен 2017 ж. 2013 ж. салыстырғанда ғылыми-зерттеу институттарының саны 1 бірлікке қысқарған. 2013-2017 жж. аралығында оң динамика ұйымдардың басқа түрлері – жоғары оқу орын-

дары мен басқа да ұйымдар бойынша байқалады.

2017 ж. ғылыми зерттеулер мен әзірлемелерге 22 081 адам қатысты, оның ішінде 17 205 маман-зерттеуші (1-сурет).

1-сурет. Ғылыми зерттеулер мен әзірлемелерді орындауға тартылған персоналдар*

*Сурет ҚР ЭФМ Статистика комитетінің деректері бойынша жасалған

Жалпы, 1-суреттің мәліметтерінен көрініп тұрғандай, 2013-2014 жж. аралығында ғылыми зерттеулер мен әзірлемелермен айналысатын қызметкерлер санының динамикасы оң. Алайда 2015 жж. бастап Қазақстандағы ғылым саласы экономикадағы дағдарыстық құбылыстардың күшеюі аясында

штаттардың түбегейлі қысқаруына және соның салдарынан еңбекақы төлеу деңгейінің қысқаруына ұшырайды. Көбінесе техникалық сынақтар, инженерлік ізденістер және сәулет бюролары бар ұйымдар ең көп зардап шекті. Сондай-ақ Қазақстанның ғылыми-зерттеу саласында персоналдың

/ Проблемы развития бизнес-образования

азауы саланың экономикалық өсуге қосқан үлесінің төмендеуіне байланысты.

Сарапшылардың пікірі бойынша, кәсіпкерлік сектордың инновациялық қызметін шектейтін факторлар:

а) инновациялық әлеуеттің төмендігі (құзыретті персоналдың жетіспеуі, инновациялық кәсіпкерлікті дамыту үшін ақша қаражатының жетіспеуі);

б) инновацияға сұраныстың болмауына байланысты қажеттілік жоқ.

Қазақстанда ЖІӨ-нің ғылымды қажетсінуін ұлғайту мүмкіндігінің тетігін талдау үшін (шығындар мөлшері және ЖІӨ көлемі түрінде ғылыми-техникалық қызмет арасындағы қазіргі пропорцияны көрсететін көрсеткіш) олардың құрылымын талдау қажет (3-кесте).

3-кесте

Қызмет секторлары бойынша ҒЗТҚЖ-ға арналған ағымдағы ішкі шығындар, 2013-2017 жж. (млн теңге)*

Ұйымдар	Жылдар					2017/2013 (+/-) өзгеріс
	2013	2014	2015	2016	2017	
Кәсіпкерлік сектор	18150,9	24337,6	27790,8	28872,7	28665	+10514,1
Жоғары білім беру секторы	18926,1	14706,5	13485	11532,1	13179,5	-5746,6
Мемлекеттік сектор	18304,4	21695,6	20325,8	18640,4	20961,4	+336
Коммерциялық емес сектор	6291,3	5607,9	7701,3	7555	6078,2	+2657
Барлығы	61672,7	66347,6	69302,9	66600,1	68884,2	+7211,5

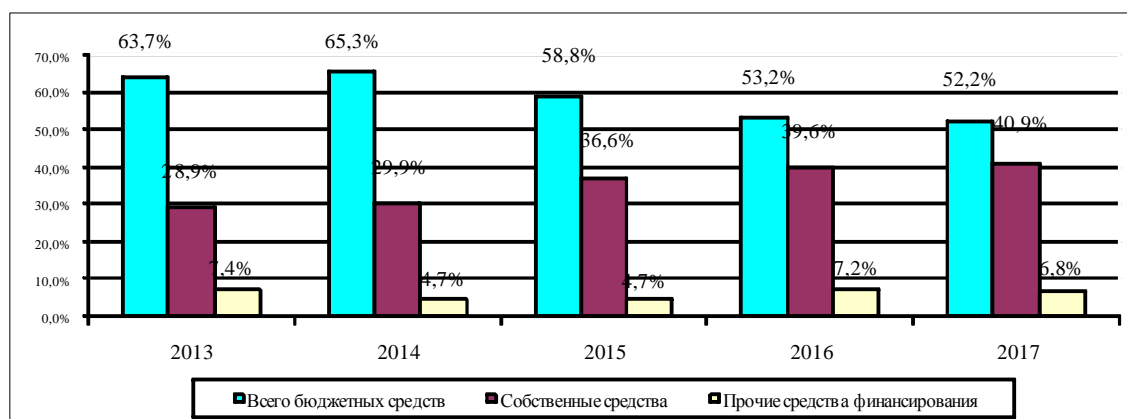
*Кесте ҚР ЭФМ Статистика комитетінің деректері бойынша жасалды

ҚР ҰЭМ Статистика комитетінің деректері бойынша, 2017 ж. ҒЗТҚЖ-ға ішкі шығындар құрылымында ең үлкен үлес – 50%-ға жетті.

Ғылым саласында жұмыс істейтін барлық санаттар үшін жалақы төлеудің негізгі

көзі ғылыми жобалардың өзіндік құны есебінен қалыптасатын жалақы қоры болып табылады.

2-суретте ҒЗТҚЖ-ға жалпы шығындардағы негізгі қаржыландыру көздерінің үлесі көрсетілген.

2-сурет. ҒЗТҚЖ-ға жалпы шығындардағы негізгі қаржыландыру көздерінің үлесі, %*

*Кесте ҚР ЭФМ Статистика комитетінің деректері бойынша жасалды

2017 ж. ғылымды қаржыландырудың бюджеттік қаражатын қысқарту ғылыми ұйымдардың өздерін өз қаражатын белсенді пайдалануға мәжбүр етті. Нәтижесінде 2017 ж. 2015 ж. салыстырғанда жеке көздерден қаржыландыру үлесі 11,7%-ға артты. Бұдан басқа, ҒЗТКЖ-ға жұмсалатын мемлекеттік шығындардың төмендеуі ғылыми зерттеулер мен әзірлемелермен айналысатын ұйымдарды үлесі 44,6%-ға өскен кредиттер, қарыздар сияқты зерттеулерді қаржыландырудың басқа көздерін іздеуге мәжбүр етті.

Ғылымды қаржыландырудың негізгі көздерінің қатарында Қазақстан экономикасының нақты секторын білдіретін бизнес өкілдері жоқ. ЭЫДҰ деректері бойынша қазіргі уақытта америкалық және еуропалық компаниялар үшін ғылыми зерттеулер мен әзірлемелерге жұмсалатын жалпы шығындардағы экономиканың нақты секторының үлесі 60-65% деңгейінде оңтайлы болып табылатынын атап өткен жөн. Осы уақытта әлемнің көптеген дамыған елдерінде ҒЗЖ қаржыландыруды қазіргі уақытта 60-75% деңгейінде ұлттық экономиканың кәсіпкерлік секторы жүзеге асырады.

Осылайша, ҒЗТКЖ-ға арналған шығындарды талдау Қазақстанда ғылымды қаржыландырудың қазіргі жүйесінде ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарды орындауға арналған шығындарды ұлғайту мүмкіндігі жоқ екенін куәландырады [4].

Осылайша, келесі негізгі қорытындылар жасауға болады.

ЖІӨ-нің ғылымды қажетсінуі мультипликативті әсерге ие. Елдің ІЖӨ ғылымға инвестициялардың бастапқы ақшалай салымдарға қарағанда өсуі кезінде үлкен мөл-

шерде өсетін болады. Бастапқы әсерден басқа келесі әсерлер бар. Осыған байланысты әлемнің көптеген елдері ғылымға мемлекеттік және жеке инвестицияларды ұлғайтуға мүдделі, ал ІЖӨ-нің ғылымды қажетсінуі 3%-дан асатын елдер техникалық прогресте алдыңғы қатарлы позицияларда көрінеді.

Ғылымды қаржыландырудың негізгі көздерінің қатарында Қазақстан экономикасының нақты секторын білдіретін бизнес өкілдері жоқ. ЭЫДҰ деректері бойынша қазіргі уақытта америкалық және еуропалық компаниялар үшін ғылыми зерттеулер мен әзірлемелерге арналған жалпы шығындардағы экономиканың нақты секторының үлесі 60-65% деңгейінде оңтайлы болып табылады. Осы уақытта әлемнің көптеген дамыған елдерінде ҒЗЖ қаржыландыруды қазіргі уақытта 60-75% деңгейінде ұлттық экономиканың кәсіпкерлік секторы жүзеге асырады.

ҒЗТКЖ-ға арналған шығындарды талдау Қазақстанда ғылымды қаржыландырудың қазіргі жүйесінде ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарды орындауға арналған шығындарды ұлғайту мүмкіндігі жоқ екенін куәландырады. Талданып отырған кезеңде ҒЗТКЖ-ға ішкі шығындардың жалпы қысқаруы іргелі зерттеулерді қаржыландыруға неғұрлым теріс әсер етті. Бұдан басқа, ғылыми зерттеулер мен әзірлемелердің негізгі тұтынушысы болып табылатын өндірістік сектор өз қызметін соңғы уақытта қысқартады.

Қалыптасқан жағдайда ғылымның экономиканың нақты секторымен өзара байланысын күшейту, мемлекеттік-жеке меншік әріптестік негізінде ғылыми қызмет нәтижелерін коммерцияландыру қажет деп санаймыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н. Назарбаевтың «Қазақстан-2050» Стратегиясы-қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы. http://www.akorda.kz/ru/events/astana_kazakhstan/

2. Қазақстан Республикасын индустриялық-инновациялық дамытудың 2015-2019 жж. арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2014 ж. 1 тамыздағы №874 Жарлығы. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31588425_

3. Kurmanov N., Tolysbayev B., Aibossynova D., Parmanov N. Innovative activity of small and medium-sized enterprises in Kazakhstan and factors of its development / *Економічний часопис-XXI*. – 2016. – №158. – P. 57-61.

4. Макашева А.К. ЭКСПО 2017: Новые возможности инновационного развития Казахстана // *Вестник КазУЭФМТ*. – 2018. – №2.

Аннотация

В статье оцениваются современные тенденции в развитии науки и инноваций в Казахстане. Анализ научной и инновационной деятельности в Казахстане показывает, что в числе основных источников финансирования науки почти нет представителей бизнеса. Оценка современного состояния национальной инновационной системы демонстрирует, что при существующей системе финансирования науки в Казахстане возможность увеличить затраты на выполнение научно-исследовательских и опытно-конструкторских работ отсутствует. Общее сокращение внутренних затрат на НИОКР за анализируемый период наиболее отрицательно отразилось на финансировании фундаментальных исследований. Результаты исследования показывают необходимость пересмотра некоторых ценностных установок построения национальной инновационной системы в Казахстане.

Annotation

The article evaluates current trends in the development of science and innovations in Kazakhstan. Analysis of scientific and innovation an activity in Kazakhstan shows that among the main sources of financing science there are almost no business representatives. An assessment of the current state of the national innovation system demonstrates that with the existing system of financing science in Kazakhstan there is no possibility to increase the costs of research and development. The overall reduction in domestic R&D expenditures over the period analyzed had the most negative impact on the financing of basic research. The results of the study show the need to revise some of the value settings for building a national innovation system in Kazakhstan.

УДК 141.201.1:608.5
ГРНТИ 06.75.10

Г.И. Абенова, к.т.н., ст. преподаватель
Е.Г. Владыкина, магистр, ст. преподаватель
КазУЭФМТ

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ПРОБЛЕМНОГО ОБУЧЕНИЯ БАКАЛАВРОВ

В статье раскрываются актуальные проблемы обучения бакалавров специальности 5В090800 – «Оценка», активизации учебного процесса бакалавров-оценщиков и применения аспектов проблемного обучения. Одной из перспективных целей активизации учебной деятельности студентов, развития у них познавательных интересов, творческих способ-

ностей самостоятельности, исследовательских умений является проблемное обучение. Постановка студентов в проблемную ситуацию рассматривается не как состояние интеллектуального напряжения, связанного с неожиданным «препятствием» для хода мысли, а как состояние умственного затруднения, вызванного объективной недостаточностью ранее усвоенных студентом знаний и способов умственной или практической деятельности для решения возникшей задачи.

Ключевые слова: проблемное обучение, проблемная лекция, технология обучения, метод актуальности, эффективность, инвестиционный проект, мыслительные способности.

Кілт сөздер: проблемалық оқыту, проблемалық дәріс, оқыту технологиясы, өзектілік әдіс, тиімділік, инвестициялық жоба, ой қабілеттілігі.

Keywords: problem training, problem lecture, technology of training, relevance method, assessment of efficiency of investment projects, powers of thinking.

Сегодня под проблемным обучением понимается такая организация учебных занятий, которая предполагает создание под руководством преподавателя проблемных ситуаций и активную самостоятельную деятельность студентов по их разрешению, в результате чего и происходит творческое овладение знаниями, навыками, умениями и развитие мыслительных способностей.

Цель исследования – рассмотреть методы проблемного обучения, которые способствуют развитию творческих способностей каждого студента на его индивидуальном уровне. Что такое проблемное обучение? Проблемное обучение – это система методов, приемов, правил учения и преподавания с учетом логики развития мыслительных операций и закономерностей учебно-поисковой деятельности студентов.

Очевидно, что профессиональная компетенция современного преподавателя невозможна без специальных знаний и умений, связанных с результативной речью, а также без опыта коммуникативно-творческой деятельности по созданию разнообразных педагогических жанров. Однако его задача в том, чтобы будущий специалист, обучаясь и участвуя в практических занятиях по образовательной программе Оценка, получил достаточно полное представление о возможностях проблемного обучения.

Это обусловлено следующими факто-

рами – один из ведущих принципов эффективного обучения – принцип сознательной и творческой активности. Проблемное обучение требует от студентов активной мыслительной деятельности. Постановка интригующей проблемы, выдвижение гипотезы, поиск путей ее обоснования /опровержения, сбор доказательств – все это делает процесс познания творческим. Также, следует отметить лекционную форму в контексте проблемного обучения, которая заслуживает особого внимания. Несмотря на то, что сегодня существует возможность выбирать различные методы и приемы обучения, разнообразные дидактические средства (в т.ч. технические), предпочтение отдается сообщающим методам, и лекция широко распространена в профессиональной педагогической практике.

Проблемная ситуация создается с помощью активизирующих действий, вопросов преподавателя, подчеркивающих новизну, важность, красоту и другие отличительные качества объекта познания. Создание психологической проблемной ситуации сугубо индивидуально. Не слишком трудная, не слишком легкая познавательная задача не создает проблемной ситуации для студентов. Проблемные ситуации могут создаваться на всех этапах процесса обучения: при объяснении, закреплении, контроле.

В современной теории проблемного обучения различают два вида проблемных

ситуаций: психологическую и педагогическую. Первая касается деятельности студентов, вторая представляет организацию учебного процесса.

Опыт такой деятельности нельзя передать путем сообщения «готовых» знаний или организации тренировочных упражнений, выполняемых по образцу. Он вырабатывается в процессе решения проблемно-познавательных задач. В настоящее время много говорят и пишут о проблемном обучении, но эта технология не нова. Она получила распространение в 20-30-х гг. в советской и зарубежной школе. Эта технология основывается на теоретических положениях американского философа, психолога и педагога Дж. Дьюи. В настоящее время эта технология называется проблемно-развивающей, авторами которой являются М.М. Махмутов, Н.Г. Мошкина [1].

Технология проблемного обучения может быть полностью реализована только при условии знания основных теоретических вопросов и умения их применять на практике. Только тогда возможно достижение основной цели проблемного обучения: развитие интеллектуального потенциала обучающихся, их способностей к творческому мышлению, расширение знаний по предмету.

В проблемном обучении применяют основные 3 метода: проблемное изложение, частично-поисковый и исследовательский. Применение этих методов эффективно тогда, когда ставится задача: на базе уже имеющихся знаний и умений сформировать качественно новые способы деятельности – умение обучающихся самостоятельно формулировать и решать обнаруженные или поставленные проблемы, умение предлагать гипотезы и способы их проверки, планировать эксперименты. Проблемные методы способствуют развитию мышления обучающихся таким образом, чтобы они самостоятельно и оперативно ориентировались в учебном материале, оценивали его значимость, сложность, сферу применимости по-

лученных знаний в отношении с другими знаниями.

Методы проблемного обучения способствуют развитию творческих способностей каждого обучающегося на его индивидуальном уровне [2].

В опыте работы со студентами по проблемному обучению, выделим несколько типов проблемных ситуаций. К первому типу отнесем проблемные ситуации, в основе которых лежит противоречие между имеющимися знаниями и знаниями, требуемыми для выполнения задания или ответа на вопрос. Разрешение этого противоречия, как правило, связано с отбором и перестройкой ранее усвоенной информации, с нахождением и применением новых способов умственной или практической деятельности. Ко второму типу относят проблемные ситуации, в основе которых лежит противоречие, заложенное в самом рассматриваемом процессе, явлении, объекте. К третьему типу относят проблемные ситуации, отражающие диалектическое единство и борьбу противоположностей, что требует рассуждения по формуле: «и то и другое одновременно». Неожиданное затруднение всегда удивляет, озадачивает и стимулирует умственный поиск. На примере некоторых заданий покажем место постановки проблемных ситуаций в учебном процессе, а также способы организации самостоятельной познавательной деятельности студентов на их основе.

В качестве одного из решений этих типов проблемных ситуаций можем предложить «метод актуальности». Мы сами называли так этот метод, т.к. главное преимущество метода – тесная связь с современной ситуацией в нашей стране, с нашим ежедневным бытом, с проблемами, которые волнуют всех. Выступление Президента нашей страны Н.А. Назарбаева на торжественном открытии Года молодежи 23.01.2019 г. стало поводом для интересной дискуссии. Одним из ключевых моментов выступления

явился курс на подготовку страны к будущему прорыву, и направлены на создание сильного Казахстана. Молодежь – это ключевой фактор конкурентоспособности нашей страны в современном мире. Сегодня в Казахстане актуальным является решение проблем социокультурной адаптации молодежи, развитие конкурентоспособности молодых людей. В Год молодежи мы должны разработать простые и понятные инструменты поддержки, рассчитанные на обеспечение насущных потребностей молодых казахстанцев. Это – прежде всего, доступное и качественное образование. Ученые-педагоги считают, что обучающиеся должны развивать «четыре «К»: критическое мышление, коммуникацию, коллаборацию и креативность. Инвестиции в человеческий капитал являются наиболее доходными вложениями государства. Казахстан может стать «новой интеллектуальной державой». С учетом того, что наша страна готовится к более продвинутому технологическому и цифровому будущему, нам крайне важно не отстать от передовых тенденций в сфере образования. Казахстан должен дать своей молодежи необходимые знания и навыки, которые обеспечат для всех успех и процветание. Студенчество является мощным ресурсом добровольчества и благотворительности [3].

Очень важно, чтобы студенты понимали важность этой проблемы и самостоятельно искали новые формы и методы решения этой проблемы. Применение «метода актуальности» способствует тому, что студенты становятся участниками дискуссий по поводу вопросов, которые стоят на повестке дня нашей страны, в связи с чем они начинают искать дополнительную информацию в СМИ и Интернете, не пропускают выпуски последних новостей, ищут ответы в различных политических передачах и обсуждениях. Таким образом, они становятся причастны к изменениям, происходящим в нашей стране и мире, ищут пути решения данных проблем, предлагают свои

проекты, выказывают свое отношение к данной теме. Так, например, обсуждая проблему оценки эффективности инвестиционных проектов, студенты рассматривают инвестиционный климат в нашей стране, который в настоящее время можно охарактеризовать как нестабильный: обостряются социальные проблемы, сохраняется неустойчивое законодательство, в т.ч. и в сфере налогообложения. К тому же одной из важных причин, останавливающих потенциальных инвесторов, является недостаточно убедительное для них обоснование эффективности даже тех производственных инвестиционных проектов, которые и при имеющемся в стране риске могут принести высокую прибыль, обеспечить необходимую рентабельность вложений. При оценке эффективности инвестиционных проектов основными проблемами чаще всего становятся: неполнота или неточность информации о динамике технико-экономических показателей, параметрах новой техники и технологии. Студенты на занятиях оценивают эффективность и окупаемость использования инвестиционных проектов Казахстана. В своих обсуждениях анализируют положительные и отрицательные стороны решения текущих проблем. Проблемные методы – это методы, основанные на создании проблемных ситуаций, активной познавательной деятельности студентов, состоящей в поиске и решении сложных вопросов, требующих актуализации знаний, анализа, умения видеть за отдельными фактами явление, закон [4].

«Методом актуальности» мы пользуемся уже несколько лет и результатом этого явилось повышение познавательной самостоятельности студентов, проявление повышенного интереса к нуждам нашей страны и всего мира в целом.

Горячие споры вызывает обсуждение на лекции о наиболее крупных промышленных инвестиционных проектах. Например, одним из самых крупных активно реали-

зующихся проектов в сфере альтернативной энергетики является строительство ветряной электростанции 100 МВт в Акмолинской области в п. Костомар. Группу студентов можно разделить на две части: одна группа – сторонники альтернативной энергетики; вторая – противники этого. Каждая группа выдвигает весомые доказательства своей правоты. Возникает интересная дискуссия, во время которой каждый студент высказывает свою точку зрения, отстаивает ее, подкрепляя своими доводами.

Обсуждение новостей нашей экономики также требует от студентов знания социально-экономических проблем не только Казахстана, но и наших соседей. Например, в конце лекции студентам дается проблема для следующего занятия: «Кто в мировом сообществе использует альтернативную энергетику. Плюсы и минусы альтернативной энергетики».

Студенты начинают искать информацию о причинах применения, о предыстории и последствиях этого для нашего государства; поймут значение многих экономических изменений и новшеств, которые предпринимает наше государство для обеспечения собственной энергетической безопасности. Например, в этом случае для них уже не будет вызывать затруднение ориентироваться в вопросах значения альтернативной энергетики в Казахстане. Такие задания целесообразно использовать в процессе изучения новой темы для организации самостоятельной работы. Проблемные задания имеют, как правило, личностно-развивающий характер и естественно возникают из опыта и потребностей самих студентов. Поставив студента в проблемную ситуацию, преподаватель получает возможность «растормозить» механизм его мышления. Включение студентов в ходе проблемного занятия в формулирование проблемы, выдвижение гипотез по ее решению углубляет интерес к самостоятельному процессу познания, открытия ис-

тины: факт → гипотеза → теория → знание (истина). Задача преподавателя – направить изучение учебного материала путем ухода от прямого, однозначного ответа на вопросы, от подмены их познавательного опыта своим. На этапе выдвижения гипотез необходимо, чтобы студенты предлагали свои варианты решений, первоначально их анализируя, отобрав наиболее адекватные, видели пути их доказательства [5].

Активизация механизма мышления на этом этапе происходит при применении приема размышление вслух, при использовании активизирующих вопросов. Формы занятий, где можно использовать проблемный метод:

1. На основе дискуссионной деятельности:
 - семинары (индивидуальная работа);
 - структурированные дискуссии (групповая работа);
 - проблемно-практические дискуссии (коллективная работа)
2. На основе исследовательской деятельности:
 - практические занятия (коллективная работа);
 - исследовательские уроки (индивидуальная работа)
3. Традиционные занятия с новыми аспектами:
 - конференция;
 - консультация и т.д.
4. Нестандартные занятия:
 - аукцион;
 - пресс-конференция;
 - защита диссертации;
 - суд и т.д.

Цель проблемного типа обучения не только усвоение научного познания, системы знаний, но и самого пути процесса получения этих результатов, формирования познавательной активности и развития творческих способностей студентов. При проблемном обучении деятельность преподавателя состоит в том, что он, довел в необ-

ходимых случаях объяснение содержания наиболее сложных понятий, систематически создает проблемные ситуации, организует проблемные ситуации так, что на основе анализа фактов студенты самостоятельно делают выводы и обобщения, формируют определенные понятия, законы.

Так изучение видов альтернативной энергетики можно направить на решение проблемы охраны окружающей среды. Студентам предлагается разработка способов использования видов энергетики, т.к. это один из сложных проблем для нашей страны. В результате у обучающихся вырабатываются навыки умственных операций и действий, навыки переноса знаний, развивается внимание, воля, творческое воображение. Систематическое применение методов, приемов и форм проблемного обуче-

ния способствует усвоению способов самостоятельной деятельности, развитию познавательных и творческих способностей, формированию умений и навыков активного речевого общения, а также способствует росту мотивации к изучению оценочной деятельности, как специальности 5В090800 – Оценка, важного и необходимого для дальнейшего обучения и приобретения профессии. Развитие у студентов вкуса к творческому поиску, преодолению препятствий на пути к решению проблемы, целеустремленности, самостоятельности возможно только при условии творческой деятельности самого преподавателя. Изучение и применение методов проблемного обучения позволяют освоить методику данного вопроса и повысить свой профессиональный уровень.

ЛИТЕРАТУРА

1. Кларин М.В. Инновации в мировой педагогике: обучение на основе исследования, игры и дискуссии. – Рига, 1998. – С. 180.
2. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии: Учебн. пособие. – М.: Народное образование. – 1998. – С. 256.
3. Выступление Президента нашей страны Н.А. Назарбаева на торжественном открытии Года Молодежи. – 23.01.2019.
4. Абенова Г.И. Актуальные вопросы оценки интеллектуальной собственности в ВУЗе // Вестник КазУЭФМТ. – 2016. – №3. – С. 56.
5. Владыкина Е.Г. Особенности формирования рынка недвижимости в Казахстане // Вестник КазУЭФМТ. – 2017. – №4. – С. 70.

Андатпа

Мақалада 5В090800 – «Бағалау» мамандығы бойынша бакалаврларды оқытудың өзекті мәселелері, бағалаушы-бакалаврлардың оқу процесін жандандыру және проблемалық оқыту аспектілерін қолданудың өзекті мәселелері қарастырылып отыр. Студенттердің оқу іс-әрекетін белсендендірудің, олардың танымдық қызығушылықтарын, дербестіктің шығармашылық қабілетін және зерттеу іскерлігін дамытудың перспективалық мақсаттарының бірі проблемалық оқыту болып табылады. Студенттерді проблемалық жағдайға қою ой барысы үшін күтпеген «кедергілерге» байланысты интеллектуалдық шиеленістің жағдайы ретінде емес, пайда болған міндеттерді шешу үшін студент бұрын меңгерген білім мен ақыл-ой немесе практикалық іс-әрекет тәсілдерінің объективті жеткіліксіздігінен туындаған ақыл-ой қиындықтарының жағдайы ретінде қарастырылады.

Annotation

The article reveals the actual problems of teaching bachelors specialty 5B090800 – «Assessment», the activation of the educational process of bachelors-appraisers and the application of aspects of problem learning. One of the long-term goals of the activation of educational activity of students, the development of their cognitive interests, creative abilities of independence, research skills is problem learning. The statement of students in a problem situation is considered not as a state of intellectual tension associated with an unexpected «obstacle» to the course of thought, but as a state of mental difficulty caused by an objective lack of knowledge previously acquired by the student and ways of mental or practical activity to solve the problem.

UDC 378:339.9
SCSTI 06.81.23

*S. Gutkevych, Doctor of Economic Sciences, Professor
National University of Food Technology, Kyiv, Ukraine*

TRENDS OF MODERN EDUCATION DEVELOPMENT IN THE WORLD

The system of education of Ukraine is considered on the basis of analysis of statetarget programs and UNESCO documents on education. The structure of education in the country is determined. The basic trends of education in modern conditions of its development are determined. National systems of education, with all the strength of their positions and strengths, are faced with the task of transforming the procedures, mechanisms, techniques and technologies for their development and implementation. At the present stage, changes need to be based on well-grounded, conceptual and methodological approaches to their design. The tendencies of the development of education, and of our higher education, which we have shown, are directly related to the advanced educational standard, in the conceptual and theoretical contour which these tendencies should find their optimum expression in the process of modernization of the national system of higher education. In this sense, the future education can not be reasonably predicted, without an objective analysis of its current situation.

Keywords: *education, development, knowledge, structure, system.*

Кілт сөздер: *білім беру, үрдіс, даму, білім, құрылым, жүйе.*

Ключевые слова: *образование, тенденция, развитие, знания, структура, система.*

The modern educational global space is the unification of national educational systems of different types and levels that differ considerably from philosophical and cultural traditions, goals and objectives, and qualitative state. Therefore, it is usually compared with a single organism, which is formed by the presence of global trends on the one hand in each educational system, and, on the other hand, the preservation of national peculiarities.

Education is formed by the presence in each educational system of the global trends, and on the other hand, the preservation of national characteristics. The current state of education is subordinated to the general processes of increasing dynamism of changes in social, economic and political life.

The changes affect Europe and the world in general, covering all areas and conditions of acti-

vity and life of man and society. Changes in labor, industrial paradigms, economic activity, its technical basis and organizational forms, as well as the structure, conditions and requirements that it brings to the level of knowledge and qualifications of a person. In modern conditions, another structure of society and needs and approaches to employment. Separately, one must take into account the change in the role of the state, which is forced to narrow the scope of its direct intervention. Information and information technology are the basis of the dynamics of change.

At the present stage, national systems of higher education are diverse and complex in that they relate, in particular, to their structures, programs, audiences, and funding, which contributes to their classification in different categories. UNESCO documents emphasize that “the internal complexity of national systems is so great that it is hardly possible to clearly distinguish between different types of educational institutions and programs with the help of any taxonomy, no matter how flexible it is”.

It should be noted that the Lisbon Convention states: “The great diversity of educational systems in the European region is a reflection of its cultural, social, political, philosophical, religious and economic diversity, which is an exceptional achievement that requires full respect” and should “give all people this region to take full advantage of this source of diversity”. On the basis of comparison of trends in the development of the domestic and world higher education systems, a choice is made for the strategy of reforming Ukrainian education taking into account its full compliance with world trends.

Consequently, national systems of education, with all the strength of their positions and strengths, are faced with the task of transforming the procedures, mechanisms, techniques and technologies for their development and implementation. At the present stage, changes need to be based on well-grounded, conceptual and methodological approaches to their design.

Global trends in the development of education can be represented as follows: firstly, the wide

diversification of educational models (in particular, higher) along with the forms and criteria for the recruitment of entrants. Education becomes multivariate, diverse, multimodal.

Secondly, the radical transformation and renewal of the education system itself, when, in order to fulfill its task, it must undergo serious changes, having found organic flexibility, diversifying its institutions, structure, organizational basis, training courses, models and forms of organization of classes, mastering for this new Information Technology. Education objectives envisage the evolution of the needs of man and society and be ready to meet the needs of not only children but also adults. This is due to the updating of knowledge and skills, with reorientation and retraining, as well as the development of their common culture. In other words, education in the twenty-first century should be an integral part of the global project of continuing education for all. It is education that acts as a driving force and a special element of strengthening society.

The essence of the third trend is the constant adaptation of educational programs to contemporary and future needs, increasing the adequacy of education with a long-term orientation towards achieving social goals, increasing the level of compliance with modern needs and their quality.

In the fourth, the implementation of the installation for the education of children and youth in the spirit of citizenship and preparation for active participation in the life of society, in the spirit of protection and strengthening of social values. It should be noted that in one official UNESCO text published in the period 1995-2000 on education reformation, the category of “human capital” (human capital), the essence of which is investment in human resources to enhance their development, is not used. On the contrary, they refer to “human equipment”, “human resources development”, to increase the moral and intellectual potential and moral authority of higher education, to pay special attention to the role of higher education in issues of civic education, sustainable human development, the values of the comprehensive development of the individual, education of responsible

and informed citizens ready to serve the cause of creating a better society of the future, on strengthening the role of educational institutions in strengthening the ethical and spiritual principles.

The fifth trend is related to providing students and students with the opportunity to choose the objects of higher education. Gradual replacement of the existing model of selective and concentrated education and training for a limited period of time.

The sixth trend is the formation of a steady orientation of graduates of higher education institutions for their future activities, the development of endogenous, national capacities in the course of curbing the “leakage of minds” and the transition to the process from “leak of minds” to “attraction of the minds.”

A feature of the next trend is the strengthening of the role of understanding, interpreting, preserving, developing and disseminating national, regional, international and historical cultures in terms of pluralism and diversity.

The eighth trend is the development of academic freedoms as a set of rights and responsibilities, full responsibility and accountability to society.

The ninth trend is expanding access to education on the basis of justice (an approach based on the abilities of each, including special target groups “higher education is not for the elected but for the able”). First of all, as the UNESCO Commission insists, education must increase social inequality and, to this end, mobilize significant resources in favor of disadvantaged groups.

The transition of higher education to lifelong education is an important tenth trend.

The eleventh trend is the strengthening of the links of higher education with all levels of the educational system (as a priority task).

The twelfth trend is the approval of a paradigm of student-centered higher education.

The tendency of the thirteenth states that it is necessary to achieve a balance between the cognitive learning of the disciplines and the acquisition of skills (competence) in the field of communication, creative and critical analysis, collective labor in a multicultural context.

The fourteenth trend is the formation of

appropriate potential and development strategies and planning based on the advancement of the practice and legal basis of social partnership, the expansion of ties with the world (objects) of labor. It is important to keep in mind that some of the specific knowledge that students acquire during their initial training are rapidly becoming obsolete. Therefore, constant and interactive partnership with the manufacturing sector is required. This is of the utmost importance and should be included in the general tasks and activities of higher education institutions in the long run and in broad terms. The new conditions in the workplace (employers) directly affect the goals of teaching and training in higher education. Therefore, it is important to give preference to subjects that develop the intellectual abilities of students, allow them to reasonably approach technical, economic and cultural changes and diversity, give the opportunity to acquire the qualities such as initiative, spirit of entrepreneurship and adaptability, and also allow them to work more confidently in modern production environments.

Higher school, taking into account this, needs to develop an appropriate attitude to the labor market and the emergence of new areas and areas of employment that would allow them to flexibly respond to changes and anticipate them. It is also necessary to pay attention to changes in key market trends with a view to adapting curricula and course organization accordingly, and thus providing graduates with wider employment opportunities. It is important that higher education institutions participate in shaping labor markets in the future by fulfilling their traditional functions and helping to identify new local and regional needs that contribute to sustainable human development. In general, higher education graduates are expected to prepare graduates who can not only engage in job search, but also successfully act as entrepreneurs and creators of jobs.

The fifteenth trend is to increase the role and level of research and teaching. Promoting knowledge through research is an important function of all higher education systems. Research should be intensified in all disciplines, including social and

human sciences, education, engineering and natural sciences, mathematics, computer science and the arts. It is important that research in higher education institutions is viewed as a contribution to the overall effort to rebuild and develop the learning process, teaching, so researchers should also consider how their work can be integrated into curricula and programs. In addition to its educational value, participation in scientific projects allows students to learn the collective forms of work and submission to the discipline inherent in any scientific research.

The sixteenth trend is a growing awareness of interdisciplinary and transdisciplinary educational programs, approaches, teaching methods and research. UNESCO documents identified the need to encourage and strengthen innovation, interdisciplinary and transdisciplinary programs, pursuing a long-term vision focused on achieving goals and meeting the needs of the social and cultural spheres. The peculiarity of development is the interdependence of various scientific disciplines, the need to strengthen the interdisciplinary and multidisciplinary nature of the content of the training courses and to increase the efficiency of the methods of organizing education. It is important to strengthen the requirements for the training of specialists in technological and managerial fields in the new conditions associated with globalization and regionalization of the economy.

Internationalization of higher education is a tendency associated with the previous trend and is determined by the diversification of academic disciplines and is determined by the need for harmonization of curricula not only within the European – Bologna system.

The eighteenth trend is the availability of formal and informal education.

The nineteenth thesis is an intensification of the search for a balance between the preservation of those elements that are part of the educational and cultural heritage, and changes related to the new goals, roles and tasks and functions of higher education.

The twentieth thesis is the emergence of a new learning environment based on technologies and new types of educational services. In Art. 12

of the World Declaration on Higher Education for the 21st Century, Technology Opportunities and Challenges, states: “Higher education institutions, based on the benefits and opportunities of new information and communication technologies, should play a leading role and ensure the quality and strictness of the practice and educational outcomes by creating new forms of learning environment, ranging from distance education and up to full-fledged “virtual” higher education institutions and systems capable of developing high-quality systems worlds, while, however, should provide the conditions that the activities of these virtual educational kits was carried out on the basis of respect for the cultural and social identity”.

The thesis of the twenty-first one is connected with modular educational programs for teaching and teaching. This requires the improvement of the system of educational counseling and the development of a new concept for supporting counseling services for students, as well as provision of a rating assessment of knowledge.

Consequently, the tendencies of the development of education, and of our higher education, which we have shown, are directly related to the advanced educational standard, in the conceptual and theoretical contour which these tendencies should find their optimum expression in the process of modernization of the national system of higher education. In this sense, the future education can not be reasonably predicted, without an objective analysis of its current state.

The peculiarity of education is more complex, than for the products, the structure of consumers of the results of educational activities – educational products. Consumers of educational services and products of educational activity are the students themselves, their parents, the enterprises on which specialists will work, as well as the society and the state as a whole, which use this potential. In this regard, the quality of education can be defined as a combination of properties and characteristics of the educational process that give it the ability to form a level of professional competence that meets the needs of citizens, enterprises and organizations, society and the state.

First of all, quality can be defined as the degree to which the goal is achieved, and therefore it depends on the goal that each of the subjects of educational activity determines are students, teachers, scientists, the state, employers. It is a lot of the modality of the purpose of education, which is differently formulated by participants and consumers of educational products and leads to a new alternative: criterial quality or relative. This philosophical alternative can be realized only on a reasonable ratio of quantitative and qualitative indicators of educational product.

Secondly, we detail the notion of a product of educational activity. This is the level of professional competence of graduates of higher educa-

tion. And the quality of its preparation allows it to have a certain social value and meet the needs and opportunities of the labor market. The control over the level of students' training and the professional competence of graduates (using modern measurement and evaluation methods), the management of the learning process (using the modern quality management system) and the system of state standards as a means of managing the quality of education are only components of the system that forms, influences and ensures the quality of higher education in the country. The state, society and personality are the main actors that influence the level of educational products.

REFERENCES

1. Закон України «Про вищу освіту». <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
2. Гуткевич С.О., Оніщенко І.Г. Світовий освітній простір: тенденції та перспективи розвитку в умовах глобалізації?: Монографія / С.О. Гуткевич, І.Г. Оніщенко. – К.: НТУУ «КПІ», 2014. – 205 с.
3. Вища освіта і Болонський процес: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / М.Ф. Дмитриченко, Б.І. Хорошун, О.М. Язвінська, В.Д. Данчук. – К., 2006.

Аңдатпа

Мемлекеттік мақсаттағы бағдарламалар мен ЮНЕСКО-ның білім туралы құжаттарын талдау негізінде Украинаның білім беру жүйесі қарастырылған. Мемлекеттегі білім беру құрылымы анықталғын. Білім дамуының қазіргі жағдайында оның негізгі үрдісі анықталған. Мемлекеттік мақсаттағы бағдарламалар мен ЮНЕСКО-ның білім туралы құжаттарын есепке алуымен Украинаның білім беру жүйесі баяндамада берілген. Білім дамуының қазіргі жағдайында оның негізгі үрдісі белгіленген. Ұлттық білім беру жүйелерінің алдында, олардың беріктігіне қарамастан, білім беру жүйелерінің өңдеу мен орындау рәсімдерін, жолдарын, әдістері мен технологияларын трансформациялау міндеті қойылды. Қазіргі таңда олардың жобалауына байланысты негізделген тұжырымдамалық және әдістемелік тәсілдемелері өзгерісті талап етеді. Жоғары білім берудегі, әсіресе жоғары білімді дамытудың осы үрдістері, ең алдымен, алдыңғы қатарлы білім беру стандарттарымен тікелей байланысты, бұл үрдістер отандық жоғары білім беру жүйесін жаңғырту үрдісі тұрғысынан олардың оңтайлы көрінісін табуы керек тұжырымдамалық, теориялық негіздерде. Мақала авторы білім берудің болашағы қазіргі жағдайдың ақиқат талдауынсыз болжам жасау мүмкін еместігіне сенеді.

Аннотация

Рассмотрена система образования Украины на основе анализа государственных целевых программ и документов ЮНЕСКО об образовании. Определена структура образования в стране. Выделены основные тенденции образования в современных условиях его развития. В статье

дана система образования Украины с учетом государственных образовательных целевых программ и документов ЮНЕСКО. Определены основные тенденции образования в современных условиях его развития. Перед национальными системами образования при всей прочности их позиций и сильных сторон стоит задача трансформации процедур, механизмов, методик и технологий их разработки и реализации. На современном этапе требуют изменений вполне обоснованные, концептуальные и методологические подходы к их проектированию. Указанные тезисные тенденции развития образования, в высшей школе, в частности, как нам представляется, имеют непосредственное отношение к опережающему образовательному стандарту, в концептуально-теоретическом контуре которого эти тенденции должны находить свое оптимальное выражение в условиях процесса модернизации отечественной системы высшего образования. В этом смысле автор убежден, что будущее образования нельзя обоснованно прогнозировать, без объективного анализа нынешнего ее состояния.

UDC 37.032
SCSTI 06.81.23

*M. Kovalova, Candidate of Economic Sciences, Ass. Professor
National University of Food Technology, Kyiv, Ukraine*

STEM-EDUCATION: PROSPECTS IN UKRAINE

General principles of STEM-education, the foreign experience of the economically developed countries and formation in the Ukraine are analyzed in the article. Modern society and informative space dictate own requirements to competences of future school graduates and higher educational establishments. The existing system of formation in Ukraine requires urgent in its content and in teaching approach. By the solution of this problem can be the STEM-education, what is strengthened natural-science component together with the innovation technologies in the course of study. STEM-education helps to form critical thinking, habits of command work, vision of the integral picture of peace and skill to use knowledge for the solution of problems from the real peace in children. It is reasoned, that the STEM-education can become the basis of the competitive ability of young specialists and promote the development of national economy in whole. Specifically, instruction on the principles of STEM-education will allow the graduates of educational institutions (moreover all levels) to be competitive not only on the national labor market, but also on world to create with this the same competitive goods and services, which will inevitably entail raising the level of the economy in the country as a whole.

Keywords: *STEM-education, creativity, critical thinking, innovation, technology, the competitive ability.*

Кілт сөздер: *STEM-білім беру жүйесі, жасампаздық, сыни ойлау, инновациялар, технологиялар, бәсекеге қабілеттілі.*

Ключевые слова: *STEM-образование, креативность, критическое мышление, инновации, технологии, конкурентоспособность.*

Modern society and informative space dictate own requirements to competences of future school graduates and higher educational establishments. Extremely hasty growth of technology

is not able exactly to predict, what humanity will be in a few decades, what professions will be the most popular in job market. Can a new generation overcome the calls of new epoch challenges and build a career successfully? Whether the present system of education can give young people necessary knowledge and abilities for the deserving level of competitiveness at the labour-market? The existent system of education in Ukraine requires urgent reforms as in relation to her maintenance, so in conception of learning. STEM-education will be the decision of this problem, that is a sequence of courses and educational programs. The aim of these programs is students preparation to subsequent successful employment and forming more difficult skills, using of mathematical knowledge and scientific concepts.

Experience of many native and foreign teachers shows probability of successful forming qualities of creative personality. For this purpose students must attach a maximum of efforts for testing themselves in work, beginning with the simplest tasks. Introduction of such technologies must begin with education, software educational materials on different themes taking into account the requirements of modern society. Using principles, methods and procedures of STEM- of education, students acquire possibility to change the existent education stereotypes. They renounce the usual model of overlearning and pass to the comprehension of maintenance of educational material. The modern system of professional preparation of labour force in Ukraine requires specialists that possess not only the required employer by the set of professional qualities but also ability to present the job performances and yourself as a specialist. It means worth presenting a company at the market. As a result, to already existent professional qualities another is added ability to show the garden-stuffs of the labour successfully in a correct prospect, and also quickly to react on environment and situation at the market [1].

In the conditions of passing to the market relations, structural and technological economic conversion, automation of production is one of the most essential directions of providing produc-

tive employment, so the requirements to quality of labour force are raised. Quality of labour force in this context is the set of certain qualities of worker, that include both professional skills and his personal qualities, mental abilities, adapted, flexibility, mobility, readiness to the innovations, moral foundations etc. Quality level and cultural welfare of labour force, high qualification and standard of living, fundamentally depends on the productivity and degree of the use of material, technical and human resources.

Last years in Ukraine sharply demand was increased for working professions, as a result of globalization, technological changes and changes directly in organization of work. Advent of technology, computer technologies and new communication networks on the back of market relations distribution provides an all-embracing effect on work, role and value of man in a public production. As a result, quality changes of labour drive up to ratio of labour functions, reflecting expenses of mental (intellectual) work. Productions of heavy physical and low skilled labour force are decreased. It is thus necessary to mark that quality changes take place in productive skills too – the class of workers that organically combines mental and physical work is formed. Under influence of these changes the certain set of requirements is formed to the future specialist, taking into account the higher expounded tendencies, and exactly STEM-education can become the instrument that will help to decide the set problem [1].

The term of «STEM» is used for denotation of a popular tendency in educative area, that embraces natural sciences (Science), technologies (Technology), technical work (Engineering) and mathematics (Mathematics). There is the direction in area of education. According with this tutorials a natural-science component increases together with innovative technologies. Using technology here is actively used even in studying of creative, artistic disciplines [2].

In STEM-education creative direction that includes creative and artistic disciplines (industrial design, architecture and industrial aesthetics etc.) develops actively. Because the future basis of that

is exceptionally science hardly will be happy. Exactly that is why, it is necessary now to think how to bring up and what to teach the present generation of schoolchildren and students.

For such model of education we have to change the form of educating: a lesson is built not around a teacher, but round a practical task or problem. Students try independently to decide a problem, accomplishing errors, but here to find a correct decision by tests and errors. In the same time, a teacher executes the role of original coordinator and regulator actually, providing students necessary materials and recommendations, interfering in the decision of problem only in that case, when students reached an impasse. Theoretical bases are here taught only after the independent decision of practical tasks. Such system of education teaches students, foremost, independence, freedom of actions, to ability to be independent and to bear responsibility for own actions. Critical thinking, deep scientific knowledge, freedom of actions, got as a result of this research, allow to the student to grow an innovator with the creative thinking. Beginning already from high school, students begin the specialized facilities, study programming and engineering of the newest technologies, while in the usual to us system of education students begin to meet with such projects only on the first course of higher educational establishments.

STEM-education helps to form children's critical thinking, skills of command work, vision of integral picture of the world and ability to apply knowledge for the decision of tasks from the real world. Unlike the classical learning, studying on STEM-methodology a child gets much more separateness. On such process of educating relations that was folded between a student and teacher influence less than, that gives an opportunity objectively to estimate progress.

It has been said that, STEM is only for human with the technical thinking. This is radically faulty judgement. Lately, creative direction that includes creative and artistic disciplines (Art) develops actively in this system. That is exactly where added letter in abbreviation – STEAM.

Last years in the west it is much talked about the deficit of STEM-workers that has been increased near years. In particular, the British Royal academy of engineering sciences reports that the British will have to produce more than 100 000 students of STEM-specialities until 2020 to satisfy demand. According to other researches, it does not enough 210 000 workers in the area of mathematics, informatics, natural and technical disciplines in Germany. Therefore in the developed countries, such as Australia, Great Britain, Israel, China, Korea, Singapore, USA, countries EU, there are the government programs in STEM-education. For example, in the USA within the framework of the Strategic plan on development of STEAM-education it is planned to increase to 50% of students, involved in STEAM, and to prepare 100 000 new STEAM-teachers before 2020 [3].

In the opinion of American scientists the attempts to activate education only in the direction of science without parallel development of arts (Arts) can cause a situation, when the young generation will lose skills of work. In Massachusetts state, for example, it is passed the law, that requires including in rating of schools, not only results in standard tests and generally accepted objects but also to reflect creative successes of students, and also similar objects in a curriculum, that is reflected in the so-called «index of creation» [1].

The experience of Singapore is interesting for research and further application, whose system of education is one of the most perspective in the world. By the acceptance of bilingualness with English (in addition to the mother tongue), concentration on science, technologies, engineering and mathematics (STEM) – Singapore envisaged much of key strategies in industry of education, accepted by modern politicians. Initiative «Transformation of Singapore» has started yet in 2002, aimed at transformation of this city-state on the world center of creativity, innovations and design. The government of Singapore reforms the system of education so that to stimulate creative qualities of young specialists. One of the ways is including of youth, thinking fundamentally newly young talented people in different state structures

accountable for economic politics.

Introduction of STEM-education in Ukraine must radically change the state of national economy. According to some researches in this field, engaging only 1% of population to STEM-professions, GDP of country is raised in 50 milliard \$. But requirement in STEM-specialists grows in two times quicker, than in other professions, that explained foremost by that exactly STEM develops flairs to research, analytical work, experimentation and critical thinking [2].

There are some events in Ukraine which aim is increasing of interest in the sphere of high-tech and involving students in STEM-courses teaching. In 2015 Memorandum was signed, allowed to create Coalition of STEM-education in Ukraine. This initiative was supported by many companies, associations and educational establishments of country. It will be planned all together to create an association from 90 participants that will help to develop the sphere of STEM-education in our country.

For Ukraine it is very important to realize the necessity of introduction of new approach for the system of education. In fact exactly educating on principles of STEM- of education will allow to the graduating students of educational establishments (thus all levels) to be competitive not only at the national market of labour, but on the world

market too. It will help to create the same competitive goods and services here, that unavoidable will entail the increase the level of economic development in whole country. It is possible to distinguish next directions of operating under the achievement of this aim:

– it is development of educational strategy, taking into account all recommendations in relation to the disciplines included in the block of STEM;

– it is introduction of innovative methods of educating in all general establishments, since preschool;

– it is giving to the pupils and students more possibilities to realize their own ideas and projects;

– it is a concentration on forming competencies of students creative and critical thinking;

– it is development of partner relationships with business and rapid reaction on changes at the labour-market;

– it is development of international cooperation in STEM;

– it is appropriate education of teaching employees.

As a result, STEM-education can become basis of competitiveness of graduating students of educational establishments and young specialists in the world labour-market and the driving force of development in national economy.

REFERENCES

1. Gryshchenko L. (2017). STEM-osvitaobov'yazkova skladova professio gramimajbutn'ogofahivcyia [STEM-education obligatory constituent of professiogram of future specialist]. STEM-education: the state of introduction and prospect of development / Materials of III of the International research and practice conference. – Kyiv [inUkrainian], 2017, November 9-10.

2. Institute of modernisation of maintenance of education. It is access Mode. <https://imzo.gov.ua/stem-osvita>.

3. Shlapak A. (2017) Majbutne ukrains'ko? molodi. STEM-osvita [Future of the Ukrainian young people. STEM-education]. Hvilya – Wave. It is access Mode: <http://www.me.gov.ua>.

Аңдатпа

Мақалада STEM-білім беру жүйесінің жалпы қағидаларына, экономикалық дамыған елдердің шетел тәжірибесіне және Украинада қалыптасуына талдау жасалған.

Болашақ мектеп пен ЖОО түлектерінің құзыреттілігіне қазіргі қоғам мен ақпараттық кеністік өз шарттарын күшпен таңиды. Украинада қолданыстағы білім беру жүйесі мазмұнына да, оқуға көзқарасына да қатысты жедел реформаларды талап етеді. Аталған мәселенің шешімі STEM-

білім беру жүйесі, оның ішінде инновациялық технологияларды қамтыған ғылыми-табиғи компонентті күшейтуге негізделген білім беру бағдарламалары болуы мүмкін. STEM-білім беру балаларда сыни ойлау жүйесін, топтық ойынға қажетті қабілеттерді, әлемнің толық бейнесін көруді және шынай өмірдегі тапсырмаларды шешуге қажетті білімді қалыптастыруды дамытады. Атап айтқанда, STEM-білім беру қағидаттары бойынша нұсқаулық білім беру мекемелерінің түлектеріне (барлық деңгейлерде дерлік) тек ұлттық еңбек нарығында ғана емес, сондай-ақ бүкіл әлемде бәсекеге қабілетті тауарлар мен қызметтерді жасау үшін бәсекеге қабілетті болуға, тұтастай алғанда елдің экономикалық деңгейін көтеруге мүмкіндік береді.

Аннотация

В статье проанализированы общие принципы STEM-образования, зарубежный опыт экономически развитых стран и становление в Украине. Современное общество и информационное пространство диктуют свои требования к компетентностям будущих выпускников школ и высших учебных заведений. Существующая система образования в Украине требует срочных реформ как относительно ее содержания, так самого подхода к обучению. Решением данной проблемы может стать STEM-образование, при котором в учебных программах усиливается, естественно, научный компонент вместе с инновационными технологиями. STEM-образование помогает формировать у детей критическое мышление, навыки командной работы, видение целостной картины мира и умение применять знания для решения задач из реального мира. Аргументировано, что именно STEM-образование может стать основой конкурентоспособности молодых специалистов и способствовать развитию национальной экономики в целом. Именно обучение на принципах STEM-образования позволит выпускникам учебных заведений быть конкурентоспособными не только на национальном рынке труда, а и на мировом, создавать при этом такие же конкурентоспособные товары и услуги, что неминуемо повлечет повышение уровня экономики в стране в целом.

UDC 378.11.009.12
SCSTI 06.81.23

N. Slobodian, PhD, Ass. Professor
National University of Food Technology, Kyiv, Ukraine

STRATEGIC ROLE OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF III-IV ACCREDITATION LEVEL IN MODERN CONDITIONS IN UKRAINE

The article considers the role of higher educational institutions of III-IV levels of accreditation of Ukraine and the system of higher education in contemporary society, identifies strategic priorities and tactical tasks of its development, and investigates the modern and perspective requirements of the society to the personality and satisfaction of its educational needs. The significance of higher education in solving many social problems is determined. Only the interaction of science, education and production provide the largest utility in the formation of competitive state and achieving the scientific progress. This helps to overcome the imbalance between the demand for skilled labor and its supply; to resolve some differences in the qualified personnel training in the universities and the demand at the labor market; to overcome the problem of the lack of practical training programs for students in the universities in accordance to the requirements of organizations and enterprises when they are employed.

Keywords: *education, higher educational institutions, society, economic development.*

Кілт сөздер: *білім беру, жоғары оқу орындары, экономикалық даму, қоғам.*

Ключевые слова: *образование, высшие учебные заведения, экономическое развитие, общество.*

Ukraine is modernizing educational activities in the context of European requirements for the practical realization of this goal. Within the Bologna process, six key principles are formulated: the introduction of two-cycle training, the introduction of a credit system, quality control of education, increasing student mobility, securing graduates' employment, and ensuring the attractiveness of the European education system. The Bologna process opens opportunities for the internationalization of higher education, the forms of which are the mobility of listeners, teachers, the internationalization of curricula and the transnationalization of higher education.

In modern conditions the level of education is one of the components of social and economic development, the level of competitiveness and the place of government in the world community. Education develops along with the development of society. For the latter requires ensuring that the education system is not only an achievement but the logic of scientific, technological and social progress. This basic training qualified according to the requirements of the state and the Bologna process, which is carried out in higher education institutions, is the basis of the individual, society and state as a whole. In addition, institutions that occupy a leading position in the development of education, they also make a significant contribution to the development of science.

Important factors influence the education taking into account the necessity to meet its new social requirements for the level and quality of training is globalization, extensive computerization of all spheres of social production in its broadest sense, innovation processes, including the development and application of high technologies and the rapid development of telecommunications.

The higher educational institutions efficiency, its educational services, educational programs was considered in the researchers of S. Gutkevych

[1, 2], M. Dmytrychenko [3], M. Karpenko [4], O. Kratta [5], S. Nikolayenko [6], I. Onishchenko [1], T. Obolenskaya [7], V.Parsiak [8] and others. Despite the large number of publications covering certain aspects of this issue, the study of this problem requires further development, since the environmental factors that form all the new requirements for higher education institutions of the III-IV accreditation levels as a training and scientific and methodical center are in a dynamic state and need comprehensive research. All the above determines this problem as relevant in the current conditions.

Modern education as an integral part of the economic system of society is a strategic and effective instrument to solve some social and economic problems of the society. The purpose of educational activity is not just providing quality educational services, but also the formation of strategic priorities for the use of highly skilled human resources and ensuring the economic growth of the society through the introduction of scientific developments in production process. Effective educational system performs the essential role in the social process. Considering the reducing of the State financing system of education since 2012 the implementation of identified priorities becomes more difficult [3].

Almost all higher educational institutions of the country are forced to solve complex problems of their activity in the conditions of limited financial resources and increasing the costs on its activities.

The main problems of higher education and science in Ukraine, in addition to limited funding, also include the physical and moral aging of the material and technical base; lack of science and educational process integration in most universities; the low level of social and economic attractiveness of the scientific work and scientific and technical workers, and the gap between the needs of highly skilled specialists at the labor market and the quality of training of such specialists in higher

educational institutions.

Only the interaction of science, education and production provide the largest utility in the formation of competitive state and achieving the scientific progress. This helps to overcome the imbalance between the demand for skilled labor and its supply; to resolve some differences in the qualified personnel training in the universities and the demand at the labor market; to overcome the problem of the lack of practical training programs for students in the universities in accordance to the requirements of organizations and enterprises when they are employed.

Analyze the role of higher education in modern society.

First, the system of higher education influences greatly the creation and continuously restoring the scientific potential of the society, as it is in higher education institutions that the accumulated scientific knowledge is transferred from generation to generation.

Fundamentals of scientific knowledge are formed in the system of higher education. The value of scientific activity and education of scientific personnel is cultivated in the universities. Artificial intellectual potential of the country is formed not only by creation the system of continuous education, but also provides basic knowledge, preservation of national traditions in the academic training system, a common cultural competence, training civic and moral maturity. Moreover, modern society increases the importance of research activities and the role of higher education in a combination of fundamental theories and innovation based on new scientific and methodological developments.

At every stage of its development, science uses actual material, methods of research, theories, hypotheses, laws, scientific concepts of previous epochs, and their content is their continuation. Therefore, each definite historical period of development of science depends not only on the level of development of production and social conditions, but also on the accumulated previously stock of scientific truths, developed a system of concepts and representations that summarize previous experience and knowledge in the form

of scientific potential of society.

Second, higher education is involved in the reproduction of the relations of production and productive forces, contributes to the expanded reproduction of continuous renewal and socio-economic process. It changes and qualitatively transforms objects of labor, technology and organization of production, creates the theoretical basis for the transformation of industrial relations [12], that is, it participates in their reproduction. Means of production and people with certain work experience and skills lead these means of production into action, forming social productive forces. A person with the intelligence, psychophysiological qualities, professional knowledge and skills, experience, attitude to work, value orientations is the main productive force of society.

Education, science and culture are new productive forces involving in the production. Consequently, higher education involved in the reproduction of the productive forces.

Third, knowledge society intellectual capital is of paramount importance that is most effectively formed within the higher education system, which provides the necessary socialization of the individual. Education is the most important prerequisite for initiative, social activity, that is, the ability of an individual to navigate in various spheres of modern society. Become educated man, highly skilled, active participant in cultural, political, scientific or business life of modern society is possible only after passing a course in high school. To transfer the achievements of modern society to the next generation without specialized formal education is impossible. Hence, higher education is important for an individual, no less than for a society, and this idea has many supporters. E. Podolskaya insists that the role of formation of a highly educated and cultural person belongs to education [5].

In modern society, education carries out the functions of preparing and incorporating an individual into various spheres of society's life, involving him in the culture of a particular social system, and determining the initial social status. The unique role of higher education as an institution of socialization is to attract the young people into an envi-

ronment is filled with the spirit of rivalry in acquiring professional knowledge, prestigious and profitable work, and high social status. It cultivated some certain values: knowledge, education, intellectual ability, education, involvement in the cultural life of the city or region, the prestige of the profession.

Fourth, modern society is socially mobile, and its social structure and its components are in constant motion and development. It is interested in the fact that its members are educated and proactive and adaptable, to satisfy their needs for self-determination, looking for their own place in the social space.

That higher education is a factor of social mobility and career development specialists. Realizing its social function, it instills a desire for knowledge, directs young people to master skills, and promotes aspirations associated with the desire to achieve success in life and the corresponding social status.

Thus, higher education is not only one of the factors of social mobility of a person, but also the basic condition of any activity of a modern person, both socially significant, and personally oriented. Education received and produced in the process of obtaining its manners and lifestyles, as well as professional status and associated material reward gives the individual the grounds to claim a higher social position and prestige.

Fifthly, higher education is an integral part of social development as it takes part in the economic, social, political and spiritual processes that take place in society. Education is one of the social institutions that satisfies the society's need for the reproduction, accumulation and transfer of knowledge, skills and abilities for young and younger generations in time. The significance of this feature is extremely increased education in modern society in terms of permanent social transformation, as it aims to provide training subjects of social action to address global challenges facing humanity.

Education as the most important precondition for social, cultural and spiritual potential, because only through strengthen the educational potential of the country can provide its own sove-

reignty and achieve national unity.

All historical social changes in society have always been with the participation of higher education, and therefore, it is a powerful factor in the development of the spiritual culture of the people. Moreover, analysis of social dynamics of over thirty developed countries showed that education positively associated with several social consequences, such as improving health, reducing crime and enhancing civic engagement. [5]. Among citizens with higher education much more of that happy life, even after accounting for age, gender and income disparities.

Sixth, higher education greatly influences the economic development of society. Society's ability to create and use knowledge effectively is crucial for sustainable economic growth. Nikolayenko S.M. believes that higher education contributes to the development of national economy and determines the standard of living in the country and its competitiveness in the world [6].

Education is an important component of the sustainable economic growth for any country, as the quality of education affects the country's professional and intellectual potential, which is essential for the implementation of the economic development strategy. The mutual influence of higher education and economics is continuously increasing, which leads to the formation of a fundamentally new quality of their relationship.

Thus, the importance of knowledge has increased significantly as one of the key factors for economic development and higher education giving the vectors of innovation development, preparing people for the future economy, creates labor. It serves as a universal means of solving many problems of a man and society. It affects on the recovery potential scientific society, involved in social reproduction, the socialization of the individual, encourage economic and social development of society and promotes social mobility. Understanding all the above is allow to define the vectors of national higher education system, because the future of any society is determined by the strategy and tactics of the education policy as to the extent to which education forms the man it shapes society.

REFERENCES

1. Гуткевич С.О., Оніщенко І.Г. Світовий освітній простір: тенденції та перспективи розвитку в умовах глобалізації: Монографія / С.О. Гуткевич, І.Г. Оніщенко. – К.: НТУУ «КПІ», 2014. – 205 с.
2. Гуткевич С.О. Сучасна парадигма якості: Монографія / С.О. Гуткевич, Л.А. Пунчак, О.М. Язвінська. – К.: НТУУ «КПІ», 2015. – 252 с.
3. Дмитриченко М.Ф. Вища освіта і Болонський процес: Навч. посіб. для студ. Вищ. Навч. закл. / М.Ф. Дмитриченко, Б.І. Хорошун, О.М. Язвінська, В.Д. Данчук. – К.: Знання України, 2006. – 440 с.
4. Карпенко М.М. Модернізація вищої освіти як чинник розбудови суспільства знань в Україні / М.М. Карпенко // Стратегічні пріоритети. – 2006. – №1. – С. 57-63. http://www.niss.gov.ua/Strateg_pr/1/2-2.pdf.
5. Кратт О.А. Адаптація потенціалу вищого навчального закладу до умов бізнес-середовища / О.А. Кратт, М.В. Артюхіна // Вісник Донбаської державної машинобудівної академії зб. наук. праць. – Краматорськ: ДДМА, 2009. – Вип. 3(17). – С. 127-132.
6. Ніколаєнко С.М. Вища освіта – джерело соціально-економічного і культурного розвитку суспільства / Ніколаєнко С.М. – К.: Знання, 2005. – 319 с.
7. Оболенська Т.Є. Диверсифікація джерел фінансування в системі вищої освіти: глобальні тенденції / Т.Є. Оболенська // Національна економіка: методи, моделі, механізми. – 2009. – №3. – С. 171-194.
8. Управління якістю освітніх послуг: Монографія / В.Н. Парсяк, І.Л. Дибач, К.В. Парсяк; за ред. В.Н. Парсяк. – Миколаїв: видавець Торубара В.В., 2014. – 296 с.

Аңдатпа

Мақалада Украинадағы жоғары оқу орындарын III-IV деңгейдегі аккредитациялаудың ролі және қазіргі қоғамдағы жоғары білім жүйесі талданады. Оны дамытудың стратегиялық басымдықтары мен тактикалық мақсаттары көрсетілген. Жеке тұлғаға қоятын қоғам талаптары мен оның білім алуға қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған қазіргі заманғы және перспективалық талаптар зерттелді. Көптеген әлеуметтік мәселелерді шешуде жоғары білімнің маңызы анықталды. Тек ғылым, білім және өндірістің өзара әрекеті ғана бәсекеге қабілетті мемлекеттің қалыптасуына және ғылыми жетістіктерге қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Аннотация

В статье проанализирована роль высших учебных заведений III-IV уровней аккредитации Украины и системы высшего образования в современном обществе. Выявлены стратегические приоритеты и тактические задачи его развития. Исследованы современные и перспективные требования общества к личности и удовлетворения ее образовательных потребностей. Определено значение высшего образования в решении многих социальных проблем. Только взаимодействие науки, образования и производства обеспечивает наибольшую эффективность в формировании конкурентоспособного государства и достижении научного прогресса.

ӘОЖ: 364:304:316(574)

ҒТАМР: 14.07.07

А.Б. Валиева, магистр, аға оқытушы
ҚазЭҚХСУ

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫСТЫҢ ТЕОРИЯСЫ МЕН ТӘЖІРИБЕСІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ МӘСЕЛЕЛЕР

Әлеуметтік жұмыстың әдістерінде мазмұн мен адамдардың экзистенциалдық қажеттіліктері, рухани мәселелерін бағалау, интуитивтік келіс пен қажеттіліктер және қызығушылықтарының мағынасы мен мазмұны аса маңызды. Әлеуметтік жұмыс нәтижелі болу үшін қоғамдық және жеке тұлғалар қызығушылықтарының тиімді бірлестігін қалыптастыру қажет. Әлеуметтік жұмыс – көп факторлық, көп кезеңдік, көп қабатты өзара әрекеттестік үрдісі. Мақаланың зерттеудегі бағыты: білім берудегі тиімді әдістер, оның түрлері, мазмұны, білім беру жүйесіндегі статусы және қазіргі кездегі әлеуметтік мамандарды даярлаудағы ролі.

Кілт сөздер: әлеуметтік жұмыстың тиімділігі, тұлғалық-гуманистік ыңғай, мамандық, құндылықты бағыттар, әлеуметтік жұмыскерлер дайындау, кәсіптілік.

Ключевые слова: эффективность социальной работы, личностно-гуманистический подход, специальность, ценностные ориентиры, подготовка социальных работников, профессионализм.

Key words: social work efficiency, personal-humanistic approach, specialty, value reference points, modern features of training social workers.

Әлеуметтік жұмыстың тиімділігіне негіз болатын жағдай тұлғалық-гуманистік бағытты сақтау әлеуметтік жұмыскер жұмыс бабының кез келген сатысында, диагностика жасаудан бастап – ақ сол қызмет көрсетіп жатқан объектісіне әлеуметтік болса, яғни рухани, жан дүниесінің дамуына мүмкіндік беру керек. Сондықтан тұлғалық-гуманистік ыңғай неғұрлым шектелсе, солғұрлым нәтиже де шектеулі болады, яғни бір ғана адамның емес бүкіл әлеуметтік ортаның дамуында айтарлықтай оққылықтар болады.

Тәжірибе көрсеткендей әлеуметтік жұмыстың жетістігі осы үрдіске қатысты жақтардың белсенділігіне тікелей тәуелді. Жаңағы әлеуметтік қызмет алушы объект барлық оған айтылған тапсырманы дер кезінде орындаумен шектеліп қалған күнде, ол на-

ғыз әлеуметтілік пен бір тұтас тұлғалықты өз бойынды дамыта алмайды. Мәселелерді шешу барысында белсенді формалар әрекеттерін қолданған жөн. Керісінше жағдайда ол өзін конформист қатарына жатқызып өз өзіне қиындық туғызып алады. Бұл жағдайды әсіресе адамдардың іс әрекетін, ойлауын, сана сезімін басқарып кетіп, антидемократиялық, антигуманистік әлеуметтік демагогияға бұрып кету қауыпы бар кездерде аса ескеру керек [1].

XX ғ. 90 ж. тәжірибелік әлеуметтік жұмыспен оның теориялық-методологиялық негіздерін айқындайтын әр түрлі түсініктемелерді, категорияларды, үрдістер мен технологияларды біріктіру жолында үлкен жұмыс атқарылды. Әрине бұл жұмыстардың құндылығы болып, әлеуметтік жұмыстың

қызмет түрі ретіндегі нақты жұмыс аясы белгіленгені, әлеуметтік жұмыстың теориясымен теориялық әдіснамалық негіздерін құрастыруға мүмкіндік тудырғаны, сонымен қатар жоғары білікті мамандарды даярлау мәселесінің мазмұны мен әдістемелерінің қарастырылуы болады.

Тәжірибелік әлеуметтік жұмысының негізінде адамаралық қатынас жатыр, сол әрекеттегі қатысушылардың субъективті ниеттеріне тәуелсіз, әрдайым әлеуметтік болып қалады. Әлеуметтік жұмыс әлеуметтік қатынас ретінде әрдайым диалогтық мінездемеге ие. Бұл адамаралық қарым қатынас сана сезімдерімен, физикалық, психикалық дамуымен, экзистенциалды қажеттіліктерімен, әлеуметтік статусымен, қызығушылықтарымен өзгешеленеді.

Әлеуметтік жұмыстың объектісі ретінде адам бір мезгілде сол жұмыстың мазмұнын, мақсатын түсінетін және оған қатысатын немесе қатыспайтын субъектте болады.

Әлеуметтік жұмыс үрдістік мінездемеге ие, оның әрбір мақсаты, әдістері, уақытты қажет етеді, сол уақыт ішінде қатысушылардың әлеуметтік білімдерді интернализациялауы пайда болу керек, сондықтан бұл жұмыс келесі кезеңдерді, деңгейлерді, фазаларды, этаптар, жылдамдық, ритм қамтиды.

Әлеуметтік жұмыс көпфакторлық, көпкезеңдік, көпқабатты өз-ара әрекеттестік үрдіс. Бұл үрдісте қоғам, мемлекет, этно-ұлттық, экономикалық, әлеуметтік топтармен таптар белсенді, не енжар қатысады. Осы жағдайға байланысты әлеуметтік жұмыс бақылаушы қызметін атқару роліне ие. Ең маңыздысы әлеуметтік қызмет моральдық тұрғыдан басып, тастауға әкелмей, адамзаттың дамуындағы гуманистік мақсаттарға бағытталуы керек.

Әлеуметтік жұмыстың әдістерінде мазмұн мен адамдардың экзистенциалдық қажеттіліктері және рухани мәселелерін бағалау интуитивтік келіс пен қажеттіліктер мен қызығушылықтарының мағынасы мен мазмұны аса маңызды.

Бұл және басқа да ерекшеліктері әлеуметтік жұмысты ұйымдастыруда оның мазмұнын анықтауда, бағыттарымен принциптерін, құралдарымен әрекет әдістерін анықтауда, көпдеңгейлі диалектикалық келісті қажет етеді. Мұндай келіс әлеуметтік жұмыстағы нақты бір бағыттық парадигманы болдырмауға ықпал етеді, немесе тек қана бір технологиялық әдіспен жұмыс істеуді болдырмайды. Нәтижелі болу үшін әлеуметтік жұмыс қоғамдық және жеке тұлғалар қызығушылықтарының тиімді бірлестігін қалыптастыру қажет, адамның қоғамда мүлдем байқалмай қалуын, немесе бір адамның сол қоғамның барлық игілігін иемденуіне мүмкіндік бермеу. Әлеуметтік жұмыстың субъективті және объективті мақсаттары мен әдістері адамды әлеуметтендіру, қайта әлеуметтендіру мақсатында гуманизм, демократия, әділдік принциптерінің негізінде жүргізілуі керек.

Әлеуметтік жұмыс әлеуметтік гуманитарлық әрекеттің ерекше түрі ретінде ғылымды классикалық ұғынудың шеңберінен шығып кететін, басқаша әрекет түрлерімен, танып білудің басқа әдістерін қажет етеді.

Әлеуметтік жұмыстың құндылығы (кейбір технологиялар, құралдар) ғылыми дәлелдеудің қатаңдығымен емес, керісінше қоғамға, адамға тәжірибелік пайдалылығымен, тиімді әрекеттерге қатысты болуы жиі кездеседі. Мысалы соңғы кездегі елімізде белең алып келе жатқан мұсылмандық көз қарас, яғни барға шүкіршілік ету, тәубәға келу, адамдардың әлеуметтік хал-ахуалына айтарлықтай әсерін тигізіп, олардың қайта әлеуметтелуіне ықпалын тигізетін психотерапия болып табылады [1].

Әлеуметтік жұмыскерлерді дайындаудың қазіргі ерекшеліктеріне тоқталатын болсақ, әлеуметтік жұмыскер кәсібінің және әлеуметтік қызмет жүйесінің дамуы әлеуметтік басқару органдарының және әлеуметтік қамсыздандыру мекемелері жетекшілерінің алдына халықтың қысым көрсетілген категорияларына көмек көрсетуде қа-

жетті құрылымдық қарқынмен білікті кадрлармен қамтамасыз ету үшін осындай қиын мәселе қойды. Әлеуметтік жұмыскер маманын дайындау және қайта дайындауды кең жүйеде күшейту қажеттілігі объективті болып келеді. Сонымен қатар, әлеуметтік жұмыс курсына жататын пән жүйесіндегі білімді тез жетілдіру кадрларды жүйелі түрде кәсіби қайта дайындау және біліктілігін жоғарылату қажет [2].

Әлеуметтік жұмыстың Қазақстанда дамуы, жинақталған алдын-ала жоспарланған және өзіндік қолданған Ресей мен басқа әлемдегі елдердің тәжірибесімен анықталады. Әлеуметтік жұмыстың әрқилы түрлерінің топтастығы әрқилы елдерде өзінің спецификалық ерекшеліктерімен анықталады

Қазіргі заманғы әлеуметтік жұмыс 3 кезеңнен тұрады (В.Г. Богачарева бойынша):

1) XX ғ. 60 ж.; I кезең – тәжірибенің жинақталуы, іздеу, зерттеу, әлеуметтік-педагогикалық тәжірибе, яғни қызметкерлер дәрежесін реттеу, сыныптан және мектептен тыс жүргізілген жұмыстар қатары қарастырылып, әр түрлі категориялы қызметкерлердің күннен күнге пайда болуы;

2) 70-80 жж.; II кезең – қоғамдық қажеттілік, әлеуметтік тәрбие, қиындықты шешу жаңа кезеңге алып келді. Сол кезден бастап әлемде әр түрлі кешендер жүйесі дами бастады: әлеуметтік-педагогикалық, ағартушылық-мәдени, дене-сауықтырушылық және т.б.;

3) 80 ж. аяғы мен қазіргі заман.

Қазіргі кезде көптеген елдерде әлеуметтік орта үшін мамандарды дайындау жүріп жатыр. Әрине, жаңа білім қызметінің құрылуында елдің тәжірибесі ескеріледі.

Қазіргі уақытта елімізде әлеуметтік жұмыс екі аспектіде қарастырылады:

1) кәсіби қызметтің түрі ретінде;

2) халықты әлеуметтік қорғауды, әлеуметтік басқаруды жүзеге асыратын кешенді әлеуметтік технология ретінде. Ғылыми әдебиеттерде (А.А. Козлов, Е.И. Холостова, П.А. Шептенко, Г.П. Медведева, М.В. Фир-

сов, Р.В. Овчарова, Ф.А. Мустаева, М.В. Шакурова и др.) әлеуметтік жұмыскердің кәсіби қызметінің спецификасы кәсіби білім, дағды, ептілік сияқты өз міндеттерін нәтижелі орындау үшін қажетті кәсіби сапалардың болуын білдіреді деп пайымдайды.

Өзінің функционалдық табиғаты бойынша әлеуметтік жұмыс адам қатынасымен байланысты ең бір көп жоспарлы және қиын кәсіби қызмет түрін көрсетеді. Оның тікелей субъектісі – әлеуметтік жұмыскер – ұйымдастырушылық функциясының барлық әр түрлілігімен, психологиялық қолдаумен қамтамасыз етуді, құқықтық қорғау, мінез-құлықты тәрбиелеу және тағы да басқаларын жүзеге асырады. Бұл маман әлемдік стандарт бойынша мемлекеттің әлеуметтік саясатын әр түрлі деңгейде жүзеге асыра алатын жұмыс атқарады.

Әлеуметтік жұмыс мамандығы бойынша кадрларды дайындау Қазақстанда егемендіктің алғашқы жылдарында қолға алына бастады. Қазірде мемлекетіміздің алдыңғы мақсаттарының бірі – әлеуметтік қызмет көрсету саласындағы мамандар тапшылығын жою, халықтың көмекке мұқтаж әлеуметтік топтарын мемлекеттік көмек түрлерімен қамсыздандыру, әлеуметтік қолдау және сақтандыру шараларын ұйымдастыру болып табылады.

Әлеуметтік жұмыскердің студенттік кезеңнің педагогикалық процесінде кәсіби – жеке дамуы мен жоғары кәсіби білімнің мақсаты – білім алудың кәсіби деңгейіне сәйкес түрде қоғам қажеттіліктерін қанағаттандыра алатын біліктілікке ие мамандарды оқыту мен қайта дайындау болып табылады. Мұндай білім жоғары кәсіби білім беру мекемелерінде (университет, академия, институт) тағайындалады. Бастапқы немесе орта кәсіби білімге профильді түрде ие тұлғалар жоғары кәсіби білімді қысқартылған, жылдамдатылған бағдарламалар бойынша алуына мүмкіндігі бар. «Әлеуметтік жұмыс» мамандықтарының пән жиынтығына негізделеді. Мұндай тәртіп жиынтықтары басқа

елдермен салыстырғанда бірдей емес. Бірақ, көбінесе студенттер міндетті түрде әлеуметтануды, психологияны, педагогика, құқық, медицинаны үйреніп оқуда.

Маманды дайындаудағы негізгі міндеттер:

- мамандарды әлеуметтік жұмыстарына, кәсіптілігіне қарап таңдап алу;
- құрылымның біртұтас жүйесін таңдап алу, маманның кәсіптілікке деген базалық дайындығын, біліктілігін жоғарылату;
- білім қорытындысы, мазмұны функционалды толық болуы әлеуметтік белсенділікті қамтамасыз ету, кәсіптік жете білушілік, дүниетанымы кең, жауапкершілігі жеткілікті, тәжірибелік іскерлігі басым болуы тиіс;
- мамандарды білім аралық, әдіснамалық, мамандық психо-педагогикалық жағынан дайын болуы;
- ең қажетті кәсіптік өзін-өзі жетілдіру үшін ойлау стилін қалыптастыру қажет;
- маманның басқару сапасын дайындау.

Жоғарғы оқу орындарының алғашқы жаппай тәжірибе нәтижелері әлеуметтік жұмыскерлер мен оқытушыларды тәжірибелік қажеттілікпен қамтамасыз ете алмады. Мұндай жағдайда талапты күшейтіп, жоғарғы оқу орнының тәжірибелік тараптарын қайта қарап, мамандықтардың оқу тәртібін жоспарлап, үлгілерін оқытушыларға ұқсас етіп қойды. Теориялық және тәжірибелік арақатынас мұғалімдер даярлығынан қатты ерекшеліне қоймайды [2].

Мұғалімнің мамандығы география, математика болсын ол бәріне айқын түсінікті болады, ал әлеуметтік жұмыскер немесе әлеуметтік педагогика дегенді біздің әрбір азаматымыз бұл мамандықтың немен айналысатынын, неден тұратынын бірден біле қоймайды. Әлеуметтік жұмысты практикалық тәжірибе түрінде оқып үйрену, ерекше маңызды. Шетелдерде өздерінің оқу жылы бойындағы үштен бір 65% уақытын тәжірибе жүргізумен өткізеді. Олар, Бельгия, Англия, США, Франция. Ал Ресейде әлеуметтік жұмыскердің тәжірибесі жоғарғы оқу ор-

нында 20% ғана құрайды, ал саясатта мұғалім 11% құрайды. Ресейде педагогикалық кәсіпті жинақтау кезінде жоғарғы оқу орындары дәстүрлі академиялық жолмен әлеуметтік ерекшеліктерді есепке алмай, оған дұрыс мән бермей, даму жолында берілген көрсеткіш нәтижесі бойынша ең соңы болды.

Қосымша түрде оқытулар мемлекеттің қоғамдық өмірінің белгілі бір көрінісінің тасымалдаушысы болып табылатын әлеуметтік жұмыс бойынша мамандардың кәсіби оқыту жүйесіндегі өзгерістермен таныс болу керектігін айқындайды. Кәсіби және жоғары білім берудің мемлекеттік стандарттарында әлеуметтік жұмыс бойынша білім алатын мамандарға көптеген талаптар қойылады. Бұл болашақ әлеуметтік жұмыскерді дайындау процесіндегі пәндердің сипатына байланысты. Студенттерге оқытылатын пәндердің теориялық құрылымы болашақ маманның адамдарды, түрлі қоғамдық топтарды (балалар, жасөспірімдер, ересек әйелдер мен ерлер, қарттар) кешенді танып үйренуіне мүмкіндік беретіндей бағытта жасалынады [3].

Әлеуметтік жұмыскер үшін қоғамның әлеуметтік структурасын, саяси құрылымды, билік жүйесін білу маңызды.

Әлеуметтік жұмыстың басқа да ғылымдармен арақатынасы, оның пәнаралық сипатын, сонымен қатар, әлеуметтану, психология, психиатрия, сияқты білімнің аралас жақтарынан айырмашылығын көрсетеді. Мысалы, әлеуметтану қоғамды, спецификалық топтардың – отбасын, балаларды, еркектерді, әйелдерді, девиантты тәртіптегі және кәрі жастағы тұлғаларды зерттейді. Әлеуметтану аясындағы таным әлеуметтік қызметкерге әлеуметтік мәселелерді зерттеуге мүмкіндік береді, сұхбаттасу қасиетін иеленуді қамтамасыз етеді. Мұндай қасиет қандайда бір мәселесі бар адаммен қалай сөйлесуді, оның ашылуын, сенуін және өзін қауіпсіз сезінуін білуді білдіреді. Әлеуметтік қызметкер ақпаратты жинап және оны талдап, әрі қарай әрекет жоспарын жасайды,

ол осылай мәселенің шешілуін қамтамасыз етеді. Осылай, әлеуметтануды білу, әлеуметтік жұмыс үшін қажет, бірақ ол оны ауыстыра алмайды. Сондықтанда осы екі түсініктің араласуы тұрмыстық санада дұрыс түсіндірілмейді. Әлеуметтанудан басқа, әлеуметтік қызметкер басқа да пәндердің материалдарын пайдаланады, мәселен психологияның. Бұл пән әлеуметтік жұмыс пен тығыз байланысты. Психологтар жеке тұлғаларды зерттейді, олардың даму механизмдерін түсінуге тырысады, адамдық тәртібіне және психикасына әсер ететін маңызды факторларды шығаруға, сонымен қатар ұжымның психологиясын зерттеуге тырысады. Әлеуметтік жұмыс пен психология арасындағы айырмашылықты адамның арасындағы және олардың қоршаған ортамен қатынасына байланысты мамандықтан көруге болады. Сондықтан да әлеуметтік қызметкер адамдардың мәселесін бағалау үшін және қажетті араласудың жоспарын жүзеге асыру үшін әлеуметтану мен психологияның білімін пайдалану керек. Сонымен қатар, әлеуметтік қызметкер, психологтар сияқты жеке тұлғаға ғана көңіл бөлмейді немесе әлеуметтанушылар сияқты әлеуметтік ортаға ғана көңіл бөлмейді. Олар қандай да бір мәселенің түрлі аспектілерін зерттеп, олардың құрастырылған шешімін шығаруға әсерін тигізеді. Әлеуметтік білім жүйесіндегі әлеуметтік жұмыстың орны туралы сұраққа жауап беру үшін, объектісі не қоғам, не адам, не олардың қарым-қатынасының аясы болып табылатын жеке ғылымдармен әлеуметтік жұмыстың арақатынасын қарастыру қажет. Философия табиғаттың, қоғамның және ойлаудың дамуының жалпы заңдары туралы ғылым ретінде, әлеуметтік жұмыстың әдістемелік негізінде шығады. Философия адамдардың әлемге танымдық, әлеуметтік-саяси, адамгершілік және эстетикалық қатынасын, адамдардың басқа адамдарға және олардың өзінің өмір сүруіне, қызметінің нысанына және қорғануына, бірігуіне жақындасуын зерттейді. Құқықтық пәндер-

ге ерекше назар аудару керек. Топчий Л.В. айтып кеткендей: «Әлеуметтік жұмыскерге құқықтық мәдениет қажет. Оның жұмысында клиенттің мәселесін жеке өміріне араласпай және жакындарымен қарым-қатынас жасамай шешуіне тура келеді. Әлеуметтік жұмыскерге облыстық, қалалық, аудандық жергілікті басқару органдарымен және ұйымдармен жұмыс істеу процесінде отбасы мен жеке адам өміріне қатысты заңдармен заңдық актілер қажет болып табылады.»

Адам бойындағы ерекше қасиеттің бірі – өзін-өзі оқыту, өзін-өзі тәрбиелеу, өзін-өзі дамыту. Белгілі бір кәсіби деңгейге ие бола отырып адам өзін-өзі тани түседі, яғни бағытын анықтайды, шығармашылық аясы кеңейе түседі. Осылайша, студенттік кезеңде білім алушы кәсіби білім мен дағдыларды ғана үйреніп қоймай, университет табалдырығында жүріп, жеке өмірлік позициясын, сапа мен қасиеттерін және дұрыс қарым-қатынас жасай алуды қалыптастырады. Болашақ әлеуметтік жұмыскердің маман ретінде дамуы мен қалыптасуы жеке тұлғалық қызығушылықтарымен ұштасып жатыр [3].

Әлеуметтік жұмыс бойынша маман өз қызметі барысында түрлі функционалдық позицияларға қатысады. Алғашқы және негізгісі – міндеті клиенттерге қажетті көмекті ұйымдастыру болып табылатын практикалық позиция. Дегенмен, жеке қызметке қарым-қатынас позициясы да әлеуметтік жұмыскерге анализ жасау мен бағалауда маңызды болып табылады.

Әлеуметтік жұмыс өз негізінде нормативтік қызмет екенін көрсетеді. Ол тікелей әдет-ғұрыптық құндылықтармен және әлеуметтік нормалармен, әлеуметтік мақұлданған немесе мақұлданбаған, «жақсы» немесе «жаман», агрессивті немесе заңды мақұлдайтын адамның мінезімен тығыз байланысты. Көмек көрсету ортасы клиентке өзінің бостандығы мен тұтастығын ұйымдастыруға және этикалық таңдау мен бағалы шешімдер қабылдауға бағытталған. Құндылықты бағыттар жеке адам мен қоғамның

калыптасуында маңызды роль атқарады. Құндылықтар – әлем мен адамға деген қарым-қатынастың жолдары. Олар бағалы субъекті мен бағаланатын объектінің арасындағы байланысты көрсетеді. Әлеуметтік жұмыстағы координаттардың құндылықты жүйесі кез келген ұғынылған практиканың құрылысындағы негізгі мәселесі болып табылады: тек сонда ғана бақыланған фактілер белгілі бір мәнге ие бола алады, және тек солай ғана әлеуметтік іс-әрекеттер мақсаттанған қызметке орай қалыптастырылады. Әлеуметтік жұмыскер клиентке және оның проблемаларына қатысты ғылыми әділдік принциптерін басқара отырып, сыртқы бақылаушының бейтарап орнын ала алмайды. Ол өзара әрекеттесу жағдайына кіріктірілген. Әлеуметтік жұмыстың нәтижелілігі жұмыскер мен клиенттің өзара мақсаттық қалыппен мақсатқа жетудің жолындағы бірігуіне байланысты. Әлеуметтік жұмыс ұғымы мен категориясының кілті ретінде «әлеуметтік тұрмыс халі» және «әлеуметтік жүйе» болады. Олар өзінің құндылықтарына сай нормалары бар қоғамның тіршілік әрекетін тұспалдайды. Әлеуметтік жүйенің бұзылуын қоғамдық құндылықтардың лауазымдық сатысы тарапынан бұзылуы ретінде қарастыруға болады. Әлеуметтік жүйенің жақсаруы – әлеуметтік нормаларға сәйкес дамуды айтады. Әлеуметтік жұмыскерлерді даярлау және қайта даярлауды кең жүйеде күшейту қажеттілігі объективті болып келеді. Бірақ, қазіргі уақытта жұмыс жасап жатқан жоғарғы оқу орнының күшімен әлеуметтік жұмыс мамандарының тапшылығын жою тәжірибе базасының бірлестігімен жүзеге асырылса ғана оң нәтиже беретіні сөзсіз. Қазіргі кезде бірде – бір дамыған мемлекет

әлеуметтік жұмыскерлерсіз болған емес. Әлеуметтік жұмыскерлер кез келген мұқтаж болған адамға түйінді мәселесін шешуге көмектеседі [4].

Әлеуметтік жұмыстар – қоғамдағы рухани құндылықтарды дамытып, адамдар арасындағы ізгі қасиеттерді биік қоюдың маңыздылығын арттыру қажеттілігінен туындаған және ол сонау ежелгі дүниеден бастау алады, бір сөзбен айтқанда, тарихы тым тереңде. Қайсы мемлекет, ұлт болмасын, оның өркениеттілігі, ең алдымен, ізгілігімен айқындалады. Адами қарым-қатынас бәрінен биік тұруы тиіс. Міне, осы тұрғыда әлеуметтік қызметкердің ел ретінде дамып, жетілуі үшін маңызы аса зор. Олай болса, халықтың әлеуметтік те, рухани да, адами да деңгейін көтеруді мақсат тұтқан Тәуелсіз Қазақстанның даму жолында әлеуметтік жұмыс алдағы уақыттарда қоғамдық кәсіп түрінде танылатын мүмкіндіктерге ие болады деп ойлаймын. Адам қоғамға тәуелді мына заманда жан-жақты көмек беруге маманданған әлеуметтік жұмыскерлердің қызметтік рөлі мемлекеттік тұрғыда қолдауға ие болуы тиіс. Ол үшін әлеуметтік жұмыскер мамандардың жұмыс істейтін нысандарын көбейту қажет. Нақтырақ айтсам, жетім балалар үйлерін, мүгедек және мүмкіндігі шектеулі балаларды сауықтыру орталықтарын, қарттар үйлерін т.б. халықтың қорғансыз бөлігіне арналған мекемелерді қажетті мөлшерге дейін ашып, әлеуметтік қызметкердің қызмет саласының мүмкіндігін кеңейту мәселесі қарастырылуы керек. Бұл болашақта осы мамандық бойынша диплом алғалы отырған ЖОО түлектері үшін жұмысқа орналасу мәселесін шешудің оңтайлы жолы болып табылар еді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Никитин В.А. Социальная работа: проблемы теории и подготовки специалистов: Учебн. пособие. – М.: Московский психолого-социальный институт. – 2012. – С. 236.
2. Абдугалина С.Е. Основные направления социально-педагогической деятельности // Вестник КазУЭФМТ. – 2018. – №2. – С. 68.

3. Григорьев С.И. Гусякова Л.Г., Ельчанинов В.А. и др. Теория и методология социальной работы. – М.: Наука, 2004.

4. Кожамкулова Л.Т. О ходе работы I конгресса социальных работников Казахстана // Психология. Социология. Дефектология. – 2015. – №1(1). – С. 10-12.

5. Холостова Е.И. Профессионализм в социальной работе: Учебн. пособие. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К°», 2012. – 236 с.

Аннотация

Большое место в содержании и методах социальной работы занимают вопросы смысла и значения экзистенциальных потребностей человека, проблемы моральной оценки, интуитивного подхода и учета форм выражения желаний, потребностей и интересов.

Социальная работа носит процессный характер, каждая ее цель, метод требуют времени, в течение которого должна произойти интернационализация участниками социальных знаний, умений и навыков. Поэтому она включает в себя этапы, стадии, уровни, фазы, скорость и ритм. Их надо учитывать на любой стадии, как организации социальной работы, так и ее познания. Исследовательское направление статьи: эффективные способы и виды обучения, содержание, статус в сфере образования и роль в современном этапе подготовки социальных работников.

Annotation

A significant place in the content and methods of social work is occupied by the issues of the meaning and significance of existential human needs, the problems of moral evaluation, the intuitive approach and the consideration of the forms of expression of desires, needs and interests.

Social work is a process, each of its goal, method takes time, during which participants should be internationalized with social knowledge and skills. Therefore, it includes milestones, stages, levels, phases, speed and rhythm. They should be taken into account at any stage of both the organization of social work and its knowledge.

ӘОЖ 159.9 (075.8).
ҒТАМР: 15.31.41.

*А.А. Аманжолова, п.ғ.к., доцент
ҚазЭҚХСУ*

ҚАРТ АДАМДАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ЖАҒДАЙЫ МЕН ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Берілген мақалада қарттық шақ күрделі биологиялық, әлеуметтік, психологиялық құбылыс ретінде қарастырылады. Биологиялық феномен ретінде қарттық шақ организм осалдылығының өсуімен және өлім ықтималдылығының артуымен байланысты. Әлеуметтік құбылыс ретінде қарттық шақ зейнетақыға шығумен, әлеуметтік статусының өзгеруімен, көп жағдайда төмендеуімен, маңызды әлеуметтік рольдердің жоғалуымен, әлеуметтік әлемнің тарылуымен байланысты.

Адамзат қоғамында әрдайым білім мен жинақталған тәжірибені келесі ұрпаққа жет-

кізу қажеттілігі маңызды іс-шара болып табылады. Сондықтан да жазу үрдісінде, тарихты және жалпы адамзат қоғамында қариялар үлкен құрметке ие болады. Алайда қоғам дамуының алғашқы кезеңдерінде тіршілік ету құралдарының жетіспеушілігі қарттардың өліміне әкеліп соқтырады. Қоғамдық болмыстың қайшылықтарының салдарынан келесі даму кезеңдерінде егде адамдарға жек көрушілік көзқарасымен қарау қалыптасады.

Кілт сөздер: геронтологиялық зерттеулер, қарттық шақ, зейнеткерлер, психологиялық мәселелер.

Ключевые слова: геронтологические исследования, старость, пенсионеры, психологические проблемы.

Keywords: gerontological research, old age, pensioners, psychological problems.

«Қарттық шақ – ол ауыр, салғырт, үмітсіз кезең» деген түсініктер баяғыдан бері кездеседі. Қартаюға қатысты көп таралған стереотиптер және әлеуметтік күтулер қазақ халқының мақал-мәтелдерінен өз орнын тапты: «Күлсең, кәріге күл», «Көңіл қартаймас, көз қартаяр», «Көп қарттың ішінде бір бала дана болар, көп баланың ішінде бір қарт бала болар», «Қарты бар үйдің құты бар», «Кәрі білгенді пері білмес», «Сексен дегенше, жермен жексен де» және т.б. Әлеуметтік геронтологияның негізін салушы Дж. Холл былай деп жазған: «Қарттықты тану ұзақ, күрделі, азапты тәжірибе: белсенділік пен біздің қызметіміздің ұзақтығына шек қоятын әрбір жаңа он жылдық Ұлы шаршау сақинасын тарылтады».

Психология тұрғысында бұл болып жатқан өзгерістер мен соған біршама табысты үйрену деген сөз. Адам үшін қартаю өзімен бірге не әкеледі? Көп жағдайда қартаю адам үшін ауыр тиетін, тәуелділік жағдайына соқтыратын, шығындар мен жоғалтулар (экономикалық, әлеуметтік немесе жеке) кезеңі болуы мүмкін екен. Алайда қартаю түсінігінің басқа позитивті нұсқасы да бар – ол жастың өзгеруіне және өмірдің жаңа талаптарына бейімделуге көмектесу үшін тұлғаның білімдерін, өзіндік потенциалын және тәжірибесін жалпылау. Қартаю кезеңінде өмірді біртұтас құбылыс деп, оның маңызы мен мағынасын, өмірдің өткен және алдағы ұрпақ алдындағы міндеттерін анықтап, түсінуге болады [1, 11-19 бб.].

БҰҰ-ның Бүкіл әлемдік Ассамблеясы қартаю мәселесіне қатысты бірқатар құжаттар тізімін құрастырған. Бұл құжаттамада қарттардың жалпы әлеуметтік жағдайы мен денсаулығын жақсарту жөніндегі жалпы гуманитарикалық кепілдемелер көрсетілген. Аталаған құжаттамада қоғамдағы қарт адамдар тобының игіліктерін, құқықтарын және міндеттерін сақтау, қамсыздандыру туралы қажеттіліктері ескеріледі. Сонымен бірге барлық егде кісілерге олардың физикалық, мәдени және рухани қажеттіліктерін дамыту мен қанағаттандыру үшін зор мүмкіндіктер жасау қарастырылған. Яғни қарт адамның әлеуметтік жағдайын жақсарту мақсатында жүргізілетін жұмыстар, міндеттер осы құжаттамада толық қамтылған.

Жалпы, социологиялық әдебиеттерде әдетте зейнеткерлерді үлкен қоғамдық, әлеуметтік немесе әлеуми-демографиялық топ ретінде қарастырады, кейде осы екі түсінік бір мағынаға ие болады. Зейнеткерлер қоғамдық өндірістік жұмыстарға қатыспай, бірақ алуан түрлі қоғамдық жұмыстарда маңызды орын алғанымен, кей авторлар оларды (зейнеткерлерді) өндірістік емес сипаттағы әлеуметтік топ деп есептейді. Басқалары зейнеткерлерді әлеуметтік-демографиялық топқа жатқызады. Дәлірек айтсақ, демографиялық топқа тек жасы бойынша зейнеткерлікке шыққан тұлғаларды жатқызамыз.

Зейнеткерлер тобын құрайтын адамдардың ортақ белгісі биологиялық жаста

ғана емес, әлеуметтік белгіде – өмір сүрудің қайнар көзі болып табылатын ең басты және тұрақты құралы зейнетақы алу болып табылады. Жасы бойынша зейнеткерлікке шыққан зейнеткерлердің әлеуметтік статусы ең біріншіден зейнетақы сипатымен тығыз байланысты. Ал зейнетақыны әр мамандар әрқалай түсіндіреді.

Біреулер зейнетақыны ертеректе жасаған жұмысы үшін сыйақы, қоғам алдындағы жетістіктерін мойындау, еңбегімен жеткен демалысына өтемақы беру деп түсіндіреді. Басқалары – кәрілік салдарынан пайда болған еңбекке жарамсыздық қабілетін компенсациялау мақсатында төленетін қаржылай төлем. Зейнеткерлікке шыққаннан кейінгі кезең ұзаққа, ер адам үшін 16 жыл, әйел үшін 24 жылға дейін созылады. Осы кезеңде адамда неше түрлі өзгерістер мен құбылыстар байқалады. Бұл құбылыстар ересектік кезеңге қарағанда жылдам түрде болады екен. Бұған тек биологиялық өзгерістер ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік және психологиялық өзгерістер де жатады.

Әр адамда картаю құбылысы дара түрде өтеді. Өткізілген жылдар мөлшері адамның физикалық және әлеуметтік қызметінің дәрежесін анықтай алмайды. Біреулер 70 жаста еңбекке қабілеттілігін жоғалтпаған, ал енді біреулері 60 жаста «толығымен қираған» қалыпқа түседі. Бастысы – барлығына бірдей критерийді қолданбау керек. Бірақ егде адамдар – әлеуметтік ерекшеліктерге, қажеттіліктерге, қызығушылықтарға, құндылықтарға ие болатын ерекше демографиялық топ екендігін ескерген жөн. Егде адамдардың геронтологиялық, психологиялық, әлеуметтік ерекшеліктерін анықтайтын зерттеулердің бірқатары (К. Висьневский-Рошовский, В. Климова, Н. Дементьев, Ф. Углова) осы аз зерттелген мәселеге қызығушылық тудырады. Қарттық шақ туралы кең тараған қоғамдық пікір егде адамның физиологиялық және психологиялық жайкүйінің ауыртпалығын ұлғайта түседі. Геронтологиялық зерттеулердің материал-

дары қарттық кезеңде тұлғаның зерделік статусы төмендемей, керісінше қоңырсалқындық, парасаттылық, сақтық, байсалдылық сияқты қасиеттермен толықтырылатындығын дәлелдейді. Жас келе өмір құндылықтарын жоғары бағалай біледі, өзін-өзі бағалауы да өзгереді. Егде кісілер өзінің сырт келбетін көп елемейді, көбінесе жан дүниесі мен денсаулығына көп көңіл бөледі екен. Жаңа өмір ырғағы басталады [2, 14-15 бб.].

Егде тұлғаның күнделікті өмір салтында кейбір ерекшеліктердің бар екендігін зерттеулер мен күнделікті тәжірибе дәлелдейді. Ең алдымен өмірдің әлеуметтік толықтылығы жоғалады, қоғаммен тікелей байланыс бұзылады, кейде қоршаған ортадан өздігінен бөлектенуі де мүмкін.

Әлеуметтік бедел – адамның қоғамдағы беделін көрсететін, кәріліктің маңызды сипаттамасы. Әлеуметтік беделдің құрамына мыналар кіреді:

- а) жыныс – «жазылған» бедел;
- б) өмір бойы жинақталған мамандық пен бедел – «жетістікке жеткен» бедел;
- в) тұлғаның әлеуметтік функцияларын, құқықтары мен міндеттерін анықтайтын күнтізбелік жас.

Күнтізбелік жас бір жағынан өмірлік циклдың бір жағын көрсетсе, екіншіден адамның физиологиялық және әлеуметтік сапасын болжай отырып тіркейді. Өмірлік цикл негізіндегі келіс жастың сипаттамасын әлеуметтік нормалар мен қарым-қатынастармен көрсетеді. Мұнда ең бастысы жұмыс пен отбасы болып табылады. Күнтізбелік жас әлеуметтік рольдер мен жүріс-тұрысқа рұқсат етуге және тыйым салуға қызмет атқарады.

Кәрілік – бұл жаңа әлеуметтік рольдер жүйесіне өту, яғни тұлғааралық және топтық қарым-қатынастар жүйесіне өту болып табылады. Кәрі адамның әлеуметтік беделі біріншіден:

- оның кәсіби белсенділігімен, жаңа мүмкіндіктерге дайындығымен;
- еңбек іс-әрекетінен тыс қызығушылықтарымен;

- денсаулық жағдайына тән физикалық белсенділігімен;

- өмір салты және жағдайымен анықталады.

Кәсіби іс-әрекет оған жақын іс-әрекетпен ауыстырылады. Мысалы, мұғалім кітапханашы мен тәрбиелеушіге айналады.

Әлеуметтік ұзақ өмір сүру адам өмірінің белгілі бір уақытта, нақты қоғамдық, экономикалық және әлеуметтік-тұрмыстық жағдайдағы орта өмір жасының ұзақтығын көрсетеді. Әлеуметтік ұзақ өмір сүру әлеуметтік өмір жағдайының жақсарғанын көрсетеді. Адамға өмірлік және кәсіби еңбекпен, әлеуметтік престижбен негізделген ұзақ өмір қажет.

Жеке ұзақ сүрудің әлеуметтіктен айырмашылығы индивидтердің биологиялық ерекшеліктеріне негізделеді.

Американдық психологтар зерттеуге сүйене отырып, егде адамдардың негізгі бес тіршілік позицияларын бөліп көрсеткен. Анығырақ тоқталсақ.

1. «Конструктивті позиция» – осы позициядағы тұлғалар өмір бойы сабырлы, салмақты және жайдары болып келеді. Олар бұл қасиеттерін қарттық шақта да сақтап қалады, өмірге позитивті қарайды, белсенділігін жоғалтпайды және әрдайым бір-біріне көмектесуге дайын тұрады. Өзінің жасы үшін және нашар қалпы үшін күйзеліске ұшырамай, басқа тұлғалармен байланысқа түсуге қуанышты болады. Мұндай адамдар өзінің қарттық шағын амандықпен өткізеді.

2. «Тәуелділік позициясы» – бұл өмірбақи өзіне сенімсіз, пассивті, жігерсіз, бәріне көнгіш адамдарға тән. Қартая келе олар одан да қатты көмек іздей бастайды, таба алмаған жағдайда өзін бақытсыз деп санайды.

3. «Қорғау позициясы» – «сауытпен қоршалған» адамдарда қалыптасады. Мұндай адамдар басқалармен тығыз қарымқатынаста болуға ұмтылмайды, ешкімнен көмекті қажет етпейді, мінезі ауыр және тұйық болады. Қарттық шақты барынша жек көреді, себебі біреуге тәуелді боғылары

келмейді, қоғамдық жұмыстардан және белсенділіктен бас тартуға тура келеді.

4. «Әлемге қастық көзқарасымен қарау позициясы» – өткен өміріндегі сәтсіздіктерге қоршаған ортаны және қоғамды кінәлайтын адамдарға сай келетін позиция. Мұндай адамдар күдікті, өте агрессивті болып келеді, ешкімге сенбейді, біреуге тәуелді болғысы келмейді, қарттық шаққа жиреніп қарайды, қоғамдық жұмысқа соңғы үміт ретінде қарайды.

5. «Өзіне және өмірге қастық көзқарасымен қарау позициясы» – бұл позицияны ұстанатын адамдар белсенді емес, депрессия мен фотелизмге бейім болады, белгілі бір қызығушылықтары мен ынтасы жоқ. Олар өзін жалғыз және ешкімге керек емес-тей сезінеді, өмірі еш қызыққа толы емес, өлімді бәрінен құтылу амалы ретінде күтеді [3, 14-15 бб.].

Ең бастысы – жалғыздық жағдайына душар болмау, қоғамнан бөлектенуге жол бермеу. Қарт адамдарға әлеуметтік байланыстар өте қажет, тіпті ол жұмыс істемеген жағдайда да аппатия мен әрекетсіздікке берілмеген жөн; алдын ала бақытсыздықты күтпеу керек. Қарт адамдар үшін өзіне, жақындарына тұлғалық-тұрмыстық күтім жасау қоғамға керектігін және маңыздығын сезінуге ықпал етеді. Өзіне аянышпен қарағанша, өз уақыты мен қуатын басқаларға жұмсаған қарт адамдар үшін өте маңызды.

Үмітсіздік және бір нәрседен үміт үзу егде кісілер үшін өте ауыр жағдай болып табылады. Осы жағдайда өмір жағдайын түсіндіретін қағидалар құру керек: мейлі ауру болсын, қиындықтар болсын, дегенмен өмірді қуанышпен өткізу керек.

Өмірлік тәжірибе қарттардың түрлі дәрежелерге бөлінетіндігін көрсетеді:

- көмек қажет етпейтіндер;
- еңбекке жарамдылығын жарым-жартылай жоғалтқандар;
- қызмет көрсетуді қажет ететіндер;
- күтім қажет ететіндер.

Қай дәрежеге жататындығына байланысты әлеуметтік көмек бағдарламалары

өңделіп, қарт адамдармен жұмыс жүргізілетін әдіс-тәсілдер таңдалады. Қарт адамдармен жұмыс жасаудағы басты принциптердің бірі тұлғалық сыйласымдылық болып табылады. Клиентті жетістіктері мен кемшіліктерін бөлмей, өз қалпында қабылдаған жөн. Әлеуметтік қызметкердің кәсіби компетенттілігі жас ерекшеліктің геронтологиялық және психологиялық ерекшеліктерін, клиенттің әлеуметтік немесе кәсіби қай топқа жататындығын білу болып табылады. Қажеттіліктері, қызығушылықтары, дүнитанымы, қоршаған ортасы, тұрмыстық, материалдық жағдайлары, клиенттің өмір салтын білу – әлеуметтік көмектің үйлесімді технологиясын таңдауға, мәселені сауатты түрде анықтап, шешу жолдарын табуға мүмкіндік береді. Қарт кісіде басқа адамдарға, қоғамға керек болу, басқалармен сыйлы болу үміті қалыптасу керек.

Ол үшін түрлі әрекеттер қолданылады: мәселені анықтап, туыстарымен байланыс орнатуға көмектесу, қажетті сауалдарды қалпына келтіру, нақты көмектерді қолдану: еңбекке жарамсыз қарияның бөлмесін жинастыру, денсаулығы нашар кісіге дәрі-дәрмек жеткізіп беру, сонымен қатар шығармашылық конкурстарға қатысуға шақыру (тігін, тоқыма, гүл өсіру және т.б.). Егде кісінің тұлғалық ерекшеліктерін ескере отырып, оның тәжірибесінің керектігіне және пайдалылығына сендіру керек. Сонда тұлғаның күшқуаты көтеріліп, қоғам үшін, әсіресе жастар үшін пайдасы тиюі мүмкін.

Қарт адамдармен әлеуметтік жұмыс барысын сыпайылық және әдептілік принциптеріне сүйеніп басқарған жөн: «Зиян келтірме!», «Біреудің жан-дүниесіне қол сұқпа!» және т.б.

Бұл әдістің егде кісілердің рухани және физикалық жағдайын жақсарту мақсатындағы тиімді екендігін жүргізілген бақылаулар нәтижелері дәлелдейді. Қарт клиенттерді қабылдауға көп көңіл бөлген жөн. Бірінші кездесуде клиенттің мінез-құлқын анықтайтын бақылаулар жүргізілмес бұрын бейта-

рап қарым-қатынас стилін таңдаған дұрыс. Яғни, екпін ырғағындағы ұстанымдылық, киім стилінің ұқыптылық, сезгіштік, назар деңгейінің жоғаруы болуы, қимыл-қозғалыста абыржудың, көп сөзділіктің, сөйлеу ахуалдарының болмауы егде клиенттің өзіне сенімді болуына және сенімді әңгіме жүргізуге себеп болады.

Қарт адаммен кездесу жеке дара түрде болады, алайда кейбір тәжірибелік қызметке сәйкес келетін кепілдемелерді жалпы түрде беруге тура келеді, сондықтан да егде кісіні қабылдау орнын анықтап алу өте маңызды.

Ең дұрысы – клиент (қария) қабылдап отырған қызметкерге қарама-қарсы немесе сәл қиғаштау, есікке арқасын қаратып отырғаны жөн. Клиент пен қызметкердің арасы тым жақын немесе тым алшақ болмау керек, бұл қарым-қатынасқа кедергі келтіруі мүмкін. Жұмыс барысында тілектестік пен клиент мәселесіне қызығушылығын білдіру керек, онымен бірге абыржу немесе әзілдеудің болмағаны және де әңгімелесудің басында «қарқынды шабуыл» жасамаған дұрыс. Әлеуметтік қызметкер қарым-қатынас барысында клиентке жайдарлы көзқараспен қарап, күлімсіреп, жігерлендіруші ымдар жасаса, онда үйлесімді контакт құруға мүмкіндік туады. Клиенттің беделін көтеру үшін оны аты және әкесінің аты бойынша атау керек, осы арқылы клиентке деген сыйлы қатынасты көрсетуге болады. Кейде әңгімелесуді клиентке айтылған мақтаулы қошеметтен бастаса да болады, бұл қарияны ашық, сенімді әңгімеге тартудың бір элементі болып табылады.

Әлеуметтік қызметкердің әңгімені: «Танысайық, сізді қалай атауға болады?» деп бастағаны дұрыс болады, ал егер клиенттің сасқалақтаған күйін байқаса, онда әңгімені: «Мұқият тыңдап тұрмын сізді, Иван Дмитриевич» немесе «Қандай мәселемен келдіңіз» деген сияқты сөздермен бастаған дұрыс. Әлеуметтік қызметкер байқағыштық, эмпатиялық, тыңдай алу және диалог құра білу сияқты коммуникативті қасиеттерін

білгені жөн. Кеңес беріп, нұсқап, насихаттауға болмайды, себебі бұл сенімді әңгіме жүргізуге кедергі болуы мүмкін.

Егде адам әлемі өзіне тән. Оған біздің қоғамның көп бөлігі шалдығады. Мұнда өзінің критерийлері, бағалаулары мен заңдылықтары болады.

Егде адамға көмектесу бұл оның әлемін қабылдау мен түсіну болып табылады. Әлеуметтік қызмет халықтың, соның ішінде қариялардың әл-ауқатын жақсарту мақсатында барлық қажетті шаралар жүйесін қолданатыны баршамызға мәлім. Қарттық шаппен қартаю ауру немесе патологияға жатпайды, әйтсе де бұл кезеңде ағза жүйесінің құрылуында көптеген өзгерістер жүреді. Психикалық қартаю дара түрде өтеді, әр адам өзіндік ерекшеліктері бойынша қартаяды. Солай дегенмен, адамның психикалық қартаюының жалпы заңдылықтары ұқсас болады.

Сонымен адам ағзасында қандай өзгерістер болады екен. Д.Ж. Курцмен жас келе адамның психологиясында көп өзгерістер болады деп жазған. Яғни адам кейбір психологиялық қасиеттерін және бейімделу қабілеттілігін жоғалтады. Ер адамның да, әйелдің де өмірдің жаңалықтарына құштарлығы жойылып, тұрақтылық пен сенімділікке қарай ығыса бастайды [3, 4-5 бб.].

Жұмыссыз өткен 1 жыл адам өмірінің ұзақтығын айтарлықтай қысқартады екен, ал жұмысын жоғалту тіпті 5 жылға дейін қысқартуы мүмкін дейді Д.Ж. Курцмен. Ал зейнетке шығу кезеңінде адам тіпті өліп кету мүмкіндігі де бар.

В.С. Говоров қартаюды іштей қайшы кезең деп көрсетеді. Яғни дегродацияның сөну құбылысымен бірге маңызды икемдену механизмдері де туындайды екен. Осы бейімделу механизмдерінің көбісі жүйелі түрде бекітіліп, адам дамуының соңғы кезеңдерінде көріне бастайды.

Ұзақ жасауды адамзат қоғамының әлеуметтік жетістігі ретінде қарастыру үшін, ең алдымен қарттарды қоғамға тек шығындар

алып келетін ауыртпалық ретінде емес, ерекше топ, білім мен тәжірибе сақтаушы ретінде қараған жөн болады. Қартаю кезеңі жалғыздықты тудыратын себептерге толы болады. Жолдастары қаза болады, балалары есейіп, ата-аналарынан алыстайды және басқа да себептер жатады. Сонымен қатар қарттық шаппен бірге денсаулығынның нашарлау салдарынан туындайтын қорқыныш сезімдері де келеді.

Әлеуметтік-тарихи динамикада қартаю процесін құрайтын түрлі әлеуметтік геронтологиялық білімдердің үлгілері, егде кісілердің әлеуметтік жай-күйі мен психологиялық тәжірибесі, сонымен қатар геронтологиялық көмек және күтім көрсету құрылууда. Қарт адамдардың жалғыздығының басты себебі «адамзат қоғамынан, отбасынан, тарихи шындықтардан, үйлесімді табиғи әлемнен ажырап қалу уайымы болып табылады» деген пікірді көп зерттеушілер қолдайды. Алайда жалғыздікті қарттардың барлығы да жалғыздықты сезіне бермейді. Бір топ адамдар арасында да, отбасында да адам жалғыздықты сезінуі мүмкін, соған қарамастан көптеген жалғызбасты қарттардың жалғыз қалуы – балаларымен немесе жолдастарымен әлеуметтік қарым-қатынасқа түспеуінен туындайды [4, 25-27 бб.].

Қарт адам жалғыздығының деңгейі мен себебі туралы түсініктің болуы жас ерекшелікке тәуелді болады. Мысалы 80 және одан да жоғары жастағылар «жалғыздық» терминін басқа жас ерекшеліктегі адамдар тобынан басқаша түсінеді екен. Қарттар үшін көбіне жалғыздық – әлеуметтік қарым-қатынастың жетіспеушілігі емес, қызмет деңгейінің төмендеуі немесе азаюы, шартты түрде жүретін еңбекке жарамсыздық немесе қозғала алмау деген түсінік қалыптасады.

Шынайы өмірде қарттық шақ – бұл көмек пен қолдауды қажет ететін кезең. Негізгі дилемма осындай болып табылады.

Жалғыздықтың әйелден гөрі, ер адамдар көбірек құрбан болатын басқа апектісі де бар. Бұл жалғыздық физикалық белсенді-

лікпен қатар, ойдың белсенділік қоймасының нәтижесінен де туындайды. Әйелдер ер адамдарға қарағанда ұзақ өмір сүреді және қартаю құбылысына оңайшылықпен берілмейді екен. Әдетте егде әйелге ер адамға қарағанда шаруашылыққа көп көңіл аудару оңайға түседі. Зейнетке кете салып ер адамның тірлігі едәуір азая түседі, әйелдің тірліктері керісінше айтарлықтай көбейе түсетіндігі рас. Зейнеткер ер адам «табыскер» ролін жоғалтқан кезде, әйел адам «үй қызметкері» ролін еш уақытта да жоғалтпайды. Күйеуінің зейнетке кетуінен бастап, әйелі үй шаруашылығының шығындар көлемін қысқарта бастайды, оның денсаулығы нашарлап, өмірлік энергия деңгейі айтарлықтай төмендейді. Сонымен, әйелдердің жалғыздыққа душар болу мүмкіндігі ер адамға қарағанда азырақ болады екен. Себебі олардың әлеуметтік рольдері көп болады [5, 101-102 бб.].

Зерттеулер көрсеткендей, некелескен ер адамнан гөрі, жесір қалған еркектен жалғыздықтың белгілерін көбірек көруге болады. Ал некелескен және жесір әйелдер

арасынан айтарлықтай айырмашылық байқалған жоқ. Мұндай мәліметтер егде жастағы ер адам мен әйел адамдардың бос уақытының ұйымдастырылуының айырмашылығымен түсіндіріледі.

Социологтардың жүргізген зерттеулері бойынша, егде кісілердің көп бөлігі (56%) балаларымен бірге тұрады, мұндай отбасыларының 45%-да немерелері бар, қарттардың 59%-ның жұбайы бар. Ал қарттардың 13% жалғыздікті болып табылады. Жалғыздікті қарттарға көмек көрсете отырып, жалғыздыққа әкеп соқтыратын ықпалдардың түрлілігіне көңіл бөлу керек. Жалғыздық мәселесін шешуде қарттарға көрсетілетін әлеуметтік көмек пен оңалтуға үлкен мән беру қажет [6, 87-89 бб.].

Сондықтан бүгінгі жаһандану дәуірінде жас ұрпақтың ұлттық санасы өсіп, халықтың ұлттық идентификацияға деген талпынысы артуда. Мемлекет тарапынан да ұлттық тарихты дамытуға бағытталған бағдарламалар қабылдануда. Жалпы, тарих ғылымы мен қоғам тығыз байланысты [7, 99 б.].

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Бердышев Г.Д. Реальность долголетия и иллюзия бессмертия. – Киев: Политиздат Украины, 2015. – С. 11-19.
2. Альперович В. Социальная геронтология. – Рн/Д.: Феникс, 2016. – С. 4-5.
3. Фирсов М.В. Психология социальной работы. – М.: Академия, 2015. – С. 14-15.
4. Психология. 10 томдық. Т. 2. – Алматы: Таймас, 2015. – 25-26 бб.
5. Жастармен әлеуметтік жұмыс: Халықаралық тәжірибе. – Алматы, 2017. – 101-102 бб.
6. Әлеуметтік жұмыс технологиясы: Оқулық. – А., 2018. – 87-89 бб.
7. Ныгмет А. Қазақстан тарихын оқытудағы өзекті мәселелер // ҚазЭҚХСУ Жаршысы. – 2018. – №3-4. – 99 б.

Аннотация

В этой статье этап в период старения человека рассматривается как сложное биологическое, социальное, психологическое явление. Как биологическое явление, период старения связан с повышенной уязвимостью и повышенной смертностью. Как социальный феномен этот период связан с выходом на пенсию, изменением социального статуса, в большинстве случаев потерей важных социальных ролей.

Самым важным для пожилого человека является, необходимость донести знания и опыт до следующего поколения. Поэтому в истории всего человеческого общества к пожилым людям будут

уважительно относиться. Несмотря на начальных этапах развития общества недостаток средств выживания привело к большой смертности пожилых людей. В результате возникших противоречий, в обществе сформировалось негативное отношение к пожилым людям.

Annotation

This article is considered as a complex biological, social, psychological phenomenon. So the biological phenomenon, aging is associated with an increase in the vulnerability of the body and an increase in the probability of death. As a social phenomenon, old age is associated with retirement, change in social status, largely a decrease, the loss of important social roles, the narrowing of the social world.

An important activity in human society is the need to transfer knowledge and experience to another generation. Therefore, in the process of writing, history and human society, older people receive great respect. However, in the early stages of development of society, the lack of means of life leads to the tradition of killing older people. Because of the contradictions of social life in the subsequent stages of development formed attitude of hatred towards the elderly.

ӘОЖ 004.453:004.924

ҒТАМР 50.09.47

С.Ә. Сантеева, магистр, аға оқытушы

А.Т. Байдаулетова, магистр, аға оқытушы

ҚазЭҚХСУ

КӨРУ ҚАБІЛЕТІ ШЕКТЕУЛІ АДАМДАР ҚОЗҒАЛЫСЫН БАСҚАРУДАҒЫ ARDUINO ҚОЛДАНЫСЫ

Ақпараттық технологиялардың дамыған заманында адам орындауы қажет іс-әрекеттер автоматтандырылған және қолдану ыңғайлы болу үшін жеңілдетілген. Қазіргі адамның өмірін интернет, компьютер, ұялы телефон сияқты басқа да құрылғыларсыз елестету өте қиын. Бұл құрылғылардың барлығы адам өмірін, жұмысын, жүріп-тұруын жеңілдетуге бағытталған.

Бұл мақалада адамның қозғалысын, соның ішінде көру қабілеті шектеулі адамдар қозғалысын бақылайтын, шетел әдебиеттерінде ақ таяқ атауына ие аппараттың жасалу жолы айтылады. Arduino микроконтроллеріне негізделген жол сілтегіш таяқ зағип жандар үшін ең таптырмас құрал. Бұл аппаратпен адамның қозғалысы, нақтырақ айтсақ, алдындағы кедергілерді орнатылған қашықтықтарға байланысты анықтайтын, суға түсіп кету қаупінің алдын алатын, қоңырау шалу арқылы адамның тұрған жерін анықтайтын функциялар басқарылады. Аталған апаратты жүзеге асыру үшін ArduinoMega 2560 микроконтроллері, Water Sensor су датчигі, HC-SR04 қашықтық датчигі, Микроконтроллерге арналған ток көзі, транзистор, резистор пайдаланылды. Арнайы құралдарды жалғап, оларды бағдарламалау үшін Arduino IDE бағдарламалау ортасы қолданылды. Бұл құрылғының көмегімен адамдар алдындағы кедергі жөнінде және аяқ астындағы көлшік-сулар туралы алдынала хабардар болады.

***Кілт сөздер:** Arduino, адам қозғалысын бақылау, Water Sensor су датчигі, HC-SR04 қашықтық датчигі, Buzzer, резистор, транзистор, ақ таяқ.*

Ключевые слова: *Arduino, наблюдение за движением человека, датчик воды Water Sensor, датчик расстояния HC-SR04, Buzzer, резистор, транзистор, белая трость.*

Keywords: *Arduino, human movement observation, Water Sensor, distance sensor HC-SR04, Buzzer, resistor, transistor, white cane.*

XXI ғ. – ақпараттық технологиялардың дамыған дәуірі. Қазіргі таңда дам орындауы қажет іс-әрекеттердің көбісі автоматтандырылған және қолдануға ыңғайлы болу үшін жеңілдетілген. Заманауи тұрғыда адамның өмірін интернет, компьютер, ұялы телефон сияқты басқа да құрылғыларсыз елестету өте қиын. Бұл құрылғылардың барлығы адам өмірін, жұмысын, жүріп-тұруын жеңілдетуге бағытталған. Осы орайда, жұмыста мүмкіндігі шектеулі адамдарға септігі тиетін аппараттық құрылғы жасаудың жолы айтылады. Нақтырақ айтсақ, көру қабілеті шектеулі жандарға арналған Arduino микроконтроллеріне негізделген таяқ жасау мақсат етіледі. Шетел әдебиеттерінде ақ таяқ атауына ие. Бұл құрылғының көмегімен адамдар алдындағы кедергі жөнінде және аяқ астындағы көлшік туралы алдын ала хабардар болады. Оған қоса көзі зағип адам адасып кеткен жағдайда, отбасы оның орналасқан жерін табу үшін таяққа қондырылған GPS модульге хабарласып, оның орналасқан жерін картадан көре алатын мүмкіндік те қарастырылған.

Бүкіләлемдік денсаулық сақтау ұйымының (БДСҰ) мәліметтері бойынша, 2017 ж. қазан айында шамамен 253 млн адамның көру қабілеті бұзылған, олардың 36 млн көру қабілетінен айырылған және 217 млн адамның көру қабілеті нашар болған [1].

Stolovitch және Keeps мәліметтері бойынша, орташа есеппен адам ақпараттың 83%-ын көру қабілеті арқылы, 11%-ын есту, 3,5%-ын иіс сезу, 1,5%-ын сипау және 1%-ын дәм сезу арқылы алады [2].

Жоғарыда көрсетілген деректерге сүйенетін болсақ, адам үшін ең маңыздысы – көру қабілетінің жақсы болуы.

Зерттеу жұмысының мақсаты: көру қабілеті шектеулі адамдарға сенімді түрде жү-

руге көмектесетін, сонымен қатар жүзеге асырылуы көп шығынды талап етпейтін ультрадыбыстық таяқты жасау қарастырылады.

Аталған құрылғы Arduino микроконтроллерін, су датчигін, ультрадыбыстық датчик және GPS, GSM модульдерін пайдалану арқылы жүзеге асырылады. Көру қабілеті шектеулі адамдар көп жағдайда адамдарға, оқытылған иттерге немесе шешімдер қабылдауға арналған арнайы электронды құрылғылар көмегіне зәру болады.

Ұзын ақ таяқ – көру қабілеті шектеулі адамның жолындағы кедергілерді анықтауға мүмкіндік беретін дәстүрлі мобильді құрылғы болып табылады. Бұл таяққа электронды компоненттер мен датчиктер қосу арқылы модификациялау жасап, оны жетілдіруге тырысамыз. Ультрадыбыстық сенсор кез келген кедергіні анықтау үшін қолданылады. Ол кедергілерді 2 см – 450 см аралығында анықтайды. Сондықтан бұл ауқымда қандай да бір кедергі болған кезде ол адамға ескертеді. Су датчигі жолда су бар-жоқтығын анықтау үшін қолданылады. Сондықтан адам бұл жөнінде де хабардар бола алады.

Зерттеу жұмысының нысаны: негізгі қозғалтқыш – Arduino модулін пайдалану болып табылады. Arduino – бұл өзінің жеке процессоры мен жадысы бар шағын плата. Сондай-ақ платаның құрамында ондаған компоненттерді қосуға болады: шамдар, датчиктер, қозғалтқыштар, роутерлер, маршрутизаторлар және одан басқа электр қуатынан жұмыс істейтіндердің бәрін жатқызуға болады. Arduino процессорында осы құрылғылардың барлығын алгоритмге сәйкес басқаратын бағдарламаны жүктеуге болады. Осылайша, өз қолымызбен бірегей керемет гаджеттердің шексіз санын жасау мүмкін-

дігіне ие боламыз. Ол үшін Arduino IDE бағдарламалау ортасы қолданылады.

Зерттеу жұмысының өзектілігі: бұл жұмыстың басқа жұмыстардан ерекшелігі – оның қолжетімділігі. Қолжетімді деп – Arduino модулін қолдана отырып құрылғыны жасау, баптау жеңілрек, түсінікті, әрі бағасы әлдеқайда арзандау деп түсінсек болады. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасында осыған ұқсас өнім жоқ. Оны тапсырыс арқылы шетелден алдыртуға болады. Ол өнімдердің бағасы арзан емес. Яғни кез келген тұрғын өзіне мұндай құралды сатып алуға мүмкіндігі жоқ. Мұндай құрылғы аналогтары дүниежүзінде өте көп. Бірақ олардың аз ғана бөлігі жаппай сатылымға шыққан. Сондықтан көптеген адамдар мұндай құрылғыларға қол жеткізе алмайды.

Зерттеу жұмысының практикалық маңызы: көру қабілетінен айырылған жандардың еркін жүріп-тұруын қамтамасыз ететін аппараттық құрылғының аз болуы және соған байланысты қолжетімді әрі пайдалы құрылғы жасау жұмыстары жүргізілді.

Ақ таяқ ұғымы. 1911 ж. Бельгияда көптеген көзі көрмейтін адамдар көшеге қызыл түсті жалаулармен шықты, ал Дания, Швеция және Германия тұрғындары – үш қара нүктесі бар сары түсті лентаны байлады. Бірақ, жалаулар да, ленталар да жүргізушілерге мүгедек адамдар туралы хабар беруге көмектеспеді, сонымен қатар көзі көрмейтін адамдардың да өмірін жеңілдете алмады.

Он жыл өткеннен кейін, 1921 ж. Ұлыбританияның Бристол қаласының тұрғыны – фотограф Джеймс Бигс жол-көлік апаты салдарынан көру қабілетінен айырылады. Осы жайттың салдарынан Джеймс жұмысынан айырылып, өзіне деген сенімі жоғалып, пассивті өмір сүреді. Бірақ осы кезде Джеймс оның өмірін түбегейлі өзгерткен көзі көрмейтін соғыс ардагерімен танысады. Ардагер оған: «Толыққанды өмір сүр, тәуелсіз бол! Бағыттаушымен жүрме! Біреудің көмегіне жүгінген сайын, жалғыз жүруге тура болған жағдайда қатты қиналасың!» –

деп кеңес береді. Осы кеңестен кейін Джеймс көшеге таяқпен шығатын болды. Алайда, ол таяқтың оған қауіпсіздікті қамтамасыз етпейтіндігін байқады, кейде тіпті қауіптің көзі өзі де болатынын аңғарған. Оның себебі, жаяу жүргіншілер мен көлік жүргізушілері қарапайым таяққа мән бермейтіндігі. Сол кезде Джеймс айналадағы адамдар көңілін аударту мақсатында өз таяғын ақ түске бояуды жөн көреді. Оның бұл ойы дұрыс болады да, ендігі кезекте ол барлық көру қабілетінен айырылғандарға өзі сияқты жасауға кеңес береді. Осылайша, ақ түсті таяқ дүниежүзі бойынша барлық көру қабілеті шектеулі адамдардың символына айналады.

Ақ таяқтардың дамуының келесі кезеңі 1931 ж., батыс Еуропаның «Ротариандық клубы» деп аталатын қайырымдылық ұйымы көру қабілетінен айырылған британдықтарға ақ таяқ сатып алып, сыйлаған кезден бастау алады. Осы жайтты БАҚ кеңінен ақпараттандырады және BBC радио арнасының барлық көру қабілеті шектеулі адамдарды осындай таяқтармен қамтамасыз ету туралы ұсынысын жасайды. Нәтижесінде көру қабілетінен айырылғандарға арналған Британдық Корольдік Ұлттық институты осы мәселені қолға алады.

АҚШ-та екінші дүниежүзілік соғыстан кейін ақ таяқ көру қабілетінен айырылғандардың символы болып қана қоймай, олардың айналаны танып-білудегі эффективті құралына айнала бастады. Американдық соғыс ардагерлерімен жұмыс істеген дәрігер-реабилитолог Ричард Гувер өз зерттеулері нәтижесінде адамның сенімді әрі қауіпсіз жүріп-тұруына, жолды зерттеуге, айналаны тануда және қауіптерді анықтауда ақ таяқтың әлдеқайда жеңіл екендігін дәлелдеген. Ол көп уақыт бойы адамдарды бақылап, өзі де тәжірибеге қатысады [3].

Сол кезден бері ақ таяқ қалай өзгерді? Көру қабілеті шектеулі жандарға арналған таяқ қандай толықтыруларға ие болды? Қарапайым ағаштың, бамбуктың орнына болат, алюминий қорытпалары, кейінірек гра-

фит, шыны талшық және басқа да композиттік материалдар қолданылды. Таяқ ендігі кезекте жеңіл, мықты және адам ыңғайлылығы үшін жиналатын болды.

Sylvain Cardin, Daniel Thalmann және Frederic Vexo [4] жаңа тосқауылдарды анықтау қабілеттерін дамыту үшін стереоскопиялық сәулет қолданған. Алдымен олар қандай бағытта кедергілердің бар екендігін анықтайды. Пайдаланушы құрылғысының сол және оң жағында вибраторлар бар. Осы вибраторлармен көмегімен адам кедергінің бағытын анықтай алады.

Усама Бадер Аль-Баррм және Джин Винут [5] ультрадыбыстық сенсорлар арқылы көру қабілеті шектеулі адам жолындағы кедергілерді анықтайды. Ол үш түрлі бағытты сканерлеуге арналған датчиктен, микроконтроллер, зуммер және вибрационды қозғалтқыштан тұрады. Зуммер мен виброқозғалтқыш кез келген тосқауылға тап болғанда іске қосылады. Сонымен қоса таяқ GPS және SMS-хабарлама жіберу жүйелерімен қамтамасыз етілген.

Ақ таяқ тарихындағы соңғы он жылда шетелдік фирмалар таяққа бекітілетін датчиктер арқылы адамға кедергі туралы ақпарат беретін құрылғылар жасап шығаруда. Бүгінгі таңда мұндай таяқтардың алуан түрі бар. Оларға: аппараттық құрылғылар қондырылған ақ таяқ, қолға тағатын браслет, электронды таяқ және т.б. түрлерін айтуға болады. Олардың әрқайсысы тек бір мақсатта жұмыс істейді – ол адамдарға көмектесу. Бірақ олардың құны барлық адамдар үшін тиімді емес, ал Қазақстанда тіптен жоқ. Сол себептен, осындай қымбат аппараттық құрылғыларға арзан әрі тиімді альтернатив шешім ұсыну қазіргі таңда өзекті мәселе. Бұл жұмыс негізін Arduino микроконтроллері құрайды.

Әлемде, SparkFun Electronics сияқты ірі фирмадан бастап, жергілікті нарыққа жұмыс істейтін шағын компанияларға дейін алып қарағанда, Arduino өнімінің 200-ден аса дистрибьюторлары бар. Бүгінгі таңда Arduino

платформасы бір ғана емес бірнеше түрі бар жиынтықты құрайды. Arduino Uno деп аталатын бастапқы жобаға қосымша, платада әлдеқайда қуатты қосымшалары бар жаңа модельдер Arduino Mega деп аталады, керісінше кішігірім модельдер – Arduino Nano, су өткізбейтін корпусы бар бар платалар – LilyPad Arduino, ал 32-разрядты процессоры бар жаңа плата Cortex-M3 ARM – Arduino Due деген атауға ие.

Жұмыста қолданылатын құралдар кешені жасалатын жұмыс ерекшеліктеріне, бақыланатын параметрлерге сай таңдап алынды. Жобаның негізгі қозғалтқышы ретінде Arduino микроконтроллері таңдалды.

Бұл жұмыста HC-SR04 – ультрадыбыстық датчигін Arduino микроконтроллеріне қосып, көру қабілетінен айырылған жандардың кеңістікте бағдарлауын жеңілдетуге арналған аппаратты жасау көрсетілетін болады. Arduino-ға бірнеше атқарушы механизм және су датчигі қосылған. Алдын ала берілген командалар орындалғаннан кейін, аппарат алдындағы тосқауыл жөнінде, аяқ астындағы шалшық су жөнінде және мүгедек адамның орналасқан жері жөнінде хабарламаларды жіберетін болады. Сонымен қатар жіберілген хабарлама нәтижесінде ақ таяқтың орналасқан жерін картадан (браузер, Google карта, 2ГИС) ашып қарау мүмкіндігі де бар.

Arduino-ға арналған құралдарды жалғап, оларды бағдарламалау үшін Arduino IDE бағдарламалау ортасы қолданылады. Соның көмегімен дайын кітапханаларды қолдана отырып, аппараттың келесі функционалы жүзеге асырылды:

- тосқауылды анықтау;
- суды анықтау;
- GSM/GPS көмегімен ұялы телефонға хабарлама жіберу.

Құрылғыны жүзеге асыру үшін келесі құрылғылар қолданылады:

- Arduino Mega 2560 микроконтроллері
- HC-SR04 қашықтық датчигі
- NEO-6M-0-001 GPS модулі

- AiThinker A6 GSM/GPRS модулі
- Water Sensor су датчигі
- Buzzer
- Резистор 500 Ом
- Транзистор KT503e
- Микроконтроллерге арналған ток көзі (қалыпты жұмыс үшін 7-12 В беретін).

Алдымен барлық бөлшектердің дұрыс жұмыс істеп тұрғандығына көз жеткізіп, тұтастыққа тексеріп, қоректену көзіндегі кернеуді өлшеу керек.

Ультрадыбыстық толқын негізінде жұмыс істейтін ақ таяққа арналған аппараттық құрылғы ретінде HC-SR04 – ультрадыбыстық қашықтықты өлшеуге арналған құрылғысы таңдалды. Бұл датчик құрылғыдан нысанға дейінгі қашықтықты өлшеуге арналған. Ультрадыбысқа негізделген ақ таяқтың жұмыс істеу принципі қарапайым, ол 40 000 Гц тең ультрадыбыстық толқындардың шағылу әсерінен жұмыс істейді. Яғни құрылғыда ультрадыбыстарды тудырушы және қабылдаушы бар.

Кедергіден шағылған кездегі тудырушы импульс пен эхо-сигнал арасындағы уақыт айырмы кедергіге дейінгі арақашықтықты анықтауға мүмкіндік береді. Ауадағы дыбыс жылдамдығы шамамен 341 м/с, ал датчик пен толқауыл арасындағы арақашықтық жылдамдық пен уақытты көбейтіп, екіге бөлгенге тең:

$$\begin{aligned} \text{Арақашықтық} &= (\text{Уақыт} * \\ &* \text{Дыбыс жылдамдығы}) \div 2. \end{aligned} \quad (1)$$

Кедергіге шамамен 1-1,5 метр қалғанда, адамның қолындағы таяқ вибра толқындар шығара бастайды, бұл жерде үлкен қала ағымында, адам көп жерде құрылғының қажет емес кезде іске асуы қолдануды тиімсіз етеді. Адам тосқауылға жақындаған сайын, вибра толқын интенсивтілігі артады – құрылғыда сигналдың 3 түрлі деңгейі қарастырылған. Кейін, кедергіден алыстаған соң, вибра толқын күші азая береді. Осылайша, адам тосқауылдан қауіпсіз айналып

өту мүмкіндігіне ие болады.

HC-SR04 қашықтық датчигі Arduino-мен жұмыс істеу үшін дайын – Ultrasonic кітапханасы қолданылды. Ultrasonic конструкторы екі параметрді қабылдайды: Trig және Echo шығыстары қосылған пиндер номері.

Ұялы телефон арқылы көру қабілеті шектеулі адамның орналасқан жері туралы хабарлама алу үшін NEO-6M-0-001 GPS модулі және 6A GSM модулі қолданылды.

GPS модульді географиялық координаттарды алу үшін, GPS арқылы қабылдағыш антеннаның ағымдағы орналасқан жерін анықтап, алынған мәліметтерді әрі қарай контроллерге жіберу үшін қолданылады. Бұл модуль AVR, Arduino, ARM және PIC негізінде жұмыс істейтін құрылғылармен қолданылады.

Практикалық тұрғыда модульдың қолдану аясы өте кең. Мысалы, негізгі жобада бұл модуль ақ таяқтың орналасқан жерін білу үшін қолданылады. GPS модульді қолданар алдында оған микроконтроллер және ток көзі жалғану керек. GPS-пен жұмыс істеу үшін «TinyGPS++.h» кітапханасы қолданылды. Модульдегі нәтижелерді шығару форматы – NMEA. Модуль корпусы жазықтықта бекітуге арналған 4 тесікпен қамтамасыз етілген. Негізгі GPS модульді контроллер арқылы SPI, UART, IIC және DDC интерфейстерімен немесе USB интерфейсі көмегімен дербес компьютер арқылы басқаруға болады. Модуль платасы деректердің кіріс/шығысын және ток көзіне қосылуды қамтамасыз ететін бір UART интерфейсімен жасқалған. NEO-6M-0-001 GPS модулі контактілері:

- VCC (ток көзі кернеуі үшін);
- RX (кіріс деректері үшін);
- TX (шығысындағы деректер үшін);
- GND (жалпы контакт қызметінде).

Аяқ астындағы су туралы хабар алу үшін Water Sensor су датчигі қолданылды. Бұл датчиктің жұмыс істеу принципі суға батыру негізінде жүзеге асады. Яғни датчикті суға тереңірек батырған сайын, көршілес

екі сым арасындағы кедергі де азая береді. Датчиктің контроллерге қосылуға арналған үш контактісі бар:

+ – датчиктің ток көзі;

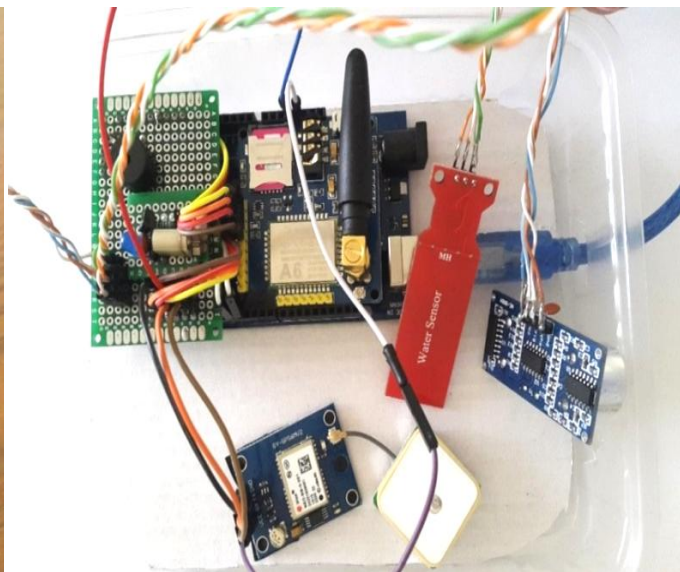
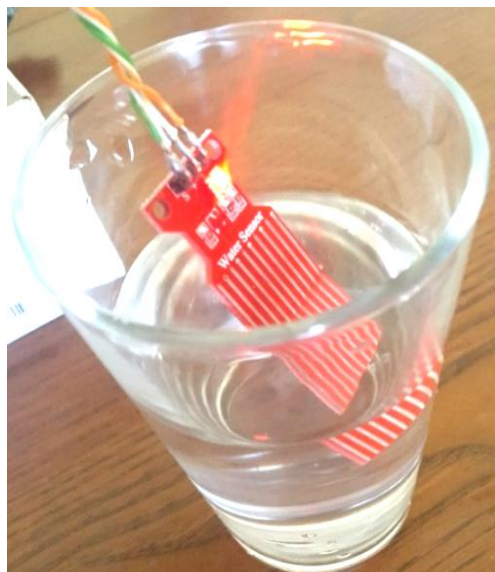
-- жер;

S – аналогті мән.

Аналогті Water Sensor датчигіне 5В кернеу берілді. Құрылғының шығыс кернеуінің мәні, оның сұйықтыққа қаншалықты бат-

қандығына және кернеуді беру коэффициентіне әсер етуші факторларға тәуелді. Бұл датчик қолдануға өте тиімді, әрі бағасы да қолжетімді болып келеді. Қолданылу аясы өте кең, көп жағдайда «ақылды үй» жобаларында кең қолданыс тапқан.

Жасалған жұмыс нәтижесі суретте келтірілген.

Сурет. Ақылды ақ таяқ құрылғысы

Қорытынды. Жүргізілген жұмыстың нәтижесінде заманауи технологияларды пайдалана отырып, атап айтқанда, Arduino Mega микроконтроллеріне негізделген, көру қабілеті шектеулі жандарға арналған тиімді аппараттық құрылғы жасап шығарылды [6].

Жасалған құрылғы мүмкіндіктері кең ауқымды. Құрылғы адам алдындағы тосқауылды анықтап қана қоймай, оған жолда кездескен көлшік су туралы да ақпарат береді. Сонымен қатар таяқ көмегімен адамның жүрген жерін біліп, оған хабарласу мүмкіндігі де қарастырылған. Бұл құрылғы еліміздегі көптеген мүгедектерге жүріп-тұруға, айналы тануға және өздерін кішкене болсын қауіпсіз екендігін сезінуге көмектесе алады.

Құрылғыда келесідей мүмкіндіктер қарастырылған:

– ультрадыбыстық сигнал негізінде вибра толқындар арқылы тосқауылды анықтау;

– көлшік жөнінде дыбыстық сигнал арқылы ақпарат алу;

– GSM және GPS модульдерін қолданып таяққа хабарласу, хабарлама арқылы координат алу.

Сонымен қатар құрылғыны әрі қарай дамытып, жетілдіру мүмкіндігі бар. Оның корпусын жасау, батареядан ток көзімен қамтамасыз ету, құрылғыны таяққа қондыруға арналған қорабын жасау.

ӘДБИЕТТЕР

1. Visual impairment and blindness. <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs282/en/> (қаралған күні: 29.04.2019)
2. H. Stolovitch, E. Keeps «Telling Ain't Training», Baltimore, Victor Graphics, Inc., 2002. – 20 p.
3. История белой трости. <http://www.trostri.com.ua/history.html>.
4. S. Cardin, D. Thalmann, F. Vexo «Wearable Obstacle Detection System for visually impaired people» Virtual Reality Laboratory (VRlab) Ecole Polytechnique Fédérale de Lausanne (EPFL)CH-1015 Lausanne, Switzerland.
5. Osama Bader AL-Barrm International Journal of Latest Trends in Engineering and Technology (IJLTET)].
6. Байдаулетова А.Т., Сантеева С.Ә. Адам қозғалысын бақылаудағы arduino қолданысы ерекшеліктері.

Аннотация

В современном информационном мире человеческие действия автоматизированы и упрощены для использования. Трудно представить жизнь современного человека без других устройств, таких как Интернет, компьютеры и мобильные телефоны. Все эти устройства предназначены для упрощения жизни, работы, передвижения людей.

В этой статье обсуждается способ изготовления аппарата, который управляет движениями слабовидящих. Аппарат на основе микроконтроллера Arduino – самый невероятный инструмент для слепых. Это устройство контролирует движение человека, т.е. определяет местоположение человека, заранее определяя препятствия, риск падения в воду и местоположение человека. Для реализации вышесказанного аппарата используются микроконтроллеры ArduinoMega 2560, датчик воды Water Sensor, датчик дистанционного управления HC-SR04, ток микроконтроллера, транзистор, резистор. Среда программирования Arduino IDE использовалась для подключения и программирования специальных инструментов. С помощью этого устройства вы будете заранее уведомлены о препятствиях и переполнениях людей.

Annotation

In the modern information world, human actions are automated and simplified for use. It is difficult to imagine the life of a modern person without other devices, such as the Internet, computers and mobile phones. All these devices are designed to simplify the life, work, movement of people.

This article discusses the method of making the apparatus, which is controlled by human movements, that is, the movement of the visually impaired, in foreign literature is called white wire. The device based on the Arduino microcontroller is the most incredible tool for the blind. This device controls the movement of a person, that is, determines the location of a person, determining in advance the obstacles, the risk of falling into the water and the location of a person. To implement the above, the ArduinoMega 2560 microcontrollers, the Water Sensor water sensor, the HC-SR04 remote control sensor, the microcontroller current, the transistor, and the resistor are used. The Arduino IDE programming environment was used to connect and program special tools. With this device you will be notified in advance of the obstacles and overflows of people.

- Шталь Т.В.** д.э.н., профессор, декан факультета международных экономических отношений Харьковского национального экономического университета им. Семена Кузнеця (г. Харьков, Украина)
- Гуткевич С.А.** д.э.н., профессор, завкафедрой «Международная экономика», Национальный университет пищевых технологий, г. Киев
- Ковалова М.** к.э.н., асс. профессор кафедры «Международная экономика», Национальный университет пищевых технологий, г. Киев
- Слободян Н.** PhD, асс. профессор кафедры «Международная экономика», Национальный университет пищевых технологий, г. Киев
- Чернелевская О.Л.** д.э.н., профессор кафедры «Финансы», Национальный университет пищевых технологий, г. Киев
- Чернелевский Л.Н.** профессор кафедры «Учет и аудит», Национальный университет пищевых технологий, г. Киев
- Диханбаев Г.К.** магистр, Международный университет Кыргызстана, Бишкек, Кыргызстан
- Сатканова Р.Г.** к.э.н., доцент кафедры «Менеджмент», КазУЭФМТ
- Мухамбетова Л.К.** к.э.н., доцент кафедры «Менеджмент», КазУЭФМТ
- Дошан А.С.** PhD, ст. преподаватель кафедры «Менеджмент», КазУЭФМТ
- Айдарханова Б.Б.** к.э.н., ст. преподаватель кафедры «Экономика», КазУЭФМТ
- Мухамеджанова А.А.** магистр, ст. преподаватель кафедры «Экономика», КазУЭФМТ
- Токсанова А.Н.** д.э.н., профессор кафедры «Экономика», КазУЭФМТ
- Галиева А.Х.** д.э.н., доцент кафедры «Экономика», КазУЭФМТ
- Байбашева Г.К.** PhD, и.о. доцента кафедры «Менеджмент», КазУЭФМТ
- Керимбек А.К.** магистр, ст. преподаватель кафедры «Экономика», КазУЭФМТ
- Тусибаева Г.С.** PhD, асс. профессор, доцент кафедры «Учет и аудит», КазУЭФМТ
- Кажмухаметова А.А.** к.э.н., ст. преподаватель кафедры «Учет и аудит», КазУЭФМТ
- Айтхожина Л.Ж.** к.э.н., доцент кафедры «Учет и аудит», КазУЭФМТ
- Михайлина И.Н.** магистр, ст. преподаватель кафедры «Учет и аудит», КазУЭФМТ
- Алашбаева Н.М.** магистр, ст. преподаватель кафедры «Финансы», КазУЭФМТ
- Алина Г.Б.** к.э.н., доцент, завкафедрой «Финансы», КазУЭФМТ
- Лукпанова Ж.О.** к.э.н., ст. преподаватель кафедры «Финансы», КазУЭФМТ
- Амирова Г.К.** магистр, ст. преподаватель кафедры «Менеджмент», КазУЭФМТ
- Абенова Г.И.** к.т.н., ст. преподаватель кафедры «Учет и аудит», КазУЭФМТ
- Владыкина Е.Г.** магистр, ст. преподаватель кафедры «Учет и аудит», КазУЭФМТ
- Валиева А.Б.** магистр, ст. преподаватель кафедры «Социальная работа и Туризм», КазУЭФМТ
- Аманжолова А.А.** к.п.н., доцент кафедры «Социальная работа и Туризм», КазУЭФМТ
- Сантеева С.Ә.** магистр, ст. преподаватель кафедры «ИСИТ», КазУЭФМТ
- Байдаулетова А.Т.** магистр, ст. преподаватель кафедры «ИСИТ», КазУЭФМТ

Руководство для авторов по оформлению статей

Все статьи принимаются через электронную почту. Статьи, не соответствующие требованиям к оформлению, не рассматриваются. Пользователям необходимо поддерживать актуальность своих контактных данных и другой информации, указанной в профиле. Проверьте правильность указания e-mail, поскольку всю переписку редакция будет вести с Вами по электронной почте. Авторы могут прислать материалы по электронной почте: science.kuef.2017@mail.ru.

Текст должен быть набран в формате **WINDOWSXP** или ***.RTF (REACH TEXT FORMAT)**, **офис 2007**, редакторе **Word 2007**, шрифт – **TimesNewRoman**, формат А4. Объем – 6-8 страниц машинописного текста (2500-3500 слов).

В левой верхней части листа печатается **УДК и ГРНТИ (УДК = UDC=ӘОЖ – ГРНТИ=SCSTI=FTAMP)**. Далее в правой части листа печатаются фамилия и инициалы автора, ученая степень и звание, место работы, город. Через пробел в середине листа прописными буквами печатается **название** материала, затем **аннотация** на языке текста публикуемого материала (150-200 слов), далее **ключевые слова** – *на трех языках*, после ключевых слов указывается (при наличии) **код по классификации JEL**.

Затем через один интервал обычным шрифтом – **текст** (по предложенной выше структуре), который следует печатать без переносов. Размер шрифта – 14, межстрочный интервал – одинарный, ширина всех полей – 2 см, абзац – 1,25 см. Формулы следует набирать в приложении – **редактор формул (MicrosoftEquation)**. В тексте статьи ссылки на источники обязательны. Сноски (ссылки) на использованную литературу печатаются в квадратных скобках.

После текста статьи следует:

- список литературы;
- переведенные аннотации (на англ. и рус/каз.).

Не допускается использование:

- жирного, курсивного и подчеркнутого шрифта в основном тексте;
- автоматического и принудительного переноса, знаков принудительного разрыва строк, страниц;
- фотографий;
- цветных элементов.

В статье допускается не более 3-х таблиц, выполненных в Word, 3-х рисунков (Word, группировать).

К статье прилагаются сведения об авторах. Ответственность за содержание и оформление статьи несет автор статьи.

Публикационная этика

Редакция журнала «Вестник КазУЭФМТ» придерживается этических принципов на всех этапах работы с публикациями. Мы соблюдаем Этический кодекс Комитета по этике научных публикаций (Committee on Publication Ethics, COPE) и стремимся следовать его рекомендациям. Мы надеемся на следование принципам этичного поведения от всех сторон, вовлеченных в процесс работы с публикациями: авторов, редакторов и рецензентов.

Порядок рецензирования статей

После получения статьи она рассматривается техническим секретарем с точки зрения соответствия требованиям к оформлению статей. Все поступившие статьи проверяются на оригинальность с помощью соответствующих электронных ресурсов. По результатам проверки статья может быть направлена автору на доработку.

Все научные статьи, поступившие в редакцию, подлежат обязательному рецензированию.

Научный редактор (или ответственный редактор) определяет соответствие поступившей статьи профилю журнала, требованиям к ее оформлению и затем направляет статью на рецензирование двум независимым специалистам по соответствующей тематике, не входящим в состав редакционной коллегии.

Рецензия должна содержать квалифицированный анализ материала статьи, объективную, аргументированную его оценку и четко обоснованные рекомендации. В рецензии должны содержаться:

- актуальность темы;
- научная новизна, основные результаты исследований;
- структурированность и логичность изложения статьи;
- соответствие содержания статьи ее названию;
- замечания рецензента и рекомендации рецензента (рекомендуется для опубликования, рекомендуется для опубликования после исправления замечаний, не рекомендуется для опубликования).

В случае отрицательного результата экспертизы статья отклоняется от публикации. Редакторы не вступают в переписку с авторами отклоненных статей. Отклоненные статьи повторно не рассматриваются. Основные причины отклонения статей – отсутствие научной новизны, низкая оригинальность, несоответствие научной сфере журнала.

Статьи, получившие положительные рецензии и принятые к публикации редакцией, ставятся в очередь публикаций.

Контактная информация

Адрес редакции: 010005, г. Астана, улица Жубанова, 7

Контактный телефон: +7(7172) 27-85-72

E-mail: science.kuef.2017@mail.ru

Сайт: <https://kuef.kz/ru/science/vestnik/>

**Қазақ экономика, қаржы және
халықаралық сауда университетінің
ЖАРШЫСЫ**

**ВЕСТНИК
Казахского университета экономики,
финансов и международной торговли**

Беттеуші: **Баркова О.**

Жаршы авторлардың электрондық түпнұсқасы негізінде басылып шығарылған
Вестник сверстан и отпечатан с электронной версии авторских оригиналов

Басуға 11.03.19. қол қойылды. Пішімі 70x100 1/10. Көлемі 13 б.т. Таралымы 300 дана. Тапсырыс 651.
Подписано к печати 11.03.19. Формат 70x100 1/10. Объем 13 уч.-изд.л. Тираж 300 экз. Заказ 651.

*Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университетінің
баспа-полиграфиялық орталығы. Астана қ., Жұбанов көшесі, 7*

Университеттің менеджмент жүйесі ISO 9001 сәйкестігіне сертификатталған
Система менеджмента университета сертифицирована на соответствие ISO 9001